Redactor:
Irina Achim

Tehnoredactare computerizată:
Mihaela Dumitru

Coperta:
Walter Riess

Pierre Vilar
HISTOIRE DE L'ESPAGNE
© Presses Universitaires de France, 1947
19e édition: 1997, décembre

Toate drepturile asupra prezentei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-092-2

94(460)
V 60

PIERRE VILAR
Profesor onorific la Universitatea Paris I

ISTORIA SPANIEI

Traducere, cuvânt înainte şi note:
Marian Ştefănescu

I 498

CORINT
Bucureşti, 2000

REPUBLICA MOLDOVA, CHIŞINĂU
ACADEMIA DE RELAŢII INTERNAŢIONALE ŞI STUDII DIPLOMATICE
SOCIETATEA CU RĂSPUNDERE LIMITATĂ
1060578

Format: 16/54x84
Coli tipo: 10

Tiparul executat la S.C. Universul S.A. Bucureşti

CUVÂNT ÎNAINTE

Se pot aduce, fără dificultate, trei serii de argumente că apariţia acestei cărţi este un adevărat eveniment editorial.

Mai întâi, se remarcă importanţa, în sine, a subiectului tratat. Istoria Spaniei este, fără îndoială, una dintre cele mai valoroase ale Europei, prin experienţa umană, prin semnificaţia evenimentelor istorice, prin luciditatea şi forţa unor personalităţi istorice şi artistice.

Pentru importanţa perioadei preistorice, stau mărturie picturile rupestre de la Altamira, Pindal, Alpera sau Dos Aguas. Urmează perioada celtică, a cărei cultură depăşeşte, ca semnificaţie, cadrul peninsular. Spania intră, totodată, în zona colonizării feniciene şi greceşti. Dar cel mai important proces istoric din acea epocă îndepărtată este ocupaţia romană (şi romanizarea implicată de ea). Epoca romană a lăsat în Spania numeroase urme, semne ale unor timpuri de mare înflorire: de la impresionantul apeduct de la Segovia, la monumentalul pod de la Cáceres, de la teatrul din Malaga, la termele din Tarragona. La sfârşitul epocii romane, Peninsula Iberică intră în stăpânirea unui puternic regat „barbar", care, pentru o vreme, a controlat şi sudul Franţei – regatul vizigot. După anul 711, Spania reprezintă un element de puternică originalitate în vestul Europei: se află sub stăpânire arabă (şi o mică parte din ea va rămâne în această situaţie aproape 800 de ani). Micile regate creştine din nord reuşesc însă să cucerească treptat pământurile stăpânite de arabi şi, în 1492, întreaga peninsulă este sub control creştin. Curând se intră în epoca de glorie a Spaniei, *prin manifestarea forţei sale în două direcţii: preponderenţa în Europa şi ocuparea (şi organizarea) unui imens imperiu colonial. Puterea politică este dublată de splendorea culturală („Secolul de Aur"). Chiar şi decadenţa care a urmat este considerată* exemplară *(Emil Cioran) şi este plină de semnificaţie istorică. În acest sens, războiul civil din 1936-1939, eveniment confuz şi tragic, este o chintesenţă a tuturor contradicţiilor din societatea europeană a secolelor XIX şi XX. Astăzi, Spania este o ţară dezvoltată, bine integrată în structurile europene şi euro-atlantice, ocupând locul al zecelea în lume, după produsul naţional brut.*

Cartea lui Pierre Vilar analizează şi explică, în sensul precizat mai sus, toate etapele din istoria Spaniei.

În al doilea rând, se pot identifica unele confluenţe şi similitudini impresionante între ţara noastră şi îndepărtata Spanie. Cu mult timp în urmă, un mare hispanist român, Al. Popescu Telega, a găsit surprinzătoare asemănări între folclorul românesc şi cel iberic, pe care le explică prin influenţa celtică. Alt autor a comparat rezistenţa de la Numantia împotriva romanilor, cu cea de la Sarmizegetusa. Perioada romană şi latinitatea noastră comună sunt surse de apropiere lingvistică, morală şi culturală; în plus, Traian, cuceritorul Daciei, se născuse în Spania. În perioada mai apropiată de noi, ocupaţia musulmană *arabă din Spania poate fi comparată cu presiunea* musulmană *turcă în Balcani, credea Nicolae Iorga.*

Poate din aceste cauze ascunse, *sau poate din altele, la noi au existat mereu un interes viu şi o simpatie pentru „sora latină". Sunt sentimente ce se constată la călătorii români în Spania (de la V. Alecsandri şi M. Kogălniceanu, la N. Iorga şi L. Rebreanu), în presă, în opinia publică.*

Totuşi, pentru cel care urmăreşte aceste reacţii afective, se va evidenţia curând un sentiment suplimentar, de frustrare: că nu ştim destul de mult despre Spania.

Cartea lui Pierre Vilar vine să satisfacă şi în acest sens interesul nostru.

În sfârşit, în al treilea rând, pentru sceptici şi indiferenţi, pot fi aduse şi alte argumente, de ordin pragmatic.

Cartea pe care o prezintă acum Editura Corint este prima istorie generală a Spaniei care apare la noi în ţară. Este, apoi, o carte de mare succes, dovadă fiind faptul că în Franţa ea a avut, din 1947 până azi, nu mai puţin de 19 ediţii.

Remarcăm şi încercarea autorului, potrivit afirmaţiei sale din altă lucrare, de a face înţeleasă istoria mai mult decât de a expune pur şi simplu.

Sunt tot atâtea motive de a lăuda iniţiativa Editurii Corint şi de a recomanda lectura acestei cărţi.

Marian Ştefănescu
Universitatea din Bucureşti

Capitolul I

CADRUL NATURAL ŞI ORIGINEA OAMENILOR

I. Cadrul natural

Oceanul. Marea Mediterană. Lanţul Munţilor Pirinei. Un cadru natural cuprins între limite atât de precise pare conceput, anume, pentru destinul unei colectivităţi şi pentru crearea unei coeziuni istorice.

Şi într-adevăr, poziţia aparte a Iberiei, izolată prin Pirinei, clima şi structura cu aspecte cu totul ieşite din comun, atracţia exercitată de bogăţiile sale au făcut ca aceasta să aibă în Europa, încă din cea mai îndepărtată preistorie, o originalitate uneori subtilă, alteori sclipitoare. Chiar dacă s-a spus cândva, ea nu este însă *africană*. Unele constante naturale au făcut din această peninsulă masivă – un fel de mic continent – o existenţă istorică aparte.

Dar, să nu tragem concluzia eronată că lumea iberică ar fi o lume închisă şi nici că ea ar fi oferit oamenilor care au descins aici, condiţii favorabile unei contopiri armonioase. Căci această lume, pe de o parte, prin periferia sa primitoare, se deschide larg influenţelor exterioare de tot felul, dar, pe de altă parte, celor care încearcă să o cunoască în profunzime li se opune imediat prin multiple bariere de *sierras*[1] şi de podişuri, prin asprimea climei, prin sărăcia resurselor de aici. Spre deosebire de Franţa – mai puţin apărată, dar atât de admirabil articulată de-a lungul fluviilor sale – Spania nu beneficiază de un sistem unitar de căi naturale. Aici, nici un centru geografic nu poate avea rolul pe care şi l-au asumat, în alte ţări, oraşe, precum Parisul sau Londra. Văi transversale înguste, la marginea podişurilor, barează aproape toate

[1] Munte cu relief alungit, cu înălţimi abrupte, dar şi cu porţiuni netede (spaniolă: sp.); sierra – fierăstrău (lat.). (N.tr.)

depresiunile. Îţi vine să repeţi, după o expresie care a circulat mult, că peninsula este *nevertebrată*. Fără îndoială, mai bine ar fi să se spună că ea a suferit, în cursul dezvoltării resurselor sale umane, din cauza locului excesiv ocupat în structura sa fizică, de scheletul reliefului, în detrimentul organelor vitale de producţie, de asimilare, de schimburi. De la bariera compactă a Pirineilor Centrali până la crestele la fel de viguroase care domină Granada şi Almeria, se întinde Iberia muntoasă şi continentală, caracterizată prin dificultăţi de acces, aşadar, prin *izolare* şi prin asprimea condiţiilor climatice, deci prin *precaritatea mijloacelor de viaţă*.

Izolarea şi sărăcia sunt doi termeni frecvent folosiţi în literatura contemporană pentru a explica originea valorilor spirituale ale poporului spaniol. De aici ar deriva „esenţa Spaniei" după Unamuno, „profunzimile" după René Schwob, „virginitatea" ei, după Ganivet sau Frank. Incontestabil, omul podişurilor va juca un rol important, primordial chiar, în relatarea pe care o vom schiţa. Şi este cert că din natura ţării sale el a dobândit pasiunea pentru independenţă, vitejia războinică, ascetismul, gustul dominaţiei politice şi dispreţul faţă de agoniseala prin negustorie, aspiraţia spre a realiza sau a menţine unitatea populaţiei din peninsulă.

Această din urmă aspiraţie nu exprima oare, în realitate, sentimentul confuz al unei nevoi vitale? Izolată, Spania centrală nu ar avea decât o viaţă precară. Ea este lipsită de resurse şi nu poate hrăni mulţi oameni. Comunică greu cu străinii. Nu se adaptează decât cu întârziere la evoluţia materială şi spirituală a lumii. Pentru a păstra contactul cu aceasta, pentru a trăi şi juca un rol în lume, este obligată să se asocieze îndeaproape, organic, cu minunatele ţărmuri peninsulare, atât de animate, atât de asimilatoare, remarcabil aşezate nu numai faţă de Lumea Veche, ci şi faţă de Lumea Nouă. Spaniei „muntoase şi războinice", cum îi apare lui Antonio Machado (de la înălţimea podişurilor din Soria) i se opune, doar pentru a o completa, o altă Spanie, bogată şi mănoasă, „mamă a tuturor fructelor", livadă cu mere de aur pentru Antichitate şi grădină a califilor din Evul Mediu – a cărei imagine era îndrăgită de tradiţia populară şi de literatura

romantică. Şi cum să fie uitată splendida salbă a porturilor iberice, de unde au pornit în cucerirea Orientului, apoi a Occidentului, negustorii şi marinarii din Catalonia şi Andaluzia, din Mallorca şi din Portugalia, din Valencia şi Ţara Bascilor?

Această Iberie fericită, această Iberie activă (printr-un fenomen, de altfel, clasic în jurul Mediteranei) nu răspunde atracţiei regiunilor din interior. De fapt, prin dispunerea reliefului, prin forma şi orientarea văilor, regiunea de coastă se izolează şi se fărâmiţează. Ea ignoră podişurile din centru. Th. Fischer a explicat acest fenomen cu mult timp în urmă, în ceea ce priveşte Portugalia. Acelaşi fenomen este valabil (chiar într-o mai mare măsură, fiindcă înălţimea podişului este asimetrică) şi pentru micile aşezări de pe coasta estică spaniolă. Aşa se explică de ce atâtea regiuni maritime ale Iberiei au avut, în anumite momente ale istoriei, destine autonome. În schimb, nici una dintre aceste mici puteri, ale căror succese au fost mai ales de ordin economic, nu a avut niciodată un teritoriu suficient de întins şi nici o putere politică de durată, pentru a antrena în mod decisiv întreaga peninsulă. Istoria Iberiei a reprezentat o neîncetată luptă între voinţa de unificare, manifestată, în general, dinspre centru, şi o tendinţă nu mai puţin spontană – de origine geografică – de fărâmiţare.

Prezentul depinde astfel, ca şi trecutul, de o natură contradictorie. Masivitatea, relieful şi ariditatea centrului spaniol se îmbină cu o anumită înapoiere tehnică sau socială, impunând naţiunii spaniole, până în 1960, o productivitate medie la grâu care *nu depăşeşte 10 quintale la hectar*. Ar putea aceasta să ajungă mult timp unei populaţii care a crescut în câteva sute de ani, de la 17 la 35 milioane de locuitori? Unde se vor scurge, pe de altă parte, produsele atât de bogate, dar atât de speciale de pe terenurile aşa-numitelor *huerta*[2]? Ce va învinge în mod

[2] Huerta - grădină (sp.). Termen care denumeşte câmpia fertilă din Spania. (N.tr.)

decisiv: arhaismul economic şi spiritual al celor mai izolate regiuni rurale sau efervescenţa influenţelor care se manifestă în marile porturi şi oraşe? Să nu uităm că atât catalanii cât şi bascii, adică spaniolii cei mai accesibili contactelor cu străinătatea, au tins, de aproape un secol, să părăsească comunitatea naţională. Desigur, există aici o criză care trebuie depăşită, o sinteză care trebuie refăcută. Şi dacă unele cugete (s-a văzut aceasta în Castilia) propovăduiesc spaniolilor, ca soluţie pentru problemele grave ale poporului lor, doar mândria izolării şi doar cultul originalităţii, viaţa modernă le va răspunde: Gibraltar şi Tanger, Canare şi Baleare, baze submarine şi aerodromuri, cupru din Rio Tinto şi potasiu din Suria. Din punct de vedere economic şi strategic, Spania nu poate rămâne neinfluenţată de relaţiile dure ale lumii actuale. Între Africa şi Europa, între Ocean şi Mediterana, Peninsula Iberică este o răscruce, un loc al întretăierii de drumuri. E drept, o intersecţie ciudat de încurcată, aproape o barieră. O întretăiere de drumuri, totuşi, unde, din vremurile cele mai îndepărtate, oamenii şi civilizaţiile s-au infiltrat, s-au înfruntat şi şi-au lăsat urmele.

II. Originea oamenilor şi a civilizaţiilor

De aceea, antropologic, nu mai există *rasă spaniolă*, cum nu există nici *rasă franceză*.

Populatea Spaniei s-a făcut de timpuriu. Numeroase urme paleolitice indică aici, uneori, aşezări menite unor destine măreţe, cum ar fi cel al Madridului. Cantabria păstrează, la Altamira, *Capela sixtină a artei preistorice* (magdaleniană). Apoi, la graniţa dintre neolitic şi epoca bronzului, Andaluzia este din nou locul unei înfloriri umane. E drept că nu se prea ştie ce ar trebui să fie pus înainte de primele nume indicate de texte.

Chiar cuvântul *iberici* nu e pe deplin clar. El se aplică unui popor african de tip berber, infiltrat, până în Pirinei de-a lungul Levantului spaniol[3] şi căruia i se poate descrie destul de bine modul de viaţă. S-a renunţat, însă, să fie identificaţi ca iberici, bascii, a căror ascendenţă ar fi situată mai curând în primele civilizaţii pirineiene. În sfârşit, în etnografia spaniolă, nu este de neglijat elementul celt: amestecul *celtiberic*, pe podiş, prezintă trăsături caracteristice; iar celtul propriu-zis dă tipul dominant în *extremitatea nord-vestică a Galiciei.*

Să mai adăugăm că, la începutul erei istorice, Levantul va fi mereu vizitat de navigatori veniţi din celălalt capăt al Mediteranei. După războaiele punice, Roma n-a abandonat nici un moment ideea de a controla întreaga peninsulă, dar i-a trebuit mult timp pentru a putea domina podişurile. Încă din acea perioadă, au apărut împotriva Romei forme originale de rezistenţă care se vor reîntâlni adesea la spanioli: *guerrillas*[4] conduse de Viriathus[5] şi implacabila apărare a marilor oraşe asediate: timp de 20 de ani, pe cele mai mari înălţimi ale *Mesetei*[6], Numantia[7] a fost coşmarul soldaţilor romani, în 133 oraşul preferând să fie distrus decât să se predea. Cu toate acestea, regiunile de pe litoral, romanizate rapid, îşi vor impune treptat influenţa asupra întregii ţări. Perioada romană a fost una dintre cele mai frumoase epoci ale peninsulei, măcar în aparenţă.

Această *vârstă de aur* se plasează în primele două secole d.Hr. Minele spaniole sunt exploatate intens.

[3] Desemna în trecut regiunea de coastă, cuprinsă între Marea Mediterană şi lanţul muntos Betica (Spania), prosperă din punct de vedere economic. (N.tr.)

[4] Linie de trăgători, reprezentând prin extensie, trupele de partizani (sp.). (N.tr.)

[5] Aflat în fruntea războinicilor din Lusitania, el învinge succesiv patru generali romani; Roma înlătură pericolul pe care acesta îl reprezenta, asasinându-l. (N.tr.)

[6] Platou muntos din centrul Peninsulei Iberice; meseta – podiş (sp.). (N.tr.)

[7] Cucerirea oraşului de către Publius Cornelius Scipio, în 133 î.Hr., a marcat sfârşitul revoltei populaţiilor iberice împotriva Romei. (N.tr.)

Drumurile şi podurile, rustice sau majestoase, conduc până în Galicia şi Cantabria. Romanii realizează de timpuriu frumoase lucrări hidraulice atribuite adesea, pe nedrept, arabilor. Pentru Roma, Andaluzia a putut fi un grânar. Spania îi încredinţează Romei pe fiii ei cei mai strălucitori: Quintilianus, Martial, Lucan, Seneca, pe marii împăraţi Hadrian, Traian. În acelaşi timp, ne întrebăm acum dacă suprastructura romană a transformat, într-adevăr, vechea viaţă a triburilor şi dacă randamentul economic sclavagist nu a fost cumva mai scăzut decât se crede. Se constată, totuşi, că sistemul roman, chiar dacă dă semne de decadenţă, începând cu secolul al III-lea, şi este invadat în secolul al V-lea de către barbari, păstrează cu toate acestea, de-a lungul acestor epoci tulburi, esenţialul structurii sale. El nu se va prăbuşi cu totul decât în 711, în faţa Islamului.

Creştinismul şi Biserica fuseseră, în mare măsură, chezăşia dăinuirii Spaniei.

Primele valuri de invadatori (alani, suevi şi vandali) distruseseră mult, dar trecuseră repede. Vizigoţii, venind din Gallia, au ajuns în mare măsură romanizaţi. Religia lor – arianismul – a fost cea care a prelungit mai ales luptele interne. Când regele lor, Recared, s-a convertit la catolicism, părea că începe o nouă mare epocă. Regii vizigoţi aleseseră drept capitală Toledo şi tocmai realizaseră unitatea iberică, independentă de data aceasta faţă de întregul imperiu din afară. Latinii şi goţii uitau din ce în ce mai mult deosebirile iniţiale dintre ei. A fost elaborat, de către oamenii Bisericii, un celebru cod comun – *Liber judiciorum.* Monarhia a suferit atunci un soi de control teocratic, exercitat de către conciliile de la Toledo. Un anume Isidor din Sevilla, într-o lucrare enciclopedică, a încercat să salveze moştenirea spirituală a Antichităţii. De fapt, este vorba aici de ultima strălucire a unei civilizaţii şi nu de începutul unei noi ere. Societatea spaniolă nu întârzie să se destrame din punct de vedere politic şi social. Sclavii şi colonii trăiau în mizerie. Luptele religioase şi rasiale renasc pe nesimţite. Evreii sunt persecutaţi. Nobilii se ţin de intrigi. În cele din urmă, profitând de situaţia dificilă a Spaniei, musulmanii din nordul Africii traversează strâmtoarea şi schimbă brusc soarta Spaniei.

Înainte de a ne reaminti perioada clasică din istoria Spaniei, care începe cu invazia Islamului, este necesar, fără îndoială, să evaluăm mai întâi ce acumulare de sedimente civilizatoare precede, în trecutul spaniol, această epocă medievală. Preistorie îndelungată şi strălucitoare, romanizare deosebit de fecundă şi trainică, participare activă la formarea lumii creştine: printre naţiunile din jurul Mediteranei, toate atât de favorizate din punct de vedere uman, naţiunea spaniolă nu rămâne în urma nici uneia dintre ele, prin vechimea şi continuitatea civilizaţiei.

Capitolul II

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE ISTORIEI CLASICE: EVUL MEDIU

I. Spania musulmană

1. Înaintarea şi retragerile Islamului. Invadată în 711 de către berberul Tarik, Peninsula a fost cucerită în şapte ani. Nu fără greutăţi, se înţelege. Dar la Cordoba se afirmase o nouă autoritate. Abd-er-Rahman I[8], omeiad[9] exilat, rupsese legăturile Spaniei cu Orientul. Abd-er-Rahman al III-lea[10] se proclamă calif. Cordoba devine capitala Occidentului. Cu toate acestea, încă la sfârşitul secolului al X-lea, creştinii reocupă o parte din nordul Spaniei. Spre anul 1000, Almanzor *cel Victorios* organizează din nou împotriva lor expediţii distrugătoare. Dar treizeci de ani după el, califatul se prăbuşeşte. Douăzeci şi trei de taifas-uri, regate sau republici oligarhice, îl înlocuiesc. Creştinii continuă să avanseze. Totuşi, în două rânduri, Islamul contraatacă, graţie sectelor berbere venite din Africa: Almoravizii[11] (Zalaca, 1086), apoi Almohazii[12] (1172). Aceştia sunt învinşi, în 1212, la Las Navas de Tolosa. De atunci, Reconquista înaintează. Totuşi, este obligată, în secolele al XIV-lea şi al XV-lea,

[8] Emir de Cordoba (756-788), fondatorul dinastiei omeiazilor din Spania. (N.tr.)

[9] Dinastie de califi arabi (661-750) din califatul cu capitala la Damasc; întemeiată în 661 de Moavia (membru al ginţii Omeia). (N.tr.)

[10] Emir (919-929) şi primul calif al Cardobei (929-961). (N.tr.)

[11] Dinastie berberă, întemeiată de către Abdallah Ibn Iasin, la mijlocul secolului al XI-lea, care a fost răsturnată de dinastia Almohazilor, în 1147; în acest răstimp ea a stăpânit teritorii în nordul Africii şi în sudul Spaniei. (N.tr.)

[12] Dinastie berberă (1147-1269), întemeiată în 1121 sau 1122 de către Muhammad Ibn Tumart; şi-a extins stăpânirea în nordul Africii şi în sudul Spaniei. Declinul său începe o dată cu înfrângerea în bătălia de la Las Navas de Tolosa (1212). (N.tr.)

să permită regatului Granadei să existe de o parte şi de alta a Sierrei Nevada, şi, în regiunile recucerite, să accepte modul de viaţă musulman.

Este, deci, vorba de o influenţă exercitată de Islam *timp de trei, până la opt secole*, în funcţie de regiune. De obicei, această influenţă este caracterizată prin sintagme contradictorii, precum barbarii din nord (creştinii), opuşi rafinamentului andaluz, sau barbarii din sud (islamicii), care n-ar fi lăsat în urma lor decât ruine. Din fericire, interpretarea potrivit căreia prezenţa islamică în acest spaţiu a fost una distructivă nu mai este de actualitate. Lucrări serioase se străduiesc să scoată în evidenţă faptele pozitive şi influenţele durabile ale civilizaţiilor orientale din Europa medievală.

2. Bilanţ al influenţei islamice. Din anumite puncte de vedere, cucerirea a fost, fără îndoială, devastatoare. Dar cine ar putea nega strălucirea dată Andaluziei de către noii conducători veniţi din Orient? Ei nu au *creat*, cum s-a spus mult timp, irigaţia şi prosperitatea agriculturii, dar au completat şi îmbunătăţit opera romanilor, introducând, din Africa şi din Persia, fructe noi şi practici agricole încă necunoscute. Şi dacă viaţa cetăţii a strălucit în perioada romană, ea a triumfat în Spania maură. Actualele *medinas*[13] marocane (de altfel, refugiu pentru atâţia andaluzi) ne ajută să ne imaginăm cum arătau între secolele al X-lea şi al XIV-lea Cordoba, Sevilla, Toledo, Almeria, Granada: artizani prelucrând pielea, metalele, fabricând mobile, faianţă, ţesături de lână şi de mătase; comercianţi organizaţi sub un control municipal complex. În afară de acestea, splendoarea palatelor, a moscheelor, a şcolilor şi a bibliotecilor. Şi toate acestea nu numai în perioada scurtului triumf al califatului: geograful El Edrisi şi filozoful Averroes[14] trăiesc nu în secolul al X-lea, ci în al XII-lea, la

[13] Oraşe (arabă, în original). (N.tr.)

[14] Numele latinizat al lui Abu al-Walid Ibn-Raşd (1126-1198), medic şi filozof arab, comentator al filozofiei lui Aristotel (*Comentarii*) şi continuator al acesteia, prin crearea unui nou curent filozofic – averroismul. (N.tr.)

sfârşitul căruia, la Sevilla, se ridică Giralda[15]. Alhambra[16], atât de des aleasă ca simbol al civilizaţiei hispano-musulmane, este, în fapt, ultima strălucire a acesteia, ea devenind vestită mai ales în secolele al XIV-lea şi al XV-lea.

Ar fi fost imposibil ca din acest episod strălucitor şi îndelungat al trecutului spaniol să nu rămână nici o influenţă. S-a insistat asupra urmelor arabe încă prezente în artele populare (covoraşe, ceramică), în muzică, în moravurile familiale. De asemenea, s-a pus accentul pe asemănările temperamentale dintre reprezentanţii celor două civilizaţii sau pe influenţele existente în religia poporului andaluz. În acest moment, este necesară o oarecare prudenţă în abordarea noastră. Termenul *arab* are în sine marele neajuns de a evoca o influenţă rasială care a fost în mod sigur limitată; imigrarea berberă – mult mai prezentă în vechiul fond spaniol – a fost, desigur, considerabilă. Iar căsătoriile au constituit în scurt timp un grup *hispano-maur* relativ coerent. Spania maură a fost în realitate un creuzet în care s-au contopit influenţele celor mai diverse culturi. Moscheea din Cordoba şi Alhambra din Granada, creaţii armonioase şi heteroclite, dovedesc acest fapt. Din acest creuzet, au fost filtrate produse îndreptate către Europa creştină, către filozofia scolastică, către arta romană, către şcoala de medicină din Montpellier, către poezia lirică a trubadurilor şi cea mistică a lui Dante.

În ce mod s-a concretizat această influenţă? Prin simplul fapt că respectivele lumi nu erau rupte una de alta, între micile comunităţi creştine şi cele maure existând războaie, dar şi schimburi, intrigi, tratate, forme de politeţe. Destul de repede drepturile celor învinşi au început să fie garantate. Fiecare societate a avut ierarhia sa. La musulmani ea era formată din conducătorii arabi, soldaţii berberi, pe urmă creştinii renegaţi şi apoi indigenii rămaşi creştini, numiţi *mozarabi*, iar la creştini, din clerul şi nobilii spanioli, oamenii de rând vechi creştini, *mozarabi* reconvertiţi, *creştini noi*

[15] Minaret al moscheii hispano-maure din Sevilla. Numele provine de la statuia plasată în vârf care, în ciuda masivităţii ei, se învârteşte ca o giruetă; giralda – giruetă (sp.). (N.tr.)

[16] Fortăreaţă şi palat al califilor mauri din Granada, construit de-a lungul secolelor XII-XIV; al-Hamra – cea roşie (arabă). (N.tr.)

1748

convertiţi şi, în fine, *mudejares*[17], care-şi păstrau credinţa, obiceiurile şi judecătorii. Să-i adăugăm pe evrei, respectaţi mult timp. Şi să nu uităm sclavii. În materie de cultură, schimbările au loc continuu. Există creştini *algarabiados* – care ştiu araba –, musulmani *ladinos*: care ştiu latina. Un rege recuceritor va fonda o universitate triplă – arabă, ebraică şi creştină.

Pe scurt, Evul Mediu a cunoscut un islam spaniol viu şi original, a cărui bogăţie, gândire şi complexitate au pregătit, nu mai puţin decât Reconquista creştină, marile succese ale Spaniei viitoare.

II. Spania Reconquistei

1. Evoluţia Reconquistei. În prima jumătate a secolului al VIII-lea se constituie, după simbolica victorie de la Covadonga (în 722), un puternic stat creştin în regiunile de munte, Asturiile, Cantabria şi Galicia. Maurii nu se aşază la nord de linia Coimbra–Toledo–Guadalajara. Podişurile Leon şi Burgos sunt lăsate pe seama expediţiilor de pradă periodice şi sunt depopulate. Dar, de la mijlocul secolului al VIII-lea şi până la mijlocul secolului al IX-lea, dezbinarea internă îi determină pe regii asturieni să rămână în defensivă.

Între 785 şi 811, această defensivă favorizează, totuşi, Reconquista, permiţând în răsărit unele încercări ale francilor, finalizate mai ales în nordul Cataloniei, unde este fondată o *marcă*[18] francă, condusă de conţii de Barcelona. În Pirinei, aşa cum o dovedeşte lupta de la Ronceveaux[19], grupuri răzleţe de basci şi de navarezi atacau deseori.

[17] Musulmani care trăiau pe pământ creştin, în Spania. (N.tr.)
[18] Comitat de frontieră în statul franc din sec. VIII-IX (regat, devenit apoi Imperiul carolingian) şi în Imperiul romano-german. (N.tr.)
[19] Trecătoare în Munţii Pirinei (la 1112 m altitudine) unde, în 778, ariergarda armatei lui Carol cel Mare, condusă de Roland, a fost nimicită de basci. Episodul constituie subiectul celei mai vechi lucrări epice din literatura franceză (sf. sec. al X-lea), *La chanson de Roland*. (N.tr.)

După 840, reîncepe ascensiunea regatului Asturiilor, care extinzându-se până la Duero, îşi fixează capitala la Leon. În acelaşi timp, un conte disident fondează Castilia, în jurul oraşului Burgos (932–970). Un regat al Navarrei apare în Pirinei, ajungând la Tudela, pe cursul superior al Ebrului. Aceste progrese sunt oprite de către Almanzor, în jurul anului 1000.

Căderea califatului de Cordoba permite Castiliei să obţină primele succese: creştinii depăşesc Sierra centrală şi cuceresc Toledo (1080). Urmează însă venirea Almoravizilor, cărora numai Cidul [20] le rezistă, formându-şi un domeniu în Valencia (1095). La moartea sa, Valencia este pierdută, iar Castilia revine la vechile conflicte interne.

Secolul al XII-lea este, mai ales, cel al victoriilor Aragonului. Acest regat din Pirinei se impune sub Alfonso Luptătorul, la Zaragoza, în 1118. El cucereşte aşezările maure din sudul Ebrului, Calatayud şi Daroca. Apoi, printr-o uniune personală, adaugă regatului comitatul Barcelonei care, la rândul său, atinsese la Tortosa gurile Ebrului. Aragonezii fondează Teruel în 1170. Dar ei se orientează la data aceasta, pentru câtva timp, spre interesele lor ce vizau sudul Franţei.

Ameninţarea almohadă la începutul secolului al XIII-lea, determină efortul puternic al creştinilor care realizează, în 1212, unirea lor generală. Victoria obţinută la Las Navas de Tolosa, graţie acestei uniuni, reprezintă acţiunea militară de cea mai mare importanţă pentru viitorul Reconquistei. Începând de atunci, Portugalia, regat apusean, va cuceri viitoarele sale provincii meridionale. În Castilia, Ferdinand cel Sfânt [21] va ajunge până la Cordoba în 1236, iar la Sevilla, în 1248. În Aragon, Iacob I[22]

[20] Rodrigo Diaz de Bivar (1040-1099), supranumit Cid Campeador, este unul dintre celebrii eroi ai Reconquistei. În 1094, el a cucerit regatul maur de Valencia, al cărui suveran va fi până la moarte. (N.tr.)
[21] Rege al Castiliei (1217-1252) şi al Leonului (1230-1252), angajat în lupta împotriva maurilor (1230-1248), de la care a cucerit Cordoba (1236) şi Sevilla (1248); fondator al Universităţii din Salamanca; canonizat în 1671. (N.tr.)
[22] A promulgat un nou cod de legi (1247), a luptat împotriva maurilor (1256-1276) şi este autorul cronicii propriei domnii. (N.tr.)

(1213-1276), supranumit Cuceritorul, pune stăpânire pe Baleare (între 1229 şi 1235), pe Valencia, Jativa şi Alcira (în 1238), mai târziu pe Murcia. Spre 1270, musulmanilor nu le mai rămăseseră decât Granada şi câteva fărâme de teritoriu în regiunea Huelva.

Din 1270 până la sfârşitul secolului al XV-lea, Reconquista ia sfârşit. Portugalia se orientează către ocean, Aragonul spre Mediterană. Castilia este sfâşiată de lupte dinastice, chiar dacă nu încetează să se ciocnească cu maurii din Granada şi din nordul Africii, însă fără un succes decisiv. Acest sfârşit de Ev Mediu deja nu mai coincide cu perioada Reconquistei. El are alte trăsături, alte valori, despre care vom vorbi la timpul potrivit.

2. Moştenirea Spaniei Reconquistei. Însuşi ritmul lent al Reconquistei are importanţa lui. O expulzare rapidă a necredincioşilor ar fi schimbat soarta Spaniei. Nu i-ar fi modelat structura, nu i-ar fi influenţat moravurile şi spiritul, cum a putut-o face cruciada întinsă pe mai multe secole. Fără îndoială nu a existat o conştiinţă *foarte clară* a ţelurilor urmărite, care să-i ghideze *fără încetare* pe conducătorii unei Spanii fărâmiţate în cursul unor evenimente confuze. Dar sub presiunea necesităţilor, într-o ţară săracă, cu o populaţie în creştere, Reconquista a fost transformată într-o *acţiune continuă de colonizare, dublată de un război sfânt.* Societatea medievală spaniolă a avut la bază această nevoie de expansiune şi acest elan religios.

În Spania – şi mai ales în Castilia – din 711 până în 1492, începe să se formeze o ierarhie socială tot mai riguroasă. *Clasa care luptă* şi-a adjudecat aici, în mod normal, primul loc. Mai mult decât în alte părţi, marea nobilime a devenit atotputernică, iar mica nobilime, tot mai numeroasă.

Marea nobilime nu îşi trage obârşia din mari feude de tip francez, micile regate recuceritoare nefiind destul de mari pentru divizări de acest fel. Aceste regate aveau însă mari nobili, care îl însoţeau pe rege în bătălii şi a căror valoare de luptători,

ca şi numărul vasalilor fideli, îi făceau să fie mândri şi independenţi. Ei duceau o politică personală, uneori foarte îndrăzneaţă, atât în război, cât şi în uneltirile împotriva duşmanilor. Astfel, contele Fernan-González a întemeiat Castilia, iar Cidul, simbol al Reconquistei, arbitrează neînţelegerile cu maurii şi guvernează Valencia aproape ca un rege. Mai târziu, după secolul al XIII-lea, cu prilejul unor înaintări, mai ales în scopul cuceririi Andaluziei de către castilieni, ascensiunea marii nobilimi a fost de altă natură: regii îi asigură stabilitate prin atribuirea unor domenii imense, sate întregi şi importante bunuri mobiliare. Marii nobili erau, în acelaşi timp, stăpâni de proprietăţi rurale şi curteni legaţi de putere, conform tradiţiei.

Rolul *micii nobilimi*, foarte diferit, nu a fost mai puţin important. De la începutul Reconquistei, mici armate de *infanzones* şi de *caballeros* îl urmau pe rege sau pe marii seniori. Destul de bogaţi ca să se poată echipa, având ceva pământ (mai târziu vor fi denumiţi *hidalgos*, adică fii care au ceva), aceştia vor rămâne totuşi, în majoritatea lor, fără mare avere şi se vor regăsi împreună cu cadeţii[23] de neam mare, pe care cutuma denumită *mayorazgo*[24], în sfârşit generalizată, îi va împinge spre o carieră militară sau clericală. Ei vor forma armatele din Flandra şi din Italia, precum şi armata *cuceririi* Indiilor, consecinţă firească a *Reconquistei* medievale pentru o categorie socială care nu are o altă raţiune de a exista decât războiul. În sfârşit, ei vor marca Spania (când declinul ţării îi va împiedica să se angajeze peste graniţă) prin visele lor şi nostalgia aventurilor, prin mândrie şi prin idealul lor, care nu acceptă decăderea. Ei vor fi ca Don Quijote[25] sau ca eroii picareşti[26]. Ei vor deveni gentilomii

[23] Tânăr gentilom destinat meseriei armelor. (N.tr.)

[24] Bun inalienabil şi indivizibil, ataşat unui titlu de nobleţe şi transmis (împreună cu acest titlu) primului născut (sp); major – mai mare (lat.). (N.tr.)

[25] Eroul romanului omonim scris de Miguel de Cervantes, simbol literar al visătorului care opune prozaismului cotidian al societaţii idealul său de dragoste, onoare şi justiţie. (N.tr.)

[26] Personaje ale prozei spaniole din secolele XVI – XVII; picaro – aventurier (sp.). (N.tr.)

anacronici, admirabili sau ridicoli ai romancierilor din secolul trecut. Şi astăzi încă, sub aparenţe uneori *mic burgheze*, nu regăsim oare la proprietarul rural şi la avocatul de provincie, la studentul şi la militantul de care s-a slujit „mişcarea" franchistă, atitudinea acelor hidalgos, sub aspect de clasă socială, speranţele şi revendicările lor, atitudinea faţă de muncă şi de viaţa practică, idealul lor, care nu este decât un refuz de a abdica?

Aceleaşi remarci sunt valabile şi pentru *cler*, obişnuit prin secole de *Reconquista* să constituie cadrul ideologic al întregii societăţi, chiar dacă este împărţit, ca şi nobilimea, într-o aristocraţie bogată şi puternică, pe de o parte, şi în masa numeroasă şi săracă, dar pătrunsă de importanţa şi autoritatea proprie, pe de altă parte. O tradiţie puternică face din clerul spaniol un cler militant şi chiar militar, care nu se teme (chiar dimpotrivă) de ideea luptei armate în slujba credinţei şi a reprezentanţilor săi şi care revendică pentru sine conducerea spirituală (uneori şi materială) a societăţii.

Ne grăbim să precizăm că rolul dominant al clerului şi al nobilimii n-a însemnat nicidecum, în Evul Mediu, zdrobirea unor pături sociale sau reducerea importanţei politice a celorlalte clase sociale. Fără îndoială că acest echilibru fericit s-a datorat chiar *expansiunii* Reconquistei. Necesităţile generate *de război* şi cele ale *repopulării* au imprimat societăţii spaniole recuceritoare unele particularităţi curioase. Pe de o parte, războiul menţine un înalt prestigiu al regelui, ceea ce întârzie dezvoltarea feudalismului, iar pe de altă parte, poporul se bucură de avantaje excepţionale. Munca agricolă, apărarea regiunilor recucerite cer numeroase concesii personale sau colective de tipul *behetrias* (protecţia unei persoane sau a unui grup de către un senior la alegere) sau de tipul *cartas-pueblas*, (cartă prin care populare a unei regiuni era recompensată cu privilegii). Pe această bază, chiar atunci când sistemul feudal

s-a dezvoltat, comunităţile rurale sau urbane erau puternice şi relativ libere. Mai târziu, când Reconquista s-a extins, populaţia teritoriilor redobândite (mozarabi, evrei, mudejari) a primit, la rândul ei, privilegii prin *fueros*[27]. Până la urmă, societatea spaniolă medievală a fost guvernată printr-un sistem complex de *fueros*. Acesta a lăsat urme importante.

Să adăugăm că, începând din secolul al XII-lea, apare un fenomen nou: în timp ce dificultăţile economice acute ale Castiliei opresc aici expansiunea clasei de mijloc, teritoriile situate la periferia Peninsulei – Portugalia, Catalonia, Valencia, Balearele – se constituie în veritabile centre burgheze, republici comerciale după modelul celor italiene. Sunt de reţinut câteva aspecte ale acestor fenomene medievale, prin care activitatea membrilor fără titluri de nobleţe ai societăţii a avut ocazia să se manifeste în Spania şi a căror influenţă nu s-a şters.

Printre acestea, să amintim obiceiurile economice comunitare ale vieţii rurale: posesiunea în comun a pădurilor, a drumurilor, uneori împărţiri temporare ale ogoarelor şi recoltelor, colectivităţi pastorale în marile văi sau de păstori transhumanţi, mai ales *sisteme hidraulice folosite în comun* cu tradiţii de o străinicie surprinzătoare. Un *colectivism agrar* spaniol se va opune cuceririlor individualismului modern până în plin secol al XIX-lea. Chiar în secolul al XX-lea, această problemă va rămâne deschisă.

Să amintim apoi tradiţiile comunitare ale satelor şi burgurilor, bazate pe *concejo* (consiliu), reuniunea cu autoritatea supremă a locuitorilor, mai târziu, pe grupuri mai restrânse, fără a uita tendinţa acestor comunităţi de a se federaliza (martore ne sunt *hermandadele*[28] din Castilia), uniunile porturilor din Cantabria şi Ţara Bascilor, gruparea în jurul Barcelonei a burgurilor catalane, care-şi spun, printr-o ficţiune

[27] Document prin care se garantau anumite privilegii (unui oraş, unei regiuni). (N.tr.)
[28] Confrerie (sp.), federaţie a oraşelor spaniole în Evul Mediu. (N.tr.)

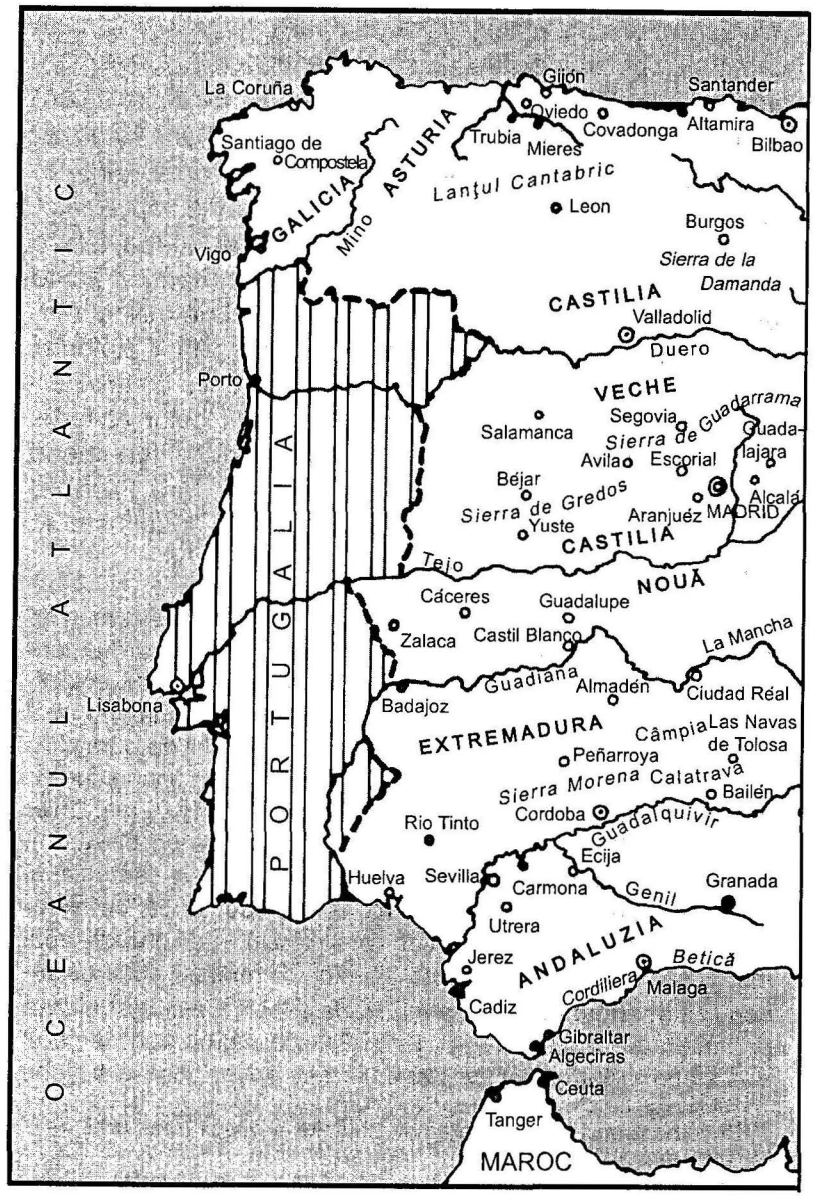
OCEANUL ATLANTIC
La Coruña
Gijón
Santander
Oviedo
Covadonga
Altamira
Bilbao
Santiago de Compostela
Trubia
Mieres
ASTURIA
GALICIA
Lanţul Cantabric
Leon
Burgos
Vigo
Miño
Sierra de la Damanda
CASTILIA
Valladolid
Duero
Porto
VECHE
Segovia
Salamanca
Sierra de Guadarrama
Guadalajara
Avila
Escorial
Béjar
Alcalá
Sierra de Gredos
Aranjuéz
MADRID
Yuste
CASTILIA
NOUĂ
Tejo
PORTUGALIA
Cáceres
Guadalupe
Zalaca
Castil Blanco
La Mancha
Guadiana
Almadén
Ciudad Réal
Lisabona
Badajoz
Câmpia
Las Navas de Tolosa
EXTREMADURA
Peñarroya
Sierra Morena
Calatravă
Bailén
Cordoba
Rio Tinto
Guadalquivir
Ecija
Huelva
Sevilla
Carmona
Granada
Genil
Utrera
Jerez
ANDALUZIA
Betică
Cordiliera
Malaga
Cadiz
Gibraltar
Algeciras
Ceuta
Tanger
MAROC

FRANTA
Guernica
Irun
Eibar
Vergara
Durango
Munţii Pirinei
TARA BASCILOR
Jaca
NAVARRA
Ayerbe
Ampurias
Ribagorza
Segre
Gerona
Asiedo
Huesca
Suria
CATALONIA
Soria
Tudela
(Numantia)
Zaragoza
Lérida
Sabadell
Jalon
Calatayud
Belchite
Ebru
El Bruch
Barcelona
ARAGON
Caspe
Daroca
Tortosa
Jiloca
Minorca
Munţii Universales
Teruel
VALENCIA
Maestrazgos
I-le Baleare
Castellon
Palma
Guadalaviar
Mallorca
Jucar
Valencia
Ibiza
Alcira
Jativa
MURCIA
Capul Nao
Alicante
Segura
Murcia
Lanţul Prebetic
Lorca
Cartagena
Almería
MAREA MEDITERANĂ

juridică, *străzi* ale cetăţii-capitală. Acest *apetit pentru viaţa locală*, acest *cantonalism* care are ca ideal federaţia vor rămâne o caracteristică permanentă a politicii spaniole. Să trecem, în fine, la faimoasele *Cortes-uri*[29] care reprezintă, pe lângă regalitate şi consilierii de drept (nobilimea şi clerul), elementul popular al naţiunii. Această instituţie tipică a Spaniei medievale este remarcabil de timpurie în istoria adunărilor reprezentative. Ea ia fiinţă, în Leon, înainte de sfârşitul secolului al XII-lea şi funcţionează normal, în mod sigur, de la mijlocul secolului al XIII-lea, în toate regatele spaniole: Castilia, Aragon, Valencia, Catalonia, Navarra. Mai riguroase şi, prin aceasta, chiar mai puţin revoluţionare decât Adunarea Stărilor Generale din Franţa, Cortes-urile înregistrează succesiunile regale, primesc jurământul regelui pe *fueros*, votează impozitele şi (după regiune, înainte sau după acest vot, ceea ce nu e lipsit de importanţă), exprimă doleanţele (agravios, greujes)[30]. Acest fapt a făcut să se discute despre *democraţia* medievală spaniolă: sub condiţia de a preciza sensul atribuit acestei sintagme, este adevărat că puţine popoare au participat într-o măsură atât de mare la conducere în cursul întregii istorii, pe cât a făcut-o poporul spaniol în Evul Mediu. Este un fapt despre care se aminteşte adesea, pe bună dreptate, şi care are un rol important din punct de vedere al psihologiei politice.

Într-adevăr, mai ales în secolul al XIII-lea, Spania cunoaşte perioade pline de armonie. În Castilia, din 1230 până în 1252, domneşte Ferdinand cel Sfânt, nu mai puţin creştin decât vărul său, Ludovic cel Sfânt, însă mai realist, fiindcă limitează ideea de cruciadă la orizonturile spaniole, un rege tolerant, intitulându-se *rege al celor trei religii*. În Aragon, domneşte catalanul plin de vigoare Iacob I, Cuceritorul, războinic şi poet, brutal, fără scrupule, dar care, totuşi, se înconjoară de persoane sfinte: Raymundo de

[29] Cortes – adunări ale stărilor sociale în Spania, în Evul Mediu. (N.tr.)
[30] Ofense, prejudicii (sp.). (N.tr.)

Penyafort, Pedro Nolasco, extraordinarul Raymundo Llull[31]. Islamul dă înapoi. Se construiesc catedrale. Triumful lumii creştine e deplin.

O singură rezervă decurge din faptul că, din punct de vedere naţional, Spania din perioada Reconquistei, în loc să se unifice, pare mai curând că se fărâmiţează. Leonul, din secolul al IX-lea până în al XI-lea, şi Castilia, până la mijlocul secolului al XII-lea, nu au încetat să revendice moştenirea suveranilor vizigoţi, regii lor nu au încetat să se intituleze *împăraţi ai întregii Spanii*. Ideea aceasta însă a fost contrazisă de fapte reale. Lupta s-a dus, la început, dinspre teritoriile muntoase, izolate geografic. Din punct de vedere istoric, războiul împotriva maurilor a favorizat tentativa de independenţă a regatelor spaniole: Castilia s-a separat de Leon, Cidul a eşuat în încercarea de a crea statul Valenciei, Portugalia s-a dezvoltat în mod independent. În est, Reconquista din secolul al XIII-lea a luat forme federative: Valencia şi Mallorca, pe lângă Aragon şi comitatul catalan, s-au ridicat la rangul de regate; acea divizare a Spaniei maure în republici şi regate oligarhice (*taifas*) a favorizat fărâmiţarea. De-a lungul unor întregi secole, Asturia, Leon şi Castilia, Galicia şi Portugalia, Navarra, Sobrarbe, Aragon, Ribagorza, comitatul catalan s-au unit sau au fost despărţite în funcţie de alianţe matrimoniale şi de moşteniri de familie.

Fiecare regiune a sfârşit prin a dobândi şi a păstra orgoliul titlurilor sale şi al luptelor date, ca şi neîncrederea faţă de vecini. La acest spirit particular au contribuit seniorii aventurieri şi consiliile comunale libere. Peste toate acestea planau unitatea

[31] Teolog, filozof, poet şi alchimist catalan (1235-1313), supranumit „doctorul luminat şi procurorul necredincioşilor", moare în nordul Africii, unde, ca misionar al Bisericii catolice, încerca să-i convertească pe musulmani la creştinism; *Ars Magna* este principala sa operă teologică. (N.tr.)

de credinţă, spiritul de cruciadă, sentimentul comunităţii creştine, fapte pe care unele conflicte locale ori alianţe de circumstanţă nu puteau să le disimuleze. Recunoaştem însă aici o manifestare – şi poate una din sursele fundamentale – a unei noi dualităţi în istoria peninsulei: pe de o parte, tendinţa spre particularizare, spre legături *infranaţionale*, iar pe de altă parte, tendinţa spre universalism, spre idealuri pasionale *supranaţionale*. Între acestea două, conştiinţa de grup a spaniolilor cu greu se va putea defini: este un fenomen care se consolidează şi în zilele noastre.

În secolul al XIII-lea, divizarea teritorială rămâne încă o realitate, în pofida unor simplificări esenţiale survenite prin uniunea Aragon-Catalonia (1137) şi prin cea dintre Leon şi Castilia (1230). Chiar dacă am lăsa la o parte Navarra (pe care un accident dinastic o leagă, la un moment dat, de Franţa) şi Granada încă necucerită, trebuie neapărat să constatăm o gravă împărţire a Iberiei între Portugalia, Castilia şi federaţia Aragon–Catalonia–Valencia. Cu atât mai ameninţător pentru viitoarea unitate spaniolă este faptul că respectiva împărţire reprezintă trei temperamente umane diferite şi trei direcţii geografice: Oceanul, podişurile şi Mediterana. Înscriindu-se în acest cadru peninsular tripartit, sfârşitul Evului Mediu spaniol va influenţa considerabil viitorul Spaniei.

III. Sfârşitul Evului Mediu: factori de dezbinare şi factori de unitate

1. Dezbinările din secolul al XIV-lea. Secolul al XIV-lea pare, într-adevăr, să compromită viitorul Reconquistei şi al unificării, numai Castilia continuând lupta împotriva maurilor. Eficacitatea sa politică este însă prejudiciată de crize dinastice şi de revolte ale nobililor: lupta între urmaşii lui Alfonso al X-lea (1275–1295) în perioada cât Ferdinand al

IV-lea şi Alfonso al XI-lea (1312–1325) sunt minori, tragicul duel între Pedro cel Crud şi fratele său bastard, Henric de Trastamara (1350–1369), pretenţiile casei de Lancaster la tronul castilian.

În acest timp, Portugalia capătă o mare înflorire, independentă de restul peninsulei. În 1383, o revoluţie aduce aici pe tron dinastia de Aviz. În 1385, bătălia de la Aljubarrota îndepărtează intervenţia castiliană. Dinastia şi burghezia comercială din porturi vor pregăti de aici înainte Marile Descoperiri.

Coroana Aragonului (greşit denumită astfel, pentru că ea cuprinde, pe lângă regatul sărac din interior, şi regiuni maritime bogate şi, în plus, pentru că suveranii săi sunt catalani) este atrasă, din motive economice, de coasta mediteraneană. Puterea porturilor, comerţul Levantului, amplu dezvoltat în secolul al XIII-lea, norocul de a beneficia de o dinastie puternică (din 1276 până în 1410, şapte regi, cu oarecare valoare, se succed fără dificultate): toate acestea vor duce curând Aragonul spre un rol de mare putere mediteraneană. Regii săi ocupă Tunisul în 1280, intervin în Sicilia, obţin drepturi asupra Sardiniei şi Corsicii, luptă alături de Veneţia împotriva Pisei şi a Genovei, au numeroase întreprinderi comerciale în Levant, moştenesc Moreea şi ducatul Atenei, până atunci posesiuni ale cavalerilor catalani, care le luaseră, la rândul lor, de la Bizanţ. Barcelona, cu catedrala şi cu biserica Santa Maria *del mar*, cu *salonul* municipal al *Consiliului celor o sută* şi cu *Loja consulatului* maritim, cu palatul unde-şi avea sediul Adunarea permanentă a deputaţilor din *Corts* (*Generalitat*[32]),

[32] Corts este termenul catalan pentru *Cortes* şi reprezintă adunarea stărilor sociale. *Generalitat* era organul permanent al *Corts*. Fiind o instituţie catalană, vom păstra în continuare, în text, termenul catalan *Generalitat*. (N.tr.)

nu departe de palatul regilor Aragonului, păstrează în inima cetăţii, amintirea acestui trecut glorios, din care se pot hrăni cu mândrie recente renaşteri regionaliste.

Originea intereselor spaniole care vizau Italia poate fi găsită în expansiunea aragoneză. Se va observa că secolul al XIV-lea nu trebuie uitat dacă vrem să înţelegem bine evenimente viitoare importante, precum independenţa Portugaliei sau rezistenţa catalanilor faţă de întâietatea Castiliei.

2. Factorii de unificare în secolul al XV-lea. În ciuda celor amintite mai sus, prosperitatea Levantului este de scurtă durată. Frecventele epidemii de ciumă şi foametea, (1333–1436), războiul împotriva Genovei, mişcarea populară contra evreilor, apariţia turcilor şi pirateria din nordul Africii compromit economia din Mallorca, iar apoi şi pe cea catalană.

În 1410, intervine criza politică. Dinastia catalană se stinge o dată cu Martin Umanul şi, în 1412, *sentinţa de la Caspe* – o decizie arbitrară – transferă coroana Aragonului în mâna unui prinţ de origine castiliană. De aici încolo, colaborarea atât de eficace dintre regi şi burghezia negustorească barceloneză va fi compromisă. Alfonso al V-lea domneşte în regatul Napoli şi îi lasă pe catalani să se guverneze singuri. Juan al II-lea vrea să-i supună din nou, dar este confruntat cu o revoltă. Timp de zece ani, catalanii vor încerca să-şi schimbe regele. În 1472, Juan al II-lea se va impune, în sfârşit, şi va pune la cale căsătoria fiului său, Ferdinand, cu moştenitoarea tronului Castiliei, Isabela, fapt care a pus bazele unificării regatelor spaniole. Catalonia devenise însă o provincie şi se va resemna cu greu în faţa acestei situaţii. În secolul al XV-lea, Castilia era pregătită, contrar aparenţelor, pentru viitorul său rol de conducere. Privind lucrurile din afară, desigur că aceasta părea că este încă pradă dezordinii. Regele Juan al II-lea de Castilia (1406–1454) este un om rafinat şi cu o fire slabă. Fiul său, Henric al IV-lea (1454–1474), este un om anormal care domneşte asupra unei

curţi regale cu moravuri bizare. Curtea nu reprezintă însă regatul. Acesta, în realitate, se întăreşte sub cele două lungi domnii. Din punct de vedere economic, el începe să resimtă efectul cuceririlor sale meridionale ca şi existenţa, de aici înainte, în nordul şi în sudul teritoriului său, a celor două ieşiri maritime: ieşirea cantabrică şi cea andaluză. Epidemiile de ciumă din secolul al XV-lea au întârziat efectul acestor schimbări. Depopularea favorizează singura producţie economică de valoare internaţională, de care sunt capabile podişurile: lâna oilor *merinos*, al cărei export va constitui bogăţia pieţelor interioare, ca Burgos, a porturilor, ca Bilbao. *Mesta*, corporaţia crescătorilor transhumanţi de animale, este susţinută puternic de către regi. Populaţia creşte. Clasele mijlocii îşi regăsesc locul cuvenit în societate. Miliţiile orăşeneşti, clerul, mica nobilime reacţionează cu forţă împotriva agitaţiei dezordonate a marii nobilimi şi împotriva moravurilor la fel de dezordonate de la curtea regală. Ei sprijină o tentativă autoritară pripită, cea a ministrului regelui Juan al II-lea, Alvaro de Luna (1445–1453). Influenţele maure şi evreieşti exercitate asupra regilor şi asupra nobililor asigură succesul popular al predicilor în favoarea unităţii de credinţă şi a orgoliului *vechilor creştini*. Beneficiul acestor aspiraţii se va răsfrânge asupra Isabelei, sora regelui Henric al IV-lea, care pretinde succesiunea la tron. Opinia publică o preferă Juanei, fiica lui Henric, considerată pretutindeni ca fiind nelegitimă.

Isabela reprezintă ordinea monarhică opusă tulburărilor nobiliare, moralitatea opusă relelor moravuri, rasa recuceritoare opusă evreilor şi maurilor. În 1474, când Henric al IV-lea moare, ea mai reprezintă şi altceva: fiind măritată de cinci ani cu moştenitorul Aragonului, ea prefigurează unitatea spaniolă. E drept că, la aceeaşi dată, regele Portugaliei o cere în căsătorie pe Juana, cealaltă moştenitoare. Momentul e decisiv. Întrebarea este spre ce parte se va orienta etapa fundamentală a istoriei iberice: Orient sau Occident, Atlantic sau Mediterana. Într-o luptă care a durat zece ani (1469–1479), destinul se conturea-

ză: Spania modernă va uni ambiţiile mediteraneene ale Aragonului cu tradiţiile de recucerire ale Castiliei. Iar în marea aventură colonială care va începe, Portugalia se va constitui ca un imperiu separat.

Triumful Castiliei este, prin aceasta, mai evident. Diminuarea rolului regatului catalan, declinul comercial al Mediteranei, rădăcinile castiliene ale lui Ferdinand şi geniul Isabelei nu vor permite Levantului să joace, în unitatea spaniolă, rolul pe care l-ar fi avut aici o Portugalie în plină dezvoltare dacă ar fi învins Juana. Aşadar, spiritul locuitorilor Mesetei pastorale şi războinice, şi al perioadei Reconquistei vor conduce, de aici încolo, destinul spaniol. În constituirea Spaniei *moderne* (şi în special în cucerirea colonială pe care aceasta o va întreprinde) vor domina obiceiurile, formele de gândire, care vor constitui moştenirea îndelungatei lupte medievale, *concepţia teritorială şi religioasă a expansiunii şi nicidecum ambiţia comercială şi economică*. Puterea spaniolă, aflată la apogeu, îi va datora spiritului castilian recuceritor şi medieval – atât de profund opus fenomenelor născânde ale capitalismului – originalitatea, realizările măreţe, dar, inevitabil, şi unele dintre slăbiciunile sale.

Capitolul III

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE ISTORIEI CLASICE: TIMPURILE MODERNE

1479–1598. Perioada celor trei domnii, care durează ceva mai mult de un secol, este suficientă pentru a aduce Spaniei unul dintre cele mai strălucitoare triumfuri pe care le-a înregistrat istoria. Acest succes, prea rapid pentru a avea asigurată trăinicia, a lăsat naţiunii un orgoliu explicabil (vizibil încă şi în spiritul politic contemporan), acela de a fi fost nu numai o mare putere, dar şi prima, ca timp şi importanţă, dintre naţiunile care au întemeiat vaste imperii coloniale. Dar va urma o decadenţă profundă.

I. Structura politică

1. Apogeu şi slăbiciuni ale unităţii. Căsătoria şi buna înţelegere dintre regii catolici au asigurat un fapt fundamental: uniunea dintre Aragon şi Castilia. În 1492, regii au cucerit Granada, iar în 1515, cu un an înaintea morţii sale, Ferdinand ocupă definitiv Navarra. De acum înainte, în afara Peninsulei Iberice, se vorbeşte despre el ca despre *regele Spaniei*. Să mai adăugăm că regii nu au uitat vestul Spaniei. Faptul că cele două căsătorii portugheze ale fiicei lor mai mari nu au dat decât un moştenitor, care moare de foarte tânăr, nu poate fi, desigur, interpretat ca o greşeală a lor. Carol Quintul, căsătorindu-se cu o infantă a Portugaliei, Filip al II-lea[33] va reuni sub sceptrul său întreaga pe-

[33] Fiul lui Carol; a urmărit instaurarea absolutismului monarhic şi a sprijinit Contrareforma; după moartea lui Carol Quintul, i-au revenit (alături de Spania) Ţările de Jos, teritoriile italiene şi cele din Marea Mediterană; în 1580 ocupă Portugalia. (N.tr.)

ninsulă şi cele două mari imperii ale lumii. *Astfel, în 1580 se află adevăratul punct culminant al istoriei peninsulare.*

Să nu ne facem însă iluzii. Această operă era fragilă. Din 1479 până în 1580, Portugalia, prin cuceririle sale, îşi asigurase un real prestigiu. Mai mult, unul dintre primele rezultate ale unirii cu Castilia a fost tocmai pierderea cuceririlor sale. De aceea, în 1640, Portugalia se revoltă. Unitatea spaniolă propriu-zisă, prezenta ea oare mai multe garanţii?

De fapt, era greu ca în 25 de ani de domnie a regilor catolici să se fi şters toate particularităţile unui trecut îndelungat. În uniunea matrimonială, Castilia a ţinut să-şi sublinieze drepturile *Tanto monta, monta tanto Isabel como Fernando*[34] şi ea şi-a rezervat (cel puţin la nivelul intenţiei) beneficiul *descoperirilor*: *A Castillia y a León, Nuevo mundo dió Colón*[35]. La moartea reginei, nobilii castilieni îl alungă pe Ferdinand, care, numai datorită nebuniei fiicei sale, îşi exercită din nou regenţa. Aragonul îşi păstrase vechea administraţie, acesta fiind în realitate o federaţie de state, în care Catalonia, Belearele, Valencia îşi păstrau cu grijă propriile *fueros, cortes-uri*, vămi, monede, propriul sistem fiscal şi de măsuri. Chiar când nu va mai fi decât un singur suveran al Spaniei, Carol I (împăratul Carol Quintul), în vechile capitale vor fi păstraţi *viceregii*. Niciodată vechile regate nu vor accepta cu inima uşoară funcţionari şi ostaşi *străini, adică veniţi din Castilia*. Pentru ca un asemenea spirit să fie compatibil cu cel de unitate, a trebuit ca puterea centrală să fie, într-o oarecare măsură, mai puţin exigentă şi să aibă un prestigiu care să nu dea ocazia la vreo critică. Aceasta s-a putut realiza sub Carol Quintul şi, în parte, sub Filip al II-lea. Ei însă nu au profitat de situaţie pentru a submina vechile instituţii şi pentru a-şi asigura controlul asupra acestora. Spania nu a avut

[34] Exprimare proverbială a egalităţii între Isabela şi Ferdinand. Traducerea simplificată, este: „Isabela şi Fernando sunt la fel de importanţi" (în sp. în original). (N.tr.)

[35] „(Numai) Castiliei şi Leonului le-a dat Columb Lumea Nouă!" (în sp. în original). (N.tr.)

parte, la timpul potrivit, nici de un Richelieu al său şi nici de un Ludovic al XIV-lea. La primele dezamăgiri provocate de Filip al II-lea, Aragonul îi aminteşte cu asprime de vechile prerogative. Prima tentativă energică de centralizare a fost cea a lui Olivares[36], în secolul al XVII-lea, pe când forţa economică şi militară a Centrului spaniol începuse deja să se epuizeze. Era prea târziu însă pentru a lua măsuri aspre. Portugalia se revoltă, iar Catalonia i se oferă Franţei.

Anul 1640, prin acest dublu incident, vine să scoată în evidenţă unul dintre viciile de construcţie ale edificiului spaniol. O unitate *organică* n-ar fi putut fi obţinută între provincii, în timp ce declinul împrăştia germenii nemulţumirilor. Din când în când, va reveni în amintire acea glorioasă independenţă de tip medieval.

2. Activul şi pasivul unificării religioase. De fapt, regii catolici fuseseră preocupaţi mai ales de un alt pericol, şi anume, de amestecul religiilor, al moravurilor şi al raselor. Această preocupare, care în secolul al XIII-lea făcuse din Spania un complex flexibil, va ceda locul unei pasiuni pentru unitate şi unui exclusivism religios, care îi vor caracteriza de aici înainte pe spanioli. Modul în care s-au materializat aceste sentimente cunoaşte o istorie lungă, simplificată adesea în mod excesiv, şi care nu începe cu regii catolici.

Aceştia urcă pe tron după un secol şi jumătate de când influenţa evreilor în sferele înalte ale societăţii şi munca mai modestă a artizanilor şi a agricultorilor mauri în serviciul nobililor creştini provocau gelozia populaţiei de origine creştină. Orgoliul

[36] Gaspar de Guzman, conte de Olivares, duce de Sanlucar (1587-1645), favorit şi prim-ministru (1621-1643) al regelui Filip al IV-lea; politica sa internă şi înfrângerile suferite de Spania în Războiul de 30 de ani au atras nemulţumirea generală, fiind obligat să demisioneze. (N.tr.)

originii (*limpieza de sangre*[37]) vine să compenseze la învingătorii Reconquistei teama de superioritatea materială, prea evidentă, a învinşilor. La rândul ei, Biserica se teme pentru credinţă, căci lumea e ameninţată de erezii şi cu atât mai mult Spania, pătrunsă de spiritul evreiesc şi cel maur. Clerul înalt contează pe lupta de idei, dar călugării, aflaţi mai aproape de popor, trec la convertiri masive şi forţate. Astfel, de la violenţele din 1348, care au urmat după Ciuma Neagră, până la pogromurile din 1391, care tulbură Levantul, şi la predicile lui Vincente Ferrier[38], se desfăşoară un întreg lanţ de campanii de convertire şi de mişcări populare. Măsurile luate de regi – pentru asigurarea ordinii şi protecţiei – nu fac decât să accentueze izolarea grupurilor. Convertirile masive creează *noi creştini* suspecţi şi deloc resemnaţi.

În această istorie a unităţii religioase, domnia regilor catolici nu este un punct de pornire, ci un moment de criză şi de opţiune. În 1478, ia fiinţă, mai ales împotriva evreilor convertiţi suspect, tribunalul Inchiziţiei; în 1492, evreii sunt expulzaţi în masă; în 1499, la Granada, cardinalul Jimenez de Cisneros îşi ia sarcina de a întreprinde o campanie sălbatică de convertire. Maurii se revoltă. Ferdinand însuşi conduce represiunea. În 1502, el îi alungă de pe teritoriul Castiliei pe toţi cei care nu fuseseră convertiţi.

Dar această atitudine opresivă nu putea reprezenta soluţia problemei. Carol Quintul regăseşte problema în Valencia şi în Baleare, unde se manifestă ca un element important în revolta populară numită *germanias*. Între 1525–1526, el încearcă să distrugă, în întreaga Spanie, chiar amintirea moravurilor şi a limbii necredincioşilor; în pofida unor asemenea tentative, populaţia maură nu a putut fi asimilată. Obiceiurile lor, modul de gândire, interesele, organizarea (ei oferă regilor colecte în bani) se constituie ca un întreg unificator, ca şi vechea lor religie.

[37] Puritatea sângelui (sp.). (N.tr.)

[38] Călugăr dominican itinerant (a predicat în Italia, Spania, Franţa), sanctificat de Biserica catolică; formulează actul de renunţare a regilor Castiliei, Aragonului şi Navarrei la jurământul de credinţă faţă de antipapa Benedict al XXIII-lea. (N.tr.)

Legăturile lor cu piraţii berberi şi cu Franţa sunt de temut. Ei sunt o *minoritate etnică*, împotriva căreia se folosesc armele ştiute: interdicţii în domeniul instrucţiei şcolare, în cel lingvistic, al propagandei, separarea copiilor de părinţi, represiunea poliţienească, confiscarea bunurilor. Inchiziţia nu aduce faţă de această represiune nici mai multă, nici mai puţină asprime, nici mai multe, nici mai puţine scrupule decât se obişnuia. Şi totuşi, sub Filip al II-lea, un război teribil sfâşie din nou sudul andaluz. Sfârşitul este cunoscut: sub Filip al III-lea[39], triumfa ideea necesităţii unei expulzări generale, care are loc din 1609 până în 1611, cu pierderi materiale majore pentru ţară. De data aceasta însă, o unitate profundă este desăvârşită.

Dar, alături de această mare dispută, s-a mai ivit o alta: amestecul, în mintea spaniolilor, a mai multor filozofii, a mai multor credinţe religioase, ceea ce îi face deosebit de receptivi la deformări ale credinţei. *Iluminismul*, erasmismul[40], spiritul îndrăzneţ al unor reformaţi spanioli, ca Valdès[41] sau Servet[42] dovedesc în mod convingător că peninsula nu scăpa (ci poate chiar dimpotrivă) de o atracţie religioasă reformatoare. Reacţia a fost puternică. Oamenii de rând şi preoţimea au folosit împotriva heterodoxiei aceleaşi mijloace de luptă violente, utilizate în perioada combaterii evreilor şi a maurilor. Ideea că există o identitate între *ortodoxismul catolic şi rezistenţa spaniolă* a fost îmbrăţişată cu convingere de suverani (mai ales de

[39] Rege al Spaniei (1598-1621), dezinteresat de politică, încredinţează puterea marchizului Francisco de Sandoval y Rojas, duce de Lerma. (N.tr.)

[40] Curent religios generat de concepţiile umanistului olandez Erasmus din Rotterdam (1469-1536), prin care erau atenuate conflictele doctrinare între Biserica catolică şi cea reformantă. (N.tr.)

[41] Juan de Valdès (1500-1541), erudit şi moralist spaniol, este unul dintre principalii reprezentanţi ai concepţiilor lui Erasmus din Rotterdam în Spania. (N.tr.)

[42] Teolog, filozof şi medic spaniol, autor al mai multor lucrări care, prin caracterul lor panteist şi prin neconformarea la dogmă, îi atrag, la instigarea lui Calvin, condamnarea la moarte (este ars de viu în 1553, la Geneva). (N.tr.)

către Filip al II-lea). În acest mod, arma de luptă exista. Este suficient ca regii să susţină permanent Inchiziţia, ca aceasta să ajungă să înlăture, spre 1535, avântul viguros al concepţiilor lui Erasmus şi, mai târziu, sub Filip al II-lea, orice tentativă a protestanţilor. La sfârşitul secolului al XVI-lea, unitatea triumfă atât împotriva diversităţii religioase a lumii moderne, cât şi împotriva vestigiilor de pluralitate moştenite de la lumea medievală.

Bilanţul acestui conflict este şi astăzi obiectul unor controverse vii, adesea dureroase. Unii spanioli văd în exclusivismul religios baza a tot ceea ce a însemnat la ei măreţie. Alţii văd aici originea declinului oriunde s-a manifestat el. Aceasta, pentru că se uită să se facă distincţie între două momente. Unul dintre ele, la graniţa dintre secolele al XV-lea şi al XVI-lea, o contopire între ceea ce simţeau masele, între poziţia Bisericii şi hotărârile statului, în favoarea unităţii religioase, corespunde, fără îndoială, unei necesităţi reale. Pentru Isabela, credinţa nu exclude deloc prudenţa, iar Ferdinand nu este nicidecum brutal din fanatism. Cisneros, necruţător faţă de disidenţii religioşi, este totodată – prin reforma sa mănăstirească, prin Universitatea sa din Alcalá şi prin Biblia sa poliglotă – un mare artizan al Prereformei. Domnia *regilor catolici* pregăteşte un secol triumfător. Iar dacă spaniolii îl consideră pe Carol Quintul ca fiind unul dintre ai săi, este pentru că înaintea lui se crease o puternică atmosferă în acest spirit. Dacă Spania cucereşte o lume, o creştinează şi conduce Contrareforma materială şi spirituală, dacă trăieşte aceste timpuri măreţe, aceasta se datorează, neîndoielnic umanismului moral creat la sfârşitul secolului al XV-lea.

Mecanismul psihologic declanşat de pasiunea unităţii are însă şi alte rezultate. În jur lumea se schimbă, iar Spania nu se adaptează schimbărilor. Vina aparţine, în parte, obsesiei unităţii religioase. În sferele înalte, aceasta

dăunează activităţii financiare evreieşti, iar în păturile de jos, activităţii agricole a maurilor din Levant şi din Andaluzia. Victoria *vechiului creştin* înseamnă un oarecare dispreţ faţă de profitul obţinut pe căi mai mult sau mai puţin oneste, faţă de însăşi ideea de a munci, precum şi o tendinţă spre spiritul de castă. La mijlocul secolului al XVI-lea, corporaţiile încep să ceară ca membrii lor să-şi dovedească *limpieza de sangre*: pregătirea pentru intrarea în lumea capitalistă este ratată. Pe de altă parte, locul câştigat de Biserică în societate nu favorizează producerea şi circulaţia mărfurilor; înmulţirea membrilor clerului şi cea a instituţiilor de binefacere împovărează economia. Confiscările practicate de Inchiziţie, donaţiile către comunităţi, creează mereu *bunuri de mână moartă* [43]. În sfârşit, finanţele statului vor fi ruinate printr-o inutilă acţiune de urmărire a unei hegemonii de ordin spiritual. Spania, pe care descoperirea Americii o putea aduce în primul rang al lumii economice moderne, nu a profitat de acest privilegiu. Faptul se datorează, în mare parte, acestei psihologii religioase, impregnată de elemente economice şi sociale, moştenite dintr-un Ev Mediu în declin. Ansamblul pierderilor în acest bilanţ al unificării spirituale forţate nu poate fi trecut cu vederea. El pregăteşte *decăderea*, ca şi dificultăţile – resimţite până în zilele noastre – pe care le va întâmpina epoca de redresare.

3. Statul modern. Sub aspect politic, regii catolici inhibaseră ieşirile marii nobilimi turbulente şi începuseră să o ţină în frâu, canalizaseră spre armată spiritul de aventură al micii nobilimi, puseseră stăpânire pe conducerea ordinelor religios-militare şi transformaseră miliţiile orăşeneşti, vechea confrerie *Hermandad*, într-o poliţie de stat. Regii catolici introduseseră în marile

[43] „Bunuri de mână moartă" – bunuri care, potrivit regulilor juridice medievale, erau inalienabile. Ele aparţineau, de regulă, Bisericii (N.tr.)

municipalităţi propriii *corregidores*[44], convocau foarte rar Cortes-urile (între 1480 şi 1497, acestea nu au fost convocate) şi transformaseră pe *procuradores* din aceste adunări într-un fel de simpli funcţionari. În schimb, ei instituiseră pe plan central *consilii* (al Castiliei, al Aragonului, al Finanţelor, al Indiilor), puncte de pornire ale unei faimoase birocraţii. Pentru Justiţie, existau *chancillerias*[45] şi *audiencias*[46]. Reforma monetară, înlesnirile acordate asociaţiei *Mesta*[47], ca şi intervenţia în lupta de eliberare a iobagilor catalani dovedesc preocupările lor economico-sociale. Regii catolici şi-au pus amprenta asupra viitorului din toate punctele de vedere.

Carol Quintul s-a lovit, totuşi, de o ultimă tresărire a tradiţiilor medievale: în 1521, la Villalar, el înfrânge acele *Comunidades* ale oraşelor castiliene, îndreptate împotriva lui. De aici înainte, absolutismul era asigurat. Crearea titlului de *grande*[48] şi a celorlalte titluri spaniole a dus la închegarea ierarhiei nobiliare. În Cortes-uri, *procuradores*, ca reprezentanţi ai oraşelor, erau acum izolaţi. Fără îndoială, prestigiul lui Carol şi dorinţa sinceră a acestuia de a fi un bun spaniol contau mai mult decât măsurile luate de el pentru asigurarea autorităţii puterii regale.

Filip al II-lea exagerează în grija sa faţă de această autoritate absolută. Mutând la Madrid, apoi în palatul-mănăstire al Escorialului centrul vital al imperiului, el dă puterii un caracter atât de specific spaniol, încât o face insuportabilă în anumite teritorii pe care le stăpânea. Astfel se încetineşte, prin scrupulele sale, mersul unei maşinării şi aşa destul de încete. Secretariate, consilii, *primării, chancillerias, audiencias* deveniseră prea costisitoare pentru stat, aducătoare de ruină pentru contribuabili. Castilia, mai puţin protejată decât vechile state autonome, a fost copleşită de impozite şi treptat secătuită din cauza birocraţiei şi a corupţiei. În timpul urmaşilor lui Filip al II-lea, din măreţul sistem al statului modern spaniol, prea rapid edificat, nu mai rămâne în puţin timp decât o faţadă, impunătoare încă, dar acoperind un edificiu complet ruinat.

4. Hegemonia externă. Era destul de târziu totuşi, când *Marele Căpitan* Gonzalo de Cordoba intuieşte ceea ce poate oferi clasa nobililor spanioli *hidalgos*[49], ca efectiv uman şi ca spirit militar. În 1643, va fi distrusă la Rocroi[50] *redutabila infanterie* a *armatei spaniole,* instrument făurit şi el în timpul regilor catolici.

Originile expansiunii spaniole sunt cunoscute. Politica matrimonială a regilor catolici, ca şi o serie de întâmplări neprevăzute îi aduc unui moştenitor unic, Carlos de Gand, Aragonul cu posesiunile sale italiene şi meditaraneene, Castilia cu primele ei cuceriri coloniale, casa Burgundia-Flandra, Austria şi, în cele din urmă, Sfântul Imperiu. Este o parte a istoriei universale prea cunoscută, pentru a mai fi necesar să o reamintim aici. Nu vom reţine decât importanţa sa pentru viitorul Spaniei. Ea leagă politica spaniolă de ideea de imperiu, pe de o parte, iar pe de alta, îi dispersează forţele şi o ruinează din punct de vedere material.

Nu este lipsit de logică faptul că, ţinând seama de întinderile vaste ale teritoriilor sale, Carol Quintul a reluat, în cadrul ideii imperiale, visul de unitate al gibelinilor[51]. Sub influenţa tradiţiei spaniole, în care supravieţuia Evul Mediu, cu războaiele sfinte şi cu tezele juridico-teologice

[44] Reprezentanţi ai regelui în consiliile municipale, având largi atribuţii (sp.). (N.tr.)
[45] Instanţe supreme de judecată pentru un vast teritoriu. Erau două, una cu sediul la Valladolid, cealaltă cu sediul la Granada (sp.). (N.tr.)
[46] Instanţe inferioare de judecată (sp.). (N.tr.)
[47] Confrerie a crescătorilor de oi (spanioli), înfiinţată în secolul al XII-lea. (N.tr.)
[48] Titlu acordat celor mai mari seniori, care au privilegiul de a rămâne în faţa regelui cu capul acoperit (sp.). (N.tr.)
[49] Mici nobili spanioli (sp.). (N.tr.)
[50] În timpul Războiului de 30 de ani, la 19 mai 1643, francezii, conduşi de ducele d'Enghien (viitorul mareşal de Condé), au obţinut o remarcabilă victorie asupra spaniolilor. (N.tr.)
[51] Susţinători ai împăraţilor germani în conflictul acestora cu papa, sprijinit de guelfi (it.). (N.tr.)

ale universităţilor, această atitudine era cât se poate de normală. Carol trăieşte acest vis cu o intensitate mult mai redusă decât era de aşteptat. Pentru a ne da seama de aceasta, este suficient să-l comparăm pe tânărul şi strălucitul învingător de la Pavia cu învingătorul temător şi obosit de la Mühlberg şi, în cele din urmă, cu monahul de la Yuste[52]. Această oboseală este resimţită şi de poporul spaniol. Câteva zeci de mii de buni oşteni reprezintă prea puţin pentru o întreagă lume. Este momentul în care trebuie să se recurgă la mercenari. De asemenea, trebuie plătite şi călătoriile împăratului, curţile viceregilor, prestigiul unui suveran al secolului al XVI-lea. Ce va deveni atunci modestul buget, conceput la nivelul *Castiliei*, pe care nu încetează să îl voteze cei din Cortes? Trebuie făcute împrumuturi, cu garanţia faimoaselor venituri din Indii. În 1539, bancherilor Függer, Welser, Schatz, Spinola li se datorează un milion de ducaţi, iar în 1551, 6 800 000. Veniturile din America nu mai sunt disponibile de mulţi ani. Dobânzile ajung să fie cămătăreşti. Sunt date în gaj bunuri din colonii şi chiar din Spania: *Maestrazgos*[53], minele din Almadén. Când, în 1556, Carol Quintul abdică, împărţind imperiul între fiul şi fratele său, el dovedeşte că a eşuat atât politic, cât şi material. În ziua marii victorii de la Saint-Quentin, la începutul domniei sale, Filip al II-lea arată în corespondenţa sa o grijă obsesivă pentru solda pe care o are de plătit soldaţilor. Regele Spaniei, pe care oamenii îl cred acoperit de aur, este în realitate sărac. El

[52] Spre sfârşitul vieţii, Carol Quintul se retrage şi se călugăreşte la mănăstirea Yuste (în Extremadura), unde-şi va scrie memoriile, iar peste puţin timp va muri. (N.tr.)

[53] Titlu de (mare) maestru al unui ordin militar (sp.). Ordinele militare (Alcantara, Calatrava, Santiago) s-au transformat în vaste întreprinderi economice, aducătoare de mari venituri. (N.tr.)

dă faliment în 1557. Ideea unei puteri universale, în mod sigur, nu mai este pe măsura timpurilor. A venit epoca politicilor naţionale.

Dar Filip al II-lea nu o va recunoaşte. El conferă luptei sale împotriva Franţei sensul unui conflict antiprotestant. Apără Mediterana împotriva turcilor, fiind victorios la Lepanto. Numai că, în acest glorios deceniu (1571-1580), care începe cu Lepanto şi se încheie cu unitatea iberică, două ameninţări apasă deja asupra teritoriilor stăpânite de Filip al II-lea: una internă, revolta din Ţările de Jos, alta externă, naşterea ambiţiilor englezilor. Însă, cu toată asprimea represaliilor, revolta „calicilor"[54] nu a putut fi înfrântă. În 1597, secesiunea putea fi considerată ca fiind înfăptuită. Aceasta este o lovitură gravă din punct de vedere moral (este o victorie a Reformei). Este gravă şi sub aspect material, pentru că distruge solidaritatea economică dintre Castilia şi Flandra, face ca oraşul Amsderdam să devină un antrepozit mondial, în locul Lisabonei şi Sevillei, şi prevesteşte cucerirea coloniilor portugheze de către olandezi. Dinspre partea engleză, pericolul este într-o perspectivă mai îndepărtată. În timpul reginei Elisabeta a Angliei, izbucneşte rivalitatea care va dura secole la rând şi va secătui Spania încetul cu încetul. Acţiunea întreprinsă de *Invicibila Armada*[55] arată dorinţa spaniolă de a elimina această ameninţare dintr-o lovitură. Eşecul său din 1588 asigură naţiunilor nordice, până atunci fără importanţă, viitorul lor maritim. E un triumf al protestantismului şi, în acelaşi timp, al capitalismului. De aici înainte, edificiul mondial al puterii iberice nu va mai dura mult.

[54] Nume dat de spanioli răsculaţilor din Ţările de Jos. Existau „calici ai pădurilor" şi „calici ai mării". (N.tr.)

[55] Denumire a flotei spaniole, trimisă de către Filip al II-lea împotriva Angliei (1588), cu misiunea de a o pedepsi pe regina Elisabeta pentru executarea Mariei Stuart şi de a restabili catolicismul. (N.tr.)

II. Avântul colonial şi economic

Cu toate acestea, activitatea colonială spaniolă este de o deosebită importanţă pentru timpurile moderne. Toată lumea îi recunoaşte măreţia, ceea ce nu e lipsit de importanţă pentru conştiinţa ulterioară a naţiunii spaniole.

Nu un romantism facil asigură prestigiul acestor nume: Columb, Pinzón, la Cosa, Hojeda, Balboa, Orellana, Mendoza, Magellan, Elcano (*descoperitorii*), sau: Cortez, Pizzaro, Almagro, Valdivia, Montero (*cuceritorii*). Călătoriile lor pasionante, surprizele lor uluitoare, setea de aur şi de credinţă constituie, pe bună dreptate, *cea mai extraordinară epopee a istoriei omenirii* şi nicidecum o simplă aventură, uneori dezonorantă, din cauza lăcomiei, alteori glorificată datorită credinţei. Descoperirea şi cucerirea sunt conforme cu spiritul secolului al XVI-lea. Spiritul ştiinţific: evident, prin faptul că *descoperitorii*, în *Relaciones de Indias*, se dovedesc observatori remarcabili. Spiritul imperial: remarcabil, prin faptul că, în ciuda hărţuielilor şi a ambiţiilor lor, cuceritorii îşi înregistrează achiziţiile teritoriale în faţa notarului, respectă suveranitatea şi monopolul regalităţii (monarhiei), acel *quinto* (a cincea parte din câştig); cei mai mari aventurieri, Columb şi Cortez, sunt, la nevoie, repuşi în drepturi. Structura administrativă colonială va dura trei secole.

Colonizatorii se dovedesc nu mai puţin preocupaţi de domeniul material. Ei folosesc instrumente şi tehnicieni, acordă o grijă deosebită pentru seminţe, răsaduri, animale, care stau la originea tuturor ogoarelor de grâu şi a cirezilor din America. În acest timp, minele americane zdruncină economia din alt punct de vedere. Nici aici nu trebuie reţinută numai imaginea muncii forţate a indienilor. Datorită unei inovaţii tehnice, amalgamul cu mercur, minele de la Potosi ajung, la mijlocul secolului al XVI-lea, la posibilitatea de dezvoltare maximă.

Adesea exagerate, consecinţele morale şi sociale ale colonizării sunt oarecum discutabile, în sensul că trebuie să facem o demarcaţie precisă între doctrină şi aplicarea ei efectivă.

Punerea în practică poate corecta legea. Aşa se întâmplă când anumite cărţi, prohibite în mod absurd, ajung totuşi în bibliotecile americane. Din păcate, în mod frecvent, legislaţia pare să fie admirabilă, în timp ce practica este foarte dură. Exploatarea insulelor a fost fatală pentru mâna de lucru indigenă. S-a recurs atunci la *encomienda*, prin care se *încredinţau* unui proprietar *sufletele* unui anumit număr de indieni. Permanentele şi inutilele reforme cerute de acest sistem paternalist, plin de bune intenţii, dovedesc cât de deplorabilă a fost aplicarea lor. Puternice grupe de interese protejează cele mai grave defecte. *Mitas*, sau munca forţată, este la fel de inumană. Cel puţin, conducătorii spanioli îşi făuriseră alte vise. În 20 iunie 1500, Isabela eliberase sclavii pe care i-i oferise Columb. Tot ea îl proclamă pe indianul creştinat egal cu cetăţeanul din Spania. Este ideea care apare des în Legile Indiilor (*Leyes de Indias*). Din 1500 până la *nuevas leyes* din 1542, aceste *legi* dovedesc un înalt spirit de justiţie şi amintesc uneori de cele mai moderne legi sociale. Reflecţiile despre cucerire sugerează teologului Vitoria noţiunea de drept internaţional. Mai aproape de indieni, dominicanul Bartolomeu de Las Casas[56] are scrupule de ordin mai puţin teoretic şi mai mult uman. Rapoartele sale exaltate au alimentat atitudinea răuvoitoare anti-spaniolă. Dar este ideal pentru o naţiune colonizatoare să aibă un Las Casas şi încă la acea dată. Bineînţeles, campania lui nu a avut efect, iar alţi teologi au găsit împotriva sa argumente ce ţin de *imperfecţiunile naturii umane*, în apărarea intereselor existente.

Rămâne de luat în considerare faptul că Spania, prin limbă, religie, *stil de viaţă* şi prin absenţa oricărei idei preconcepute de ordin rasial, a fondat un imperiu care, timp de trei secole, a constituit un element de bază al propriei sale existenţe şi a dat naştere unor popoare care îi poartă amprenta.

[56] Misionar dominican, istoric şi umanist spaniol (1474-1566); supranumit şi „apostolul indienilor", el a predicat în Cuba, Venezuela, Guatemala, Mexic şi a devenit un avocat neobosit al drepturilor amerindienilor. (N.tr.)

Efectele economice imediate ale colonizării asupra metropolei sunt mai greu de evaluat. Un apogeu al economiei castiliene din secolul al XVI-lea, un *boom* datorat creşterii preţurilor şi a cererilor de mărfuri din colonii, nu este apreciat în mod obiectiv. Monopolul instituit de Sevilla, unde sunt concentrate comerţul colonial şi administraţia acestuia (Casa de la Contratación), asigură capitalei andaluze un strălucit rol mondial de care, cel puţin câtva timp, Spania profită. E drept că declinul economic soseşte repede, precedându-l pe cel general. Acestuia îi supravieţuieşte prestigiul vieţii spirituale, până la mijlocul secolului al XVII-lea.

III. Apogeul spiritual. Secolul de Aur.

Secolul de Aur al civilizaţiei spaniole a fost o înflorire treptată, nu o explozie bruscă. Apariţia sa este pregătită de secolul al XV-lea, prin progrese lingvistice, prin dezvoltarea unor genuri literare originale, prin rafinamentul artei *plateresco*[57]. Isabela a invitat savanţi, a înlesnit importul de cărţi de studiu şi de tipografii, a impulsionat renaşterea Universităţii din Salamanca, cu cele 70 de catedre ale sale. Cisneros a fondat Universitatea din Alcalá. Este cunoscută strălucirea Prereformei spaniole, a umanismului lui Vives[58]. Şi Contrareforma a fost condusă de minţi luminate. În plus, universalismul catolic nu este exprimat ca în clasicismul francez, prin formule împrumutate din gândirea antică. Urmele *medievale, naţionale,*

[57] Stil din arhitectura şi arta decorativă a Renaşterii spaniole, care anunţă barocul. (N.tr.)

[58] Umanist spaniol; considerat un precursor al lui Bacon, Decartes, Locke, el a avut o influenţă considerabilă asupra gândirii filozofice a timpului său. (N.tr.)

populare vor fi mereu regăsite aici. Viu, diversificat, *Secolul de Aur* nu exprimă numai spiritul unei elite restrânse, ci sensibilitatea întregii naţiuni.

Există, mai întâi, ramura mistică. Aceasta îşi face simţită prezenţa prin primii autori de exerciţii spirituale: García de Cisneros, avându-i ca discipoli pe sfântul Ignaţiu de Loyola, Ibáñez, Báñez, confesori ai sfintei Tereza, Alonso de Madrid, Juan de Avila, Pedro de Alcántara. În această categorie se încadrează, la un nivel mai puţin elevat, blândul Fray Luis de León, iar pe locurile superioare, sfânta Tereza şi sfântul Ioan al Crucii, pentru care viaţa mistică îşi găseşte o expresie verbală perfectă.

Limbajul mistic are corespondenţele sale în artă. Un grec hispanizat compune la Toledo o sinteză a hieratismului bizantin, a ultimelor îndrăzneli ale lui Tintoretto şi a exaltării castiliene. Ştiinţa formelor pure, pe care şi-o însuşeşte, îl face să ajungă unul dintre maeştrii artei actuale. Aceste forme au însă o puternică forţă revelatoare. Când, în capela Sfântului Toma cortina se ridică şi apare *Înhumarea contelui de Orgaz,* răspunsul ordinii cereşti către cea pământeană, alungirea figurilor, densitatea fizionomiilor ne pun imediat în legătură cu viaţa interioară a unei întregi epoci. Cel care dă semnalul *Secolului de Aur* este El Greco.

În epoca misticismului nu a fost însă dat uitării efortul inteligenţei. Cu mult timp în urmă (poate chiar exagerând cumva), Menendez Pelayo[59] i-a repus în drepturi pe savanţii din Secolul de Aur spaniol. Tehnicieni, medici, astronomi, botanişti, filologi ca Nebrija şi Arias Montano, istorici ca Zurita sau Mariana, se succed de la mijlocul secolului al XV-lea până în secolul al XVII-lea, înregistrând un maximum de activitate către 1580. În domeniul economic, *declinul* va inspira miile de combinaţii ale *arbitrilor,* dar creşterea preţurilor, spre 1550, îi sugerează deja lui Martin de Azpilcueta o primă abordare a teoriei cantitative a monedei.

[59] Eseist şi critic spaniol (1856-1912), elogiază gândirea conservatoare spaniolă. (N.tr.)

De asemenea, au caracter intelectual raţional şi operele lui Suárez, ale lui Vitoria. Având ca fundament puterea şi dreptul ginţilor, ei au dedus numai din premise teologice o doctrină politică, din care s-ar putea inspira şi epoca actuală, deşi e probabil ca latina alambicată a lui Suárez să fi fost greu accesibilă publiciştilor care, prin anii '40, păreau să facă referiri la această doctrină. Dar această influenţă contemporană nu este lipsită de interes.

În sfârşit, nici literatura nu este lipsită de subtilitate intelectuală. Mai ales în secolul al XVII-lea, pasiunea şi amărăciunea lui Quevedo, misticismul lui Calderón de la Barca, sensibilitatea poetică a lui Góngora vor fi impregnate de o anume dimensiune cerebrală, specific spaniolă, care se regăseşte chiar la Cervantes şi la sfânta Tereza.

Şi totuşi, în Spania, nu se întâmplă niciodată ca speculaţiile unei elite restrânse să înăbuşe vitalitatea populară în materie de artă. Predicile religioase, teatrul, dansul, cântecele îşi păstrează aici rolul lor din Evul Mediu. Spiritualitatea secolului transpare în operele atât de răspândite ale lui P. Luis de Granada. Şi mai ales în operele acelor sculptori în lemn policromat, discipoli ai lui Berruguete – care lucrează în stil predominant baroc, căpătând uneori evidente trăsături clasice – şi în cele ale imitatorilor lor, maeştri ai acelor *pasos*[60] pentru procesiuni şi ai altarelor rustice, cu figuri însângerate şi chinuite. De compoziţiile cu caracter politic ale unui Suárez se leagă şi unele tipologii psihologice naive, dar însufleţite, referitoare la libertate, onoare, morală de *vechi creştini*, capabili să se opună cu violenţă tiraniei, cu riscul de a se aduce la cunoştinţă regelui nedreptăţile comise pe plan local. Apar apoi câteva genii – un Lope de Vega, un Cervantes, un

[60] Sculpturi din lemn, reprezentând momente din patimile lui Christos, folosite la procesiuni (sp.). (N.tr)

Velázquez – şi astfel vor fi posibile sintezele între aceste tradiţii profunde ale naţiunii şi marile elanuri mistice şi intelectuale.

Teatrul schematizează *misterul*[61] din Evul Mediu în ceea ce se va numi *autosacramental*. Mai ales la Lope de Vega[62], se amestecă lirismul pur, intriga savantă sau convenţională, afirmaţiile doctrinare, religioase, patriotice, uneori cvasirevoluţionare, când deznodământul clasic din piesele de teatru *Fuenteovejuna* sau *Peribáñez* glorifică rezistenţa faţă de tiranie.

Cervantes are un geniu mai puţin confuz. Însăşi viaţa lui este o sinteză spaniolă. Luptător în bătălia de la Lepanto, prizonier la mauri, eliberat de către o confrerie, funcţionar, mai mult sau mai puţin scrupulos faţă de rege, catolic fidel, dar de un conformism îndoielnic (fiind şi fiu al Renaşterii în acelaşi timp), el meditează asupra problemelor ţării sale, ale timpului său. O măreţie şi o exaltare spirituală duse la extrem, izvor de bun simţ popular, edificiu ruinat într-o lume în dezvoltare. Şi iată că opoziţiile prind viaţă: Quijote–Sancho, idee–realitate, individ–societate. Pentru că Cervantes are geniul comicului, toate acestea stârnesc râsul, fiindcă el simte nuanţele, opoziţiile lui se întrepătrund, având simţul spiritului universal, naraţiunea sa e filozofică. Cervantes este *naţional*, rămâne *naţional* şi îşi păstrează valoarea *în timp*. Don Quijote caută pentru vremea sa soluţii medievale (cruciadă, aventură, spirit mistic) într-o lume creată prin arme şi poetizată prin spirit. Este o nebunie, dar *numai prin anacronism*. Simbol al lui Filip al II-lea şi al unei Spanii de acum înainte ineficace, fiindcă e inadaptată, armura lui Quijote, refuz de îmburghezire, este jacheta lui Charlot, refuz de proletarizare. Cervantes este cel mai subtil dintre acei *arbitristas*, interpretând declinul. El este în inima istoriei naţiunii sale.

Puţin mai târziu, Velázquez va oferi viziunea unei Spanii mai aproape de prăbuşire. Ca şi El Greco, acest pictor *pur* dă o

[61] Piesă de teatru, cu subiect religios (în Evul Mediu). (N.tr.)
[62] Lope Felix de Vega Carpio (1562-1635), scriitor renascentist spaniol, creatorul teatrului naţional, precursorul romantismului. (N.tr.)

valoare simbolică unor teme aparent convenţionale, dar în care se evidenţiază, ca din întâmplare, un peisaj (fondul cu munţi din unele tablouri), o ultimă sclipire a istoriei, sau oamenii simpli: torcătoarele, beţivii, fierarii, cerşetorii. Toate acestea sunt accesibile chiar şi astăzi celui mai simplu spaniol. Bachus şi Apollo stând de vorbă cu ţăranul andaluz şi cu artizanul castilian simbolizează acea artă care îşi trage obârşiile din două izvoare: clasic şi popular, imaginaţie şi realitate. Există, însă, aici o temere: cea a degenerării claselor superioare, vizibilă în portretele de la curtea regală, şi cea a degenerării oamenilor simpli, ilustrată în tablourile cu *picaros*[63] şi cu *bobos*[64]. Şi aici, geniul exprimă istoria, fără un plan anume, dar cu o luciditate perfectă.

Spania lui Velázquez este totuşi încă influentă. Ea va inspira *marele secol* francez. Spre 1650, castiliana este peste tot o limbă nobilă. În *Insula fazanilor* – priviţi tapiseria de la Versailles – vechea distincţie a curţii castiliene umileşte luxul lipsit de gust al lui Ludovic al XIV-lea şi al succesorilor lui. Proaspăt îmbogăţiţilor din Anglia, din Ţările de Jos şi chiar din Franţa, le va trebui mult timp ca să suporte această superioritate. În Spania, nobilul scăpătat îşi va păstra orgoliul. În schimb, Secolul de Aur e destinat unei renaşteri a gloriei. Umilinţele secolului al XIX-lea nu-şi vor găsi compensaţie, pentru intelectualii spanioli, decât în amintirea acestui trecut glorios. *Generaţia* lui 1898 îi va distila esenţa şi va extrage până la exces seva lui Quijote. Cei mai tineri se vor îndrepta spre Góngora şi Quevedo. În întreaga gândire a Spaniei contemporane vom regăsi amprenta Secolului de Aur.

[63] Vagabond, şarlatan (sp.). (N.tr)
[64] Bufon (sp.). (N.tr)

IV. Decadenţa marelui Imperiu

Amorul propriu contemporan a mers şi mai departe, negând decadenţa. *No hay tal decadencia*[65], susţine Azorín. Cu toate acestea, existenţa fenomenului este indiscutabilă. Doar interpretarea lui este mai delicată.

Imaginaţia a exagerat gravitatea scăderii demografice; rezultatul a fost o problemă statistică insolubilă. Dar scăderea populaţiei este un fenomen evident. Este neîndoielnică şi ruinarea Castiliei, a industriei sale, a creşterii animalelor, a monopolului său comercial, încălcat de străini. Şi declinul politic devine evident şi are un punct de plecare. Regii (Filip al III-lea, Filip al IV-lea şi, mai ales, Carol al II-lea) sunt oameni slabi. Dintre favoriţi, doar Olivares, în pasiunea lui pentru putere, are oarecare măreţie, majoritatea fiind intriganţi mărunţi. Eticheta, corupţia, intriga slăbesc eficienţa puterii centrale. Chiar unitatea naţională are de suferit. Noi am arătat ca dată critică anul 1640, când se pierde Portugalia. Catalonia, răsculată şi ea, este învinsă, dar va relua această tentativă între 1700 şi 1714. În afara peninsulei, fărâmiţarea este un proces ireversibil. Alianţa austriacă împotriva lui Richelieu şi Mazarin nu este decât o sursă de eşecuri. Tratatele de la 1648 consfinţesc libertatea provinciilor unite, pierderea provinciei Artois şi a unor ţinuturi flamande. Tratatul din Pirinei[66] rupe din teritoriul spaniol Cerdagne şi Roussillon. Provincia Franche-Comté şi alte părţi din Flandra sunt pierdute în lupta cu Ludovic al XIV-lea. Când acesta acceptă tronul Spaniei pentru nepotul său, costurile războiului sunt uriaşe: pierderea Ţărilor de Jos catolice, a Luxemburgului, a posesiunilor italiene, a insulei Minorca, a Gibraltarului. Convenţii maritime avantajoase pentru Anglia consemnează câştigurile ei faţă de rivala din domeniul naval. Anul 1713 reprezintă nivelul

[65] „Nu există o astfel de decadenţă" (sp.). (N.tr.)
[66] Tratatul (1659) punea capăt unui lung conflict franco-spaniol, început în 1635 şi care a fost considerat sfârşitul „preponderenţei spaniole" şi începutul „preponderenţei franceze". (N.tr.)

cel mai coborât al acestei curbe descendente. Ce prăbuşire faţă de 1580!

Această cădere a impresionat profund. Montesquieu a comparat-o cu decăderea Imperiului Roman. Dar, hegemonia este totuşi aproape: interpretările străine sunt îmbibate de un oarecare spirit denigrator. „Cauzele decăderii" şi „legenda neagră"[67] se suprapun adesea. Şi reacţia contra „legendei" este rareori obiectivă. Suntem departe de a avea un studiu serios care să descrie interacţiunea continuă a crizei economice şi a uzurii sociale, a psihologiei colective moştenite dintr-un trecut îndepărtat şi a responsabilităţilor politice propriu-zise. Nu vom semnala aici decât problemele care trebuie rezolvate.

Scăderea populaţiei este un fenomen evident, dar greşit explicat. Întrebarea este dacă decăderea se datorează depopulării sau depopularea se datorează decăderii. Despre emigrarea peste ocean există date precise, dar numai parţiale. Numărul emigranţilor nu este impresionant. Dar calitatea lor? Este vorba de o emigraţie masculină în proporţie de 90% şi de oameni foarte activi. Aceeaşi problemă se pune în legătură cu dizidenţii religioşi. A produs oare expulzarea moriscilor ruina? Pentru a o putea evalua, trebuie mai întâi să avem în vedere faptul că majoritatea recensămintelor anterioare nu-i cuprindeau pe morisci şi că ceea ce contează, în primul rând, este calitatea oamenilor. O tendinţă foarte importantă nu poate nici ea să se exprime în cifre: aceea a unor întregi clase sociale (cadeţi ruinaţi prin cutuma majoratului), care adoptă soluţii de viaţă sterile din punct de vedere demografic şi economic: *biserica, navigaţia, serviciul regelui.* Alte elemente sunt însă şi mai greu de clasificat: *studenţii* vagabonzi, cerşetorii, servitorii, a căror viaţă picarescă nu ajută nici la creşterea populaţiei, nici la creşterea producţiei.

Starea economică este mai bine analizată astăzi: Hamilton şi Carande au completat vechile teze ale lui Häbler şi Sötbeer despre Spania şi metalele preţioase. În general, este un fenomen clar de inflaţie care, dacă pe termen scurt reprezintă un stimulent pentru economie, mai târziu ruinează activitatea de producţie. Creşterea preţurilor începe de timpuriu în Spania (şi, de altfel, nu se datorează numai metalelor preţioase). Or, dacă ea creează averi mai întâi în Spania, mai târziu acestea se scurg în alte ţări. Moneda slabă o alungă pe cea puternică, iar contrabanda este încurajată, creşterea economică devenind imposibilă. Schimbarea de conjunctură, fundamentală, este greu de datat. Cu toate acestea, se poate crede că Spania ar fi rezistat mai bine, dacă geografia sa şi spiritul spaniol ar fi fost altele.

Oare castilianul era pregătit pentru un rol de conducere în economia modernă? Oamenii care sprijiniseră descoperirile geografice din motive *economice* erau genovezi, flamanzi, evrei şi aragonezi, din anturajul regelui Ferdinand. Dar Cucerirea[68] a devenit monopolul, afacerea cavalerilor din Extremadura, a crescătorilor de oi din Mesta, a administratorilor din Sevilla. Beneficiile nu vor fi *investite* în sensul capitalist al termenului. Emigranţii care au avut noroc visează să cumpere pământ, să construiască *castillos*[69], să strângă comori. Teatrul şi *Don Quijote* înregistrează această atitudine la ţăran ca şi la *hidalgo.* O lucrare care glorifică Madridul demonstrează astfel noblețea lui: toate cetăţile lucrează pentru Madrid, care, la rândul lui, nu lucrează pentru niciuna dintre ele. Teoriile recente fac un titlu de glorie din această *neadaptare a Spaniei la capitalism.* Dar, de fapt, ea a condamnat ţara la stagnare.

Ca o ultimă trăsătură, *decadenţa* reprezintă, în acelaşi timp, o criză a schimbării de echilibru. Din secolul al XV-lea până în secolul al XVII-lea, provinciile centrale n-au jucat numai un rol de conducere. Ele au avut o populaţie şi o producţie superioare,

[67] „Legenda neagră" a fost o amplă acţiune de propagandă antispaniolă. (N.tr.)

[68] Este vorba de cucerirea regiunilor bogate din America. (N.tr.)

[69] Castillos – castele (sp.). Pasajul face referire la modul de viaţă „nobiliar", în contrast cu cel „burghez". (N.tr.)

o poziţie dominantă din punct de vedere *demografic* şi *economic*. Concordanţa între voinţa politică a centrului şi forţa lui reală constituie un fapt excepţional. Dar inconvenientele geografice şi moştenirea trecutului duc – după un triumf strălucit – la o prăbuşuire de pe urma căreia suferă întreaga ţară, *atâta timp cât regiunile periferice n-au compensat efectele declinului lor din secolul al XV-lea.* În schimb, aceste regiuni (mai ales Levantul) au suferit mai puţin efectul cauzelor generale ale decadenţei: emigrarea, creşterea preţurilor, *hidalgismul* în societate, ruinarea prin birocraţie şi impozite. Ele tind să moştenească, încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea, din direcţia Barcelona–Genova, ceva din curentul circulaţiei monetare între Castilia şi Flandra, întrerupt de lupta împotriva Angliei şi a Ţărilor de Jos. În secolul al XVIII-lea, ele se vor arăta mai capabile de renaştere. Şi un nou echilibru se va stabili acolo unde, până în zilele noastre, demografia şi economia vor fi favorabile Iberiei maritime. Se va găsi oare o formulă care să asigure coexistenţa între această activitate dominantă şi voinţa persistentă de conducere care se va manifesta la Madrid? Această problemă va fi una dintre cele mai importante pentru noua epocă: perioada problemelor contemporane.

Capitolul IV

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE PERIOADEI CONTEMPORANE

I. Secolul al XVIII-lea şi despotismul luminat

Istoria contemporană a poporului spaniol începe o dată cu primele sale eforturi de a se adapta lumii moderne. Aceste eforturi se izbesc de anumite structuri sociale, de obiceiuri pe care le-am văzut apărând în perioada Reconquistei, fixându-se în timpul Contrareformei, pentru a ajunge să se fosilizeze în perioada de *decadenţă*. Acest conflict nu este încheiat; crizele recente nu sunt altceva decât ultimul său episod. Spania din epoca *luminilor* a trăit o primă perioadă a conflictului, care a fost poate cea mai fecundă.

1. Redresarea din secolul al XVIII-lea: demografie şi economie. Din 1700 până în 1800, din punct de vedere al creşterii numerice, populaţia spaniolă ajunge de la 6 la 11 milioane de locuitori, ceea ce este o considerabilă redresare demografică. Factorii declinului se estompează: metalele preţioase ajung în Europa şi pe alte căi decât prin Spania. Politica externă se limitează la urmărirea unor ţeluri precise. Practic, nu mai există nici persecuţii religioase, nici expulzări. Chiar şi echilibrul claselor se modifică în favoarea categoriilor productive.

Agricultura, ca element fundamental, s-a transformat ea oare sub presiunea acestor influenţe? Ar fi imprudent să rămânem la afirmaţiile lui Young[70]. În Catalonia, documentele din secolul al XVIII-lea scot în evidenţă o

[70] Economist şi agronom englez (1741-1820), care a studiat condiţiile de viaţă economică şi socială ale ţărănimii spaniole. (N.tr.)

prosperitate rurală certă. În Castilia, ofensiva agriculturii împotriva creşterii animalelor reprezintă un semn important de schimbare. Cam peste tot se fac defrişări, apar sate ca rezultat al *colonizării*, sunt reluate lucrările de amploare.

Avântul comercial impresionează în mod deosebit. În toate porturile spaniole cresc cifrele vânzărilor. În jurul Barcelonei, care prinde din nou viaţă, porturi mici echipează flote comerciale. Ele trec de la navigaţia de coastă şi de la comerţul mediteranean la traficul cu America. Înflorirea comerţului este o mare cucerire a secolului. Pentru a căpăta acest drept, corporaţiile negustoreşti din diverse porturi au făcut mai mult decât s-ar fi putut realiza vreodată prin influenţa doctrinelor asupra guvernanţilor. Corporaţia *Real Campania Guipuzcoana de Caracas* monopolizează din 1728 comerţul de cacao. Au fost apoi două companii succesive *ale Filipinelor* şi o alta barceloneză pentru Antile. În 1778, se generalizează comerţul liber. Cadizul, deposedat de monopolul moştenit de la Sevilla, îşi păstrează, totuşi, prosperitatea. Aşa cum America va prospera sub controlul unor viceregi puternici (Amat, O'Higgins, Gálvez, Cevallos). Negustorii din Barcelona iniţiază anumite forme de pacte coloniale, capabile să ajute industria. Contele de Aranda, un faimos ministru, concepe planul unei federaţii, care să prevină spiritul de emancipare, a cărui apariţie, după exemplul Americii de Nord, putea fi prevăzut. Ideea unui imperiu politic este înlocuită cu ideea economică de exploatare. Cu toate neajunsurile monopolurilor şi ale contrabandei străine, secolul al XVIII-lea – lucru care se uită adesea a fi semnalat – este pentru Spania *un foarte important secol colonial.*

Având capitaluri formate, materii prime şi populaţie în creştere, Spania secolului al XVIII-lea se industrializează în cele din urmă; împinsă spre acest fapt de tradiţia mercantilistă, care cere diminuarea importurilor şi *educaţia*

populară (în sensul de formare artizanală şi tehnică). În afara manufacturilor regale de lux, diferitele industrii se înmulţesc repede acolo unde se constituie capitaluri. În Catalonia, bumbacul înlocuieşte lâna, inovaţiile tehnice le urmează îndeaproape pe cele din Anglia, o asociaţie de comercianţi urmăreşte să exploateze posibilităţile americane în domeniul bumbacului. Este o mică *revoluţie industrială*, care ar părea surprinzătoare dacă nu ar fi raportată la cele două fenomene importante ale secolului, renaşterea demografică şi reviziurea raporturilor coloniale. La întrebarea dacă Spania va aborda de pe un loc favorabil secolul industriei, cel puţin pentru o anumită perioadă, s-a putut da un răspuns afirmativ.

2. Redresarea politică. Din 1717, Alberoni[71] făcuse demonstraţii de forţă. Printr-o politică a relaţiilor de familie, influenţa spaniolă asupra Italiei este restaurată. În 1739, marinarii spanioli resping un atac neaşteptat al forţelor engleze. Pactul, din 1761, cu Franţa va aduce cu sine unele decepţii în legătură cu Tratatul de la Paris, dar acestea sunt compensate prin războiul din America: vor fi recuperate Minorca şi Florida, vor fi dobândite diverse avantaje coloniale. Astfel, atenţia acordată marinei de către doi buni miniştri (Patiño şi Ensenada) dădea roade. Prin aceste succese, este favorizată unitatea interioară. Tradiţia dinastiei Burbonilor era centralizatoare. Revolta catalană din 1700 îi dăduse motiv să acţioneze în acest sens. Privilegiile locale au dispărut. *Regalismul* juriştilor, exprimat mai ales de *Consiliul Castiliei*, înlocuieşte prin „căpitanii generali", prin „intendenţi" şi prin tribunale (*audiencias*)[72] vechile organisme autonome.

[71] Julio Alberoni (1664-1752), cardinal şi om politic spaniol (de origine italiană), încearcă să restaureze hegemonia spaniolă în Europa, prin întărirea armatei de usct şi a marinei, dar şi printr-o intensă activitate diplomatică. (N.tr.)

[72] Burbonii au realizat centralizarea prin trei organe: el Capitan General, reprezentant al regelui, conducător militar pe plan local; el Intendente, funcţionar economic; Audiencia, organ colectiv, cu funcţie juridică. (N.tr.)

Totuşi, dacă efortul acesta a reuşit, este pentru că s-a ştiut cum să fie împăcate în acelaşi timp şi interesele conducătorilor din provinciile prospere. Camera de Comerţ barceloneză obţine din partea Madridului, prin raporturi abile, protecţia produselor textile, suprimarea taxelor de producţie, renaşterea *consulatului* maritim, comerţul liber cu America. În Ţara Bascilor, elita *iluministă* fondează prima *Societate Economică a Prietenilor Ţării*, pe care o va imita întreaga Spanie. La Vergara, *şcoala patriotică* exaltă tehnica, industria, spiritul enciclopedic. Din provincii vin cei mai buni oameni de stat ai *despotismului luminat*, nobili culţi, ca arogonezul Aranda, asturianul Jovellanos; *învăţaţi* de origine modestă, ca Floridablanca sau Campomanes, administratori formaţi în Italia, la Barcelona, la Sevilla, ca Patiño sau Ensenada.

În felul acesta, *centralismul captează în realitate forţele vii ale provinciei.* Unitatea se afirmă.

3. Gândirea în Spania secolului al XVIII-lea. Şi totuşi un anumit patriotism spaniol continuă să privească secolul al XVIII-lea cu dispreţ, numindu-l un secol *franţuzit.* Dar până la ce punct?

Un Cabarrus[73], care ar dori *să facă să dispară în 20 de ani greşelile acumulate în 20 de secole*, nu este decât o excepţie. Totuşi, Spania nu se raliază în întregime nici unui Diego de Cadiz, care se pronunţă împotriva noii erezii cu o violenţă care aminteşte de secolul al XV-lea. În realitate, există o majoritate socială (*hidalgos*, mica preoţime, ţărani), care rămâne refractară noilor idei, într-o atmosferă care nu le împărtăşeşte, şi o minoritate receptivă la spiritul secolului, *dar cu moderaţie şi timiditate.* Aceste clase *iluministe* nu subminează cu nimic prestigiul regal. Ele se împotrivesc forţei economice a clerului, fac

[73] Bancher spaniol de origine (nobilă) franceză, ministru de finanţe (1752-1810). (N.tr.)

să fie expulzaţi iezuiţii, se amuză de practicile bigote, dar respectă religia în partea sa fundamentală. Moratín[74] aminteşte mai curând de Molière decât de Voltaire. Regi şi miniştri îngăduie Inchiziţiei să intenteze procese ideologice unor înalte personalităţi. Transformarea spirituală are, deci, limitele sale.

Aceasta există totuşi. Viziunea globală asupra lumii se disociază: gândirea coboară din cer pe pământ. Chiar la începutul secolului, P. Feyjóo începe să revizuiască falsele credinţe; lucrările importante ale secolului vor trata teme de economie socială, îndepărtându-se atât de vechea politică teologică, cât şi de raţionalismul *drepturilor naturale.* În acest sens, este originală gândirea spaniolă a secolului: Campomanes, care e considerat (datorită atacurilor sale împotriva „Mestei") drept unul dintre întemeietorii liberalismului, îi reeditează pe reformatorii anteriori (arbitristas) şi îşi fundamentează ideile despre industrie şi învăţământ pe concepţia mercantilistă. Capmany, un bun cunoscător al economiei moderne, apără totuşi corporaţiile. Individualismul agrar, care se afirmă împotriva aşa-numitei *Mesta* şi împotriva bunurilor de *mână moartă*, se ciocneşte nu numai de obiceiurile ţărănimii, ci şi de inovatorii Aranda şi Floridablanca. Respectul faţă de tradiţie şi faţă de experienţa de viaţă, *spiritul istoric* dau astfel operei intelectuale a secolului al XVIII-lea spaniol un anume echilibru şi simţ al măsurii, dar o lipsesc de acea vigoare şi încredere de sine, care, în Franţa, definesc un secol prin excelenţă revoluţionar.

[74] Leandro Fernandez de Moratín, autor dramatic spaniol, admirator şi traducător al lui Molière. (N.tr.)

4. Limitele transformărilor din secolul al XVIII-lea. Am mai spus că sfârşitul secolului anunţă o adaptare a Spaniei la capitalism. Între 1787 şi 1797, numărul fabricanţilor şi al comercianţilor creşte cu 250 000 de oameni în detrimentul claselor neproductive.

Legislaţia sprijină o asemenea mişcare, care critică vămile interne, taxele asupra producţiei, asupra importului de maşini, reglementările excesive, şi interzice corporaţiilor dovada „purităţii sângelui"[75]. *În domeniul agricol, se protejează împrejmuirea terenurilor comunale, vânzarea domeniilor regale şi vânzarea bunurilor bisericii. În 1805, această vânzare de bunuri bisericeşti afectează proprietăţi care aduceau venituri ecleziastice de 6 400 000 de reali.* Cu zece ani mai înainte, se propusese familiilor nobile să renunţe la cutuma majoratului, înlocuind-o cu rente. În fapt, aceste măsuri au cunoscut un eşec din cauza amplorii reformei ce urma să fie realizată. În 1787, în Spania mai existau sub jurisdicţia nobililor 17 cetăţi, 2 358 de târguri (*villas*), 8 818 sate, iar trei cetăţi, 402 târguri şi 1 280 de sate erau sub *patronajul ecleziastic* al ordinelor religioase. În opoziţie cu uriaşele averi nobiliare, stă sărăcia ţăranului. Nu sunt decât 907 000 de proprietari şi *mici arendaşi*, în raport cu 947 000 de *zilieri*. Se pune deja problema agrară, în sens modern. Această stare de sărăcie explică ataşamentul populaţiei rurale spaniole faţă de tradiţiile comunitare, faţă de instituţiile de caritate. Există încă 150 000 de cerşetori. Tarele decadenţei n-au dispărut cu totul. Din fericire, Carol al III-lea[76] a limitat nepotismul, corupţia, ceremonialul de curte. Dar mediile provinciale şi coloniale, mica preoţime şi nobilimea rurală rămân legate de vechile moravuri, de vechile prerogative. Marea masă rămâne mai sensibilă la chemările fanatice de opunere faţă de nou, decât la lecţiile, e drept, cam pedante, ale scriitorilor *iluminişti*.

[75] *Limpieza de sangre* (în original): era dovada că cineva este „vechi creştin" şi avea o mare valoare socială în Spania. (N.tr.)
[76] Rege al Spaniei (1759-1788), a promovat o politică absolutist-luministă, înfăptuind numeroase reforme. (N.tr.)

O criză conjuncturală poate face, deci, să eşueze întregul efort al unui secol. În aşteptarea lui Napoleon, mediocritatea lui Carol al IV-lea[77] va pregăti criza. Spre 1790, Spania ezită între înnoire şi revenirea la trecut. E un moment impresionant pe care, încă o dată, îl va imortaliza un mare geniu, aragonezul Goya. În tapiseriile sale, *Jocurile* şi *Sărbătorile* arată vitalitatea, bucuria secolului său, savoarea populară, pe care o au *majas* şi *manolas*, cântecele *(tonadillas)* lui Ramon de Cruz şi tauromahia, considerată pentru prima dată o artă. El ştie să fie pictorul acestor satire împotriva Inchiziţiei, portretist al admiratorilor lui Napoleon, al eroilor *afrancesados*[78] ai lui Moratín, ai ambasadorilor revoluţionari. Este, deci, omul îndrăznelilor spirituale. Dar, ca expresie a unei reminiscenţe mistice, el pictează *Ultima împărtăşanie a Sfântului Jose de Calasanz* şi, ca urmare a celei medievale, colcăiala diabolică a *Capriciilor negre*. Ca şi Velázquez, el este martorul sărăciei păturilor de jos, pictorul cerşetorilor şi al locurilor rău famate. De asemenea, el este şi pictorul decadenţei celor din fruntea societăţii: pe feţele *familiei lui Carol al IV-lea* este întipărit declinul unei alte dinastii.

Consilierii ignoranţi ai lui Napoleon îi vor relata numai despre această decadenţă. El nu va lua în calcul nici vechea forţă instinctivă a poporului spaniol, nici recenta refacere a valorilor economice şi intelectuale. Dar întrebarea este care dintre aceste două elemente (instinctul de rezistenţă sau voinţa de înnoire) unite împotriva lui va fi cel care va domina destinul naţiunii? Aceasta este drama Războiului de Independenţă.

[77] Rege al Spaniei (1788-1808), s-a aflat sub influenţa favoritului reginei, Manuel Gadoy; constrâns de Napoleon să abdice. (N.tr.)
[78] *Afrancesados* (sp.) – franţuziţi. Erau spaniolii care au sprijinit ocupaţia franceză. (N.tr.)

II. Războiul de independenţă

Carol al IV-lea a fost un rege mediocru. Favoritul său Godoy, un cadet frumos din Extremadura, devenit atotputernic în 1792 (la 25 de ani), prin protecţia reginei, se dovedeşte nefast, în special în domeniul politicii externe. El nu ştie nici să evite, nici să anime prin credinţă conflictul cu Revoluţia Franceză. La Basel, Spania pierde Santo Domingo. Alianţa cu Franţa, care a urmat, a avut rezultate la fel de proaste, pentru că a costat Spania, Trinidadul şi Luisiana. Şi, în sfârşit, în 1805 (o dată esenţială pentru viitor), *dezastrul de la Trafalgar* disociază blocul lumii hispanice, lăsând coloniile să-şi urmeze propria soartă.

Godoy ar fi vrut să se retragă, dar e împiedicat de evenimentele de la Jena. Negociază atunci o împărţire a Portugaliei, care i-ar fi adus titlul de prinţ ereditar. Dar francezii, pe lângă Lisabona, ocupă teritoriile Cataloniei şi ale Navarrei, independenţa spaniolă fiind astfel ameninţată. Opoziţia faţă de această politică este în creştere. Un complot de curte încearcă să-l înlocuiască pe rege cu fiul său, Ferdinand, care, fiind descoperit, îşi denunţă prietenii, dovedind un caracter laş. Dar opinia publică se înşală, văzând în el un erou martir. La 17 martie 1808, la Aranjuez, în timp ce Murat se îndrepta în marş spre Madrid, iar Godoy şi Carol al IV-lea plănuiau să fugă, o răscoală îi înlătură şi îl proclamă pe Ferdinand rege. Murat nu recunoaşte acest act. Prin promisiuni şi ameninţări, el îi trimite pe aceşti suverani să-şi rezolve diferendul la Bayonne, în faţa împăratului. Totuşi, pentru că se luau măsuri ca ultimii membri ai familiei regale să părăsească Spania, mulţimea madrilenă, sesizând brusc sensul acestor plecări succesive, s-a aruncat în mod eroic împotriva mamelucilor lui Murat. Era *dos de mayo* (2 mai) 1808. Războiul de independenţă începuse.

1. Insurecţia şi caracteristicile sale. *Stilul* acestei insurecţii este ceea ce ne interesează, căci el evocă imagini mai recente. Un prim exemplu este acela al izbucnirilor de pasiune colectivă, care vor cutremura poporul spaniol de mai multe ori în secolele al XIX-lea şi al XX-lea,

alternând cu perioade de deprimare şi de indiferenţă şi, tocmai prin acest fapt, fiind surprinzătoare pentru guvernanţi. Între 20 şi 30 mai 1808, Asturiile, Aragonul şi Galicia refuză să se supună autorităţilor care *colaborau* cu armatele franceze. Din primele zile ale lunii iunie, îndată ce se află că Joseph Bonaparte fusese desemnat rege, francezii sunt învinşi la Bruch, în Catalonia şi hărţuiţi pe fluviul Guadalquivir. Întrebarea dacă este vorba despre un complot sau un fenomen de masă este lipsită de importanţă. Mişcarea e puternică, ea antrenând (fapt semnificativ) toate provinciile şi toate clasele sociale, chiar dacă elanul lor nu este peste tot la fel de mare. *Oamenii cinstiţi nu-mi sunt mai fideli decât ticăloşii*, va spune Joseph. Spania şi-a afirmat, deci, coeziunea, valoarea sa de grup.

Dar mişcarea nu este îndreptată numai împotriva străinilor. Prelungirea revoltei din Aranjuez exprimă o nemulţumire *internă* şi oferă motive de speranţă exilatului Ferdinand. Numai că nu toţi spaniolii explică la fel nemulţumirile şi suferinţele lor. Unii consideră că ar trebui continuată opera începută în secolul al XVIII-lea, imitând Franţa şi, totodată, rezistându-i. Pentru alţii, Ferdinand reprezintă absolutismul patriarhial, garanţia tradiţiei şi a păstrării acelor drepturi (*fueros*), antiindividualismul economic medieval, contopirea intimă a elementului religios cu cel politic. Într-un cuvânt, Spania *liberală* – Spania *carlistă*, Spania *roşie* – Spania *neagră* există deja, unite împotriva inamicului şi, totuşi, într-o contradicţie puternică, între ele.

Luptătorul spaniol îl înfruntă pe francezul *ateu*. Militantul religios triumfă încă o dată. *Guerrillero*[79] se acoperă cu imagini pioase, iar *Fecioara din Pilar nu vrea să fie franţuzoaică*. Acest spirit religios-naţional nu este totuşi un conformism pasiv. Încă din primele zile, insurgenţii au simţit o evidentă plăcere masacrând reprezentanţii autorităţii. Defilarea învingătorilor de

[79] Guerrillero (în sp. în original) – luptător spaniol din cetele care înfruntă armata franceză aflată la sud de Pirinei. (N.tr.)

la Bailén nu-i dă siguranţă înaltei societăţi *madrilene*; strada o acuză de pasivitate. Joseph a comparat mişcarea spaniolă cu anul al II-lea francez[80]. Se simţea că o atare combativitate populară, pusă în slujba religiei şi a tradiţiei, poate să se întoarcă împotriva ei înseşi. Această răsturnare va alcătui istoria secolului următor.

În mod paradoxal, conducerea acestei mase de răsculaţi revine unei reduse minorităţi pătrunse de un spirit *luminat*. Aceasta se datorează faptului că numărul politicienilor capabili să se ridice peste nivelul unor agitaţii locale nu este prea mare. Vor fi, deci, căutaţi adepţii *despotismului luminat*. Bătrânul Floridablanca, scrupulosul Jovellanos trebuie să prezideze *Junta centrală* de rezistenţă, o adunare cu greu constituită din *juntele* provinciale. Apoi se realizează la Cadiz întrunirea *Cortes*-urilor. Dar era o reuniune şi mai artificială, deoarece nu avuseseră loc alegeri adevărate. În numele Spaniei au legiferat avocaţi, intelectuali, negustori, *americani* în majoritate liberali, fără a avea însă nici un contact, în Cadizul asediat, cu oameni din *guerrillas*. Karl Marx face remarca următoare: „în *guerrillas* erau fapte lipsite de idei, în *Cortes* erau idei fără fapte". Acest divorţ între combativitatea populară şi aparatul politic va rămâne caracteristic pentru secolul al XX-lea. O altă trăsătură a războiului este aceea că Spania revine la *nevertebralitatea* sa, la acel *federalism instinctiv* de care vorbea Menéndez Pelayo. Primarul satului Móstoles declară direct război lui Napoleon. Junta din Asturii duce tratative cu Anglia, în chip de *putere suverană*. Constituţia redactată de *Junta centrală* face propuneri *federale* bizare. De fapt, puterea este pulverizată. Este un fapt dezagreabil pentru Napoleon. Dar Wellington, organizator al unui adevărat război dus cu răbdare, este destul de dispreţuitor faţă de eficienţa sistemului spaniol.

Un anume fariseism englezesc denunţă *lipsa de omenie* a acestuia; spaniolul se războieşte prin cruzime, războiul fiind pentru el un fel de problemă personală, folosind cuţitul pentru a

[80] Conform cronologiei din timpul Revoluţiei Franceze: anul II corespunde intervalului 1793-1794. (N.tr.)

se răzbuna în mod justificat pentru jafurile făcute de francezi. El păstrează încă din Evul Mediu un gust pentru spectaculosul macabru, o tendinţă spre halucinaţii colective. Cu toate acestea, câtă nobleţe are un Jovellanos! Câtă măreţie e în aceste Cortesuri, care fac legislaţia viitorului pe un teritoriu de numai o milă pătrată rămas liber. Şi ce bună dispoziţie, ce înflorire spirituală în epigrame şi în cântece! Spania se dezvăluie atunci Europei, romantismului şi lui Stendhal. Succesul uimitor al acestui moment istoric înlătura, pentru un timp, complexul ei de inferioritate, apărut în epoca de decadenţă. În schimb, Spania nu suferă transformări profunde.

2. Eşecul încercărilor constructive. Nu ar fi fost lipsit de logică, pentru spaniolii *iluminişti*, cu o tradiţie cosmopolită şi autoritară în spate, să aştepte din partea lui Napoleon un despotism în stilul lui Carol al III-lea. Totuşi, o dată declanşată mişcarea populară, aşa-zişii *afrancesados* convinşi erau puţini. Napoleon şi Joseph au fost decepţionaţi de acest fapt, ei aşteptându-se la mai mulţi partizani.

În realitate, intenţiile ascunse ale lui Napoleon justificau suspiciunea spaniolilor. Reformele nu satisfăceau decât setea de cucerire. Împăratul zădărniceşte bunele intenţii ale fratelui său, iar generalii, prin adevărate jafuri, anihilează străduinţele administratorilor.

Înnoirea cu ajutorul lui Napoleon nu putea reuşi, dar se putea încerca o înnoire care să fie *împotriva* lui. Mai multe texte din *juntele* insurecţionale exprimă această concepţie. Şi era chiar intenţia Cortes-urilor din Cadiz. Din 1810 până în 1812, majoritatea liberală îi obligă pe *servili* (partizani ai Vechii Spanii) să adopte o poziţie defensivă.

Ca şi în secolul al XVIII-lea, liberalismul spaniol nu ezită să se refere la tradiţie şi respectă fidelitatea faţă de religie. Dar el atacă puterea materială ecleziastică, desfiinţează Inchiziţia, insistă asupra *vânzării* bunurilor Bisericii. Din punct de vedere politic, propria sa *constituţie* preia principiile franceze: suveranitate naţională, separarea puterilor în stat, libertăţi fundamentale, Camera aleasă pe doi ani prin sufragiu indirect, votând în mod obligatoriu legea finanţelor, rege constituţional înarmat cu drept de veto, organizarea unică a municipalităţilor şi a provinciilor. La 6 august 1811, sunt abolite jurisdicţiile *senioriale*, cu toate privilegiile lor „exclusive, privative şi prohibitive".

Aceasta este concluzia pentru evoluţia secolului. Criza pare încheiată o dată cu înregistrarea juridică a unei noi structuri sociale.

Nu e decât o pură aparenţă: ruptura dintre Cortes-uri şi naţiune are consecinţele sale; opera constituţională este ignorată. Cu toată întrunirea Cortes-urilor ordinare, mulţimea este impresionată numai de înfrângerea francezilor şi de revenirea regelui. Intrigile continuă în voie. Primirea entuziastă a generalului Elío, un memoriu al deputaţilor *servili*, aclamaţiile populare din Valencia şi Madrid îi dau dreptul lui Ferdinand, în mai 1813, să anuleze complet ceea ce se făurise la Cadiz. El nu face deosebire în represaliile pe care le iniţiază între *afrancesados* şi liberalii patrioţi, ceea ce reprezintă un *eşec nu numai pentru câţiva ani, ci pentru un secol întreg.* Majoritatea reprezentând *Spania neagră* triumfa asupra minorităţii *iluministe.* Războiul compromisese fundamentele economice, iar reacţiunea, fundamentele juridice, care ar fi putut ajuta Spania să se adapteze secolului capitalist din punct de vedere economic şi liberal (sub aspect politic). În Occidentul european, anacronismul spaniol supravieţuieşte.

III. Tatonările secolului al XIX-lea

Pitorească sau plictisitoare, în funcţie de tonul adoptat, istoria politică a secolului al XIX-lea spaniol nu este decât o înlănţuire de intrigi, de comedii şi de drame. O vom rezuma pe scurt, pentru ca apoi să extragem din ea unele concluzii.

1. Secolul al XIX-lea politic (1814–1917).

A. *Domnia lui Ferdinand al VII-lea (1814–1833)* este caracterizată prin brutalitate şi mediocritate. Eşecul înnoirii încercate în 1812 se accentuează, iar imperiul colonial este definitiv distrus.

Din 1814 până în 1820, se impune o *camarilă* dispreţuită de valeţi de curte. Generali şi „guerrilleros" complotează. În America, generalul Morillo şi cei 20 000 de oameni ai săi terorizează Bogotá, fără a putea însă împiedica eliberarea Columbiei.

Din 1820 până în 1823, are loc un episod celebru. La Cadiz, unde era mereu agitaţie, reuşeşte un complot în cadrul unui corp expediţionar colonial. Colonelul Riego străbate Andaluzia, proclamând Constituţia din 1812. În momentul în care îşi pierde forţele, în Galicia izbucneşte o altă revoltă. La 10 martie, speriat, regele acceptă Constituţia. Burghezimea vede cu ochi buni revenirea *oamenilor din 1812*. La Madrid, însă, *exaltaţii*[81] se agită, moderaţii pierd. În Urgell se formează o regenţă *apostolică* absolutistă şi intransigentă. Regele nu urmăreşte decât să sperie Europa. La Verona, Chateaubriand cere să se intervină. *O sută de mii de fii ai Sfântului Ludovic*[82] traversează Spania. Generalii evită lupta. Ferdinand, recâştigând toată puterea, suprimă în întregime legislaţia liberală.

[81] „Exaltaţii" – exaltados (sp.) erau o fracţiune liberală, care dorea accelerarea reformelor şi înlăturarea Vechiului regim. Li se opuneau „moderaţii" (moderados), liberali şi ei, dar adepţi ai unei reformări lente şi prudente. (N.tr.)

[82] Este numele corpului expediţionar francez, trimis de Sfânta Alianţă în Spania, împotriva revoluţionarilor. (N.tr.)

Din 1823 până în 1833 are loc *decada dezonorantă*, după cum pretinde tradiţia liberală. Riego şi prietenii săi sunt executaţi. În 1825, este împuşcat cel mai popular dintre *guerrilleros*, Empecinado. În 1826, urmează familia Bazán, în 1831, Torrijos şi Mariana Pineda, vinovată de a fi brodat un drapel. Cu toate acestea, nemulţumiţi, fanaticii *apostolici* se unesc în bande; speranţa lor este venirea pe tron a lui don Carlos, fratele regelui. Or, în 1830, Ferdinand are o fiică de la cea de a treia soţie, Maria-Christina, împotriva căreia partizanii lui don Carlos invocă tradiţia burbonică a *legii salice*. Ca să nu-şi dezmoştenească fiica, Ferdinand trebuie să facă unele concesii liberalilor. Puterea e mai puţin rigidă, finanţele şi economia se redresează. Din 1824 însă, după nefericita bătălie de la Ayacucho, speranţa de a redobândi marile colonii din America este practic pierdută.

B. *Epoca de pronunciamientos*[83] (1833–1875). Din 1833 până în 1840, Maria-Christina este regentă, în numele fiicei sale Isabela a II-a, însă Don Carlos fusese proclamat rege de către partizanii săi. *Primul război carlist* va dura şapte ani. Războiul s-a purtat mai ales în nord şi în munţii navarrezi, catalani şi valencieni. Madridul nu a fost ameninţat decât o singură dată, în 1838. Cu toate acestea, regenta are şi alte griji. Silită să devină liberală, ea vrea să guverneze cu ajutorul moderaţilor, dar opoziţia protestează. În 1835, o epidemie declanşează la Madrid o mişcare populară împotriva mănăstirilor. Martínez de La Rosa e obligat să cedeze puterea lui Toreno, iar apoi bancherului Mendizábal, prin care, pentru scurt timp, anticlericalismul triumfă. În 1836, la Granja, subofiţerii impun regentei Constituţia de la Cadiz. În 1837, Constituţia este înlocuită cu un *statut* moderat. În 1839, când *înţelegea de la Vergara* între Espartero şi carlistul Maroto pare să pună sfârşit războiului, regenta crede că-şi poate afirma autoritatea. Dar Espartero, un *progresist*, se pronunţă împotriva ei. Este exilată, iar generalul, *duce al Victoriei*, este numit regent.

1840–1843. Popularitatea regentului e de scurtă durată. El guvernează cu o *camarilla*, îi împuşcă pe generalii răsculaţi şi

[83] Lovitură de stat condusă de militari (sp.). (N.tr.)

bombardează Barcelona după o răzmeriţă. De aici înainte, el nu mai este decât un *ayacucho*[84] (aluzie la un rol colonial foarte puţin glorios). În 1843, oraşele se agită, iar moderaţii (generalii Narváez, Concha) se întorc din exil. Bombardând Sevilla în trecere, Espartero se îmbarcă, având ca destinaţie Londra.

1843–1854. Isabela, devenind majoră, este folosită de moderaţi împotriva progresiştilor. Gonzáles Bravo, apoi Narváez făuresc uneltele autorităţii: *Garda civilă*, în 1843, este elaborată o constituţie foarte favorabilă puterii executive, în 1845. În 1848, printr-o acţiune însângerată, Narváez împiedică revoluţia; în 1847 reapar cunoscutele *guerrillas* carliste.

Căsătoria reginei a ridicat o problemă de ordin internaţional, care a fost rezolvată, dându-i-se Isabelei un soţ lipsit de valoare. În curând, însă, relaţiile ei cu favoriţii ajung de râsul lumii. Survin şi alte scandaluri: averea bancherului Salamanca, corupţia legată de ministrul Sartoriu. Narváez se îndepărtează (în 1851) de aceşti oameni cu moralitate îndoielnică, iar reacţia ia forma unui *pronunciamiento* al progresiştilor şi moderaţilor, generali şi politicieni: are loc *vicalvarada* din 1854 (după numele luptei de la Vicálvaro). Ea aduce în prim plan un nou general, O'Donnell, şi scoate din nou în scenă pe Espartero.

1854–1868. Acest duumvirat a fost scurt. Depăşite de agitaţiile populare din Andaluzia, cele două personaje au fost eliminate pe rând de către regină. Din 1856 până în 1868, au alternat la conducere Narváez, cu moderaţii săi, şi O'Donnell, în gruparea de „centru stânga" care-l sprijinea (*Uniunea liberală*). Încep să ia fiinţă partidele democratice: republicanii lui Castelar şi Salméron, *federaliştii* lui Pi y Margall. Sunt şi incidente în exterior (Maroc, Chile, Mexic), care fac să intre în scenă şi alţi generali: Serrano şi Prim. Prim încearcă în patru ani, şapte pronunciamientos, în spiritul tradiţiei progresiste. Puterea slăbea. Narváez şi O'Donnell mor în 1868. Regina, datorită vieţii sale private, era în mod unanim considerată *insuportabilă*. González Bravo, vrând să reprime agitaţia, devine odios. Flota,

[84] Referire la înfrângerea suferită de spanioli în faţa generalului Sucre, la Ayacucho. (N.tr.)

garnizoanele, *juntele* locale (în septembrie 1868) proclamă *libertăţile fundamentale* şi sufragiul universal. Serrano, devenit conducător, înfrânge trupele reginei, care se refugiază în Franţa.

1868–1875. Serrano şi Prim, conducători provizorii, convoacă Cortes-urile. Ele au o activitate strălucită, votând o constituţie democratică, dar monarhică. Încercarea de a găsi un rege s-a dovedit dificilă. Prim este asasinat în ziua când Amédeo, fiul regelui din Italia, acceptă tronul (30 decembrie 1870). Regele, rămas singur, se simte depăşit de situaţia dificilă în care se afla: rivalitatea Sagasta–Ruiz Zorrilla, reluarea războiului carlist, agitaţia socială produsă de *Internaţională*. El abdică şi astfel se proclamă Republica (în februarie 1873). Se poate vorbi despre o tendinţă federativă evidentă şi catalanul Pi y Margall este ales preşedinte. Influenţa anarhistă transformă, însă, federalismul în *cantonalism*, unele *comune* proclamându-şi libertatea. Pi preferă să se retragă decât să intervină cu violenţă. Prin Castelar, care îl înlocuieşte, vine la putere Republica unitară şi autoritară. Din păcate, acest lucru se întâmplă prea târziu. Generalul Pavía, în 3 ianuarie 1874, dizolvă Cortes-urile prin forţa armată. O dictatură provizorie pregăteşte Restauraţia în favoarea fiului Isabelei, Alfonso al XII-lea, care soseşte din Anglia, însoţit de un educator experimentat, Cánovas del Castillo, un *conservator-liberal*.

C. Restauraţia (1875–1917). Vom considera ca fiind perioada Restauraţiei până în 1917, an în care se declanşează crizele contemporane. Perioada se caracterizează, în ansamblu, prin alternarea la putere – *turno politico* – a celor două partide importante, conservator şi liberal, înconjurate de două opoziţii mai mult formale, carlistă şi republicană.

Din 1875 până în 1885, după încheierea războiului carlist, o constituţie abilă asigură pe plan local puterea unor şefi mărunţi (*caciques*), iar pe plan naţional alternarea (*turno*) celor două partide. Persoana cea mai importantă a fost Cánovas. În 1885, regele moare prematur. Regina, care aştepta un fiu, preia regenţa.

Din 1885 până în 1902, partidele au semnat un armistiţiu; personalitatea principală este liberalul Sagasta. Demnitatea discretă a Mariei-Christina era apreciată, dar urmează un dezastru. Represiunea împotriva autonomismului din Cuba eşuează, ca şi înfrângerea revoltei din Filipine, iar intervenţia Statelor Unite descoperă Spaniei slăbiciunea ei reală. Acest sfârşit de imperiu, în 1898, stimulează opoziţia din rândul intelectualilor şi din regiunile cu activitate economică intensă (Catalonia şi Ţara Bascilor). Venise momentul în care erau necesare schimbări importante.

Din 1902 până în 1917, sub Alfonso al XIII-lea[85], această tensiune creşte. Conservatorul Antonio Maura are autoritate, dar stârneşte, în acelaşi timp, ură. Liberalul Moret se mulţumeşte cu intrigi mărunte. Cele mai mari probleme se puneau în Catalonia, datorită anarhismului muncitoresc şi regionalismului intelectual şi burghez. În 1906, *Solidaritatea catalană* se manifestă cu ocazia alegerilor; în 1909, o înrolare de trupe pentru Maroc face să izbucnească la Barcelona *săptămâna tragică*, încheiată prin execuţia lui Ferrer, considerat responsabilul ei ideologic. Maura este înlăturat cu totul, ceea ce îl aduce la putere pe liberalul Canalejas. Din 1910 până în 1912, acesta încearcă în mod energic să rezolve problema marocană, să limiteze puterea clerului şi să ofere catalanilor *Mancomunitat*, organ de autonomie limitată. Dar şi Canalejas dispare, la rândul său, victimă a unui anarhist. Romanones, Garcia Prieto alternează atunci la conducerea guvernului cu Dato, rivalul lui Maura. Urmează apoi războiul european. Germanofilii şi *aliadofilos* (fără excepţie de dreapta sau de stânga, autoritari şi liberali) se înfruntă. Deşi se păstrează neutralitatea, viaţa scumpă şi rolul crescut al maselor muncitoreşti ajung să provoace, în 1917, o gravă criză – episod iniţial al tulburărilor contemporane.

[85] Rege al Spaniei (1886-1931), până în 1902 sub regenţa mamei sale Maria-Christina, a favorizat instaurarea dictaturii generalului Primo de Rivera (1923); a fost detronat de Revoluţia din 1931. (N.tr.)

2. Viaţa politică spaniolă în secolul al XIX-lea. Ezitantă şi schimbătoare, viaţa politică spaniolă a secolului al XIX-lea rămâne *la suprafaţa* societăţii. În secolul al XX-lea, miza va fi mai serioasă, masele mai angajate. Dar obiceiurile dobândite vor avea rolul lor; de aceea este necesar să le cunoaştem.

Suveranii nu şi-au asumat rolul de conducere pe care Spania li-l oferise în 1813.

Ferdinand al VII-lea rămâne sărmanul intrigant din 1808, unealtă a unor consilieri prost aleşi, care ceda când îi era frică, dar care se răzbuna prin cruzime, când avea prilejul. *Maria-Christina* are cu totul alte capacităţi. Liberală prin poziţie, ea a fost însă silită să-şi înşele propriii susţinători. Ţintă sigură pentru calomniile carliste, ea a fost, prin căsătoria cu garda de corp, Muñoz, un minunat subiect pentru epigrame. Isabela a fost şi mai rea, desfăcând şi făcând, nu fără duplicitate, ministerele *în ritm de rigodon*[86]. Prin legăturile pe care le-a avut, ea oferă carliştilor şi republicanilor şi mai multe ocazii de indignare sau de batjocură. E drept că o revoluţie care a dezamăgit face să fie apoi apreciată înţelepciunea lui Alfonso al XII-lea şi demnitatea celei de a doua regente: un motiv suficient pentru ca monarhia să nu fie acuzată de dezastrul colonial. În sfârşit, *Alfonso al XIII-lea*, personalitate mai puternică, îşi bazează prestigiul pe tinereţea sa, pe spiritul său ironic, pe *spiritul de castă*, specific spaniol, puţin cam teatral. Totuşi, el pune mai mult preţ pe autoritatea conferită de putere decât pe abilitatea de a conduce şi pe *secrete*, în pofida răspunderilor. După 1920, se impune constatarea că, asemenea bunicii sale, el devenise *insuportabil* pentru poporul spaniol.

Astfel, în timp ce monarhiştii înfocaţi priveau ca hipnotizaţi spre soluţia carlistă, ramura dinastică de care ne

[86] Dans foarte ritmat şi alert, la modă în secolul al XVII-lea; prin extensie, muzica pe care se dansa (sp.). (N.tr.)

ocupăm nu îşi câştigase acel respect al maselor, care în Anglia sau în Suedia asigura soliditatea monarhiei. În Spania, monarhia nu a putut deveni în nici o împrejurare un element util pentru comunitate în timpul crizelor contemporane.

Constituţii şi parlamentarism. Este drept că tradiţia democratică nu s-a consolidat nici ea mai mult. Textele constituţionale, care au fost primite cu entuziasm (cele din 1812 şi din 1869), n-au cunoscut decât aplicări de scurtă durată. Altele (din 1834, 1837, 1845, 1856) au fost nişte compromisuri impuse. Cel din 1876 a fost mai durabil. El admite sufragiul universal (în 1890) şi rămâne în vigoare până în 1923. Acest parlamentarism nu poate însă rezolva crizele grave; în realitate, el nu reprezenta ţara.

Asta nu însemnă că parlamentarismul ar repugna spiritului spaniol. Dimpotrivă, elita spaniolă are un interes viu pentru ideea de justiţie, pentru subtilităţile constituţionale. Iar talentul oratoric, de la stilul înzorzonat al lui Martínez de La Rosa până la cuvântările înflăcărate ale lui Castelar a stârnit mai multă admiraţie decât talentul guvernării. Nici publicul larg nu manifestă mai puţin entuziasm pentru *cuvintele de duh* ale vedetelor parlamentare şi asistă la atacurile lor pline de elocvenţă ca la un spectacol exaltant.

Este adevărat că secolul al XIX-lea îi oferă mai multe comedii decât drame: comploturi, intrigi şi uneori corupţie. Aceasta din urmă se întâlneşte rar la marii oameni politici, dar clientela lor nu era onestă; scandalurile municipalităţilor din oraşele mari erau fapte curente. Sub Restauraţie, acel *turno* politic a implicat alternarea personalului în sinecurele din administraţie. O funcţie publică devenise nu atât o meserie, cât un beneficiu. Poporul obişnuia să spună că politica este ca un *cotlet*: fiecărei părţi îi venea rândul să-l frigă. Umoriştii au descris tipul social al funcţionarului concediat (*cesante*), care aşteaptă

revenirea *alor săi*, plimbându-se în sus şi-n jos în Puerta del Sol[87]. În provincie, specialistul şi beneficiarul activităţii politice este numit *cacique*[88]. Senator al unor oraşe mici sau agent electoral rural, el îşi datorează poziţia tradiţiei familiale sau extensiei unui fapt social. În Andaluzia, el distribuie locuri de muncă şi este agent al proprietarului. În felul acesta, alegerile sunt, însă, fără sens: cineva este ales, fără a avea nici un concurent (printr-o înţelegere sau prin fraudă), iar electoratul nu controlează nimic. Cortes-urile sunt nişte cluburi în care discuţiile academice alternează cu certurile pe teme de buget sau de vamă. La nevoie, puterea ia măsuri arbitrare. În legătură cu arbitrarul, Unamuno [89] spunea că acesta ar fi regimul natural al poporului spaniol, care e temperat de sus prin *pronunciamiento*, şi de jos, prin anarhie. Este o butadă, dar una foarte expresivă, lămurind de ce şi în zilele noastre există în Spania o mai slabă preocupare pentru rege sau pentru Parlament, decât pentru armată sau pentru revoluţie[90].

Pronunciamiento. Absenţa unor adevărate probleme în exterior, recrutările neregulate, lipsa de cultură a trupelor au împiedicat mult timp Spania să aibă o armată populară. Ofiţerul conta aici mai mult decât soldatul, iar trupele obişnuite, mai puţin decât trupele speciale. Cu toate acestea, nu se poate vorbi despre o caricatură de armată. Anul 1808, războiul carlist, represiunile coloniale au călit-o şi au antrenat-o; dar mai ales pentru conflictele din interiorul ţării. Fără a fi o emanaţie naţională, armata este o forţă capabilă să se identifice cu o anumită politică. Periodic, se declanşează un mecanism clasic. Exilaţi,

[87] Piaţă centrală din Madrid. (N.tr.)
[88] Grangur (argotic, sp.). (N.tr.)
[89] Miguel de Unamuno, scriitor şi filozof spaniol (1864-1936), iniţiator al existenţialismului în Spania. (N.tr.)
[90] Aprecierea autorului era adevărată cu 40-50 de ani în urmă; astăzi nu mai este corectă. (N.tr.)

societăţi secrete, adesea intrigi din străinătate, cu încurajarea confuză din partea unui sector al opiniei publice şi ştiind că presiunea guvernamentală le închide căile legale de acţiune, ajung să îşi aleagă un general. De obicei, este un comandant aflat în exil sau, cel puţin, căzut în dizgraţie. Aşadar, lovitura de stat are ca punct de pornire un port sau o regiune îndepărtată. Acolo se citeşte un manifest trupelor care ies din cazarmă. Se operează arestări, autorităţile sunt schimbate. Prin ştafete sau telegrame, celelalte garnizoane, prelucrate în prealabil, sunt somate să *se pronunţe* în acelaşi sens. Madridul se consideră stăpân pe situaţie (acest lucru este deseori adevărat: numai şapte sau opt pronunciamientos au reuşit, în zeci de cazuri ele au eşuat). Dar, dacă complotul este bine pregătit, rezistenţa durează puţin. Niciodată un pronunciamiento nu a ajuns să declanşeze un război civil, până în 1936: atunci va fi o mare schimbare.

Cu toate acestea, nu e vorba de hărţuieli comice. Cei fără noroc, care mor în faţa plutonului de execuţie, sunt cu zecile. Iar răzbunările sunt halucinante: pentru că s-a opus *revoltei sergenţilor*[91], în 1836, generalul Quesada este asasinat, i se taie degetele, care, duse la *Café Nuevo*, sunt folosite ca linguriţe pentru punci, de către duşmanii săi.

Întrebarea este dacă există vreo orientare în aceste lupte atât de dure. La început, tinerii ofiţeri erau liberali, masoni sau progresişti. Mai târziu, şefi autoritari, ca Narváez, vor şti cum să învingă. Dar *generalul poporului*, democrat sau care îşi închipuie că ar fi astfel, a fost un prototip al secolului al XIX-lea. În 1868–1873 se produce, fără îndoială, adevărata cotitură. În faţa voinţei revoluţionare a poporului şi a ideologiei noi a intelectualilor,

[91] În istoria Spaniei este numită: „pronunciamiento de los sergentos de la Granja". Granja este un palat regal. (N.tr.)

armata este din ce în ce mai mult adusă la *ordine*, o ordine morală şi socială. Totuşi nu este înlăturat orice echivoc. Unele amintiri şi tradiţii (mai ales masonice) mai fac posibil, în 1930, un *pronunciamiento* republican, iar revolta militară din 1936 va evoca, în memoria unora, obiceiul loviturii de stat *împotriva arbitrarului*. Iluzia nu va dura şi, pe plan social, armata este bine clasificată de aici înainte. Se vede, însă, cât de contradictoriu s-a putut manifesta cutuma acelui *pronunciamiento*.

Războaie civile şi rebeliuni. Remarca este valabilă şi în ceea ce priveşte obiceiul poporului spaniol de a provoca agitaţii spontane. Dintre acestea, pot fi amintite războaiele carliste; mecanismul lor psihologic fiind acela al răscoalei din 1808. Predicile catolice şi absolutiste ale clerului şi ale şefilor locali păstrează aici acelaşi caracter demagogic, legat de apărarea privilegiilor regionale (*fueros*), a obiceiurilor comunitare agrare. Din cele trei centre carliste (Ţara Bascilor, Navarra şi Catalonia de Nord), două sunt astăzi adepte ale autonomismului democratic: să fie acest fapt lipsit de semnificaţie? În orice caz, războaiele carliste prevestesc evenimentele din 1936: sate răsculate, duşmănii inexplicabile între familii, rolul militarilor şi al clerului în mişcare.

Agitaţia andaluză e de cu totul altă natură. Tradiţii seculare sunt aici periodic scoase la lumină de sărăcie, de setea de pământ: împărţiri de proprietăţi, defrişări ilegale, incendieri de ferme, masacrarea unor *caciques* sau a unor jandarmi. În 1856, 1861, 1873, 1876, 1892, se produc astfel de răscoale ţărăneşti, fiind precedate de o agitaţie numită *comunistă*, atunci când a reapărut în 1917–1919.

La rândul ei, răscoala orăşenească *precede* organizarea partidelor şi a sindicatelor. În revoltele urbane din 1827, 1835, 1840–1842, 1871–1873, 1909, se recunosc

toate tendinţele contemporane, greşit atribuite adesea unor *propagande* recente: din 1830–1840, atentatul social individual face ravagii în Barcelona; în 1842 şi 1873, se disting aici tendiţele spre particularism „federalist" şi cantonal; în fine, şi, mai ales, din 1835 până în 1909, este o permanentă tradiţie de atacuri împotriva mănăstirilor şi a clerului, cărora poporul le atribuie responsabilităţi uneori mitice (ca în timpul epidemiei de ciumă din Madrid), uneori reale (când sunt acuzaţi că au favorizat represiunile şi contrarevoluţia). Cu aceleaşi procedee, *Spania roşie* se întoarce împotriva *Spaniei negre* a campaniilor antieretice şi a războaielor carliste.

Pentru a înţelege anii 1930–1939, nu trebuie ignorate aceste puciuri urbane, aceste răscoale ţărăneşti, această alternanţă a unui parlamentarism oratoric şi juridic cu loviturile de stat repetate. În secolul al XX-lea, sursele luptelor vor avea însă mai multă virulenţă. Între 1814 şi 1917, *problemele de fond* s-au agravat.

IV. Problemele fundamentale

1. Demografie şi economie. Slăbiciunile Spaniei secolului al XIX-lea nu provin din decadenţa secolului al XVII-lea. Ele nu constau în pierderi umane importante, ci într-o adaptare dificilă la o creştere demografică constantă.

Într-adevăr, de la aproximativ 11 milioane în 1808, populaţia spaniolă ajunge la 15,5 milioane de locuitori în 1857, la 18,5 milioane în 1900 şi la 24 milioane în 1935, ceea ce reprezintă o creştere rapidă pentru o ţară săracă. Spania ajunge, o dată cu secolul al XX-lea, la o *densitate critică*, necesitând un nou stadiu tehnic şi economic. Modalităţile posibile de adaptare – agricultură intensivă, industrializare, imperialism – ar fi avut nevoie de capitaluri,

de spirit întreprinzător, de baze coloniale, elemente pe care Spania, după ce era gata să le realizeze, le-a pierdut în criza de la începutul secolului al XIX-lea. Sau, mai curând, va fi o adaptare *inegală*; Spania agrară va întâmpina capitalismul cu unele obstacole materiale, juridice, psihologice, iar Spania industrială, pentru a putea supravieţui, va fi silită să se pună la adăpost printr-un protecţionism, devenit, în scurt timp, apăsător pentru majoritatea rurală a naţiunii. Problema nu este aşa de gravă, atât timp cât progresul agricol precede ritmul demografic. În prima treime a secolului, suprafaţa cultivată creşte de la trei la mai mult de cinci milioane de hectare. În 1829, Spania exportă grâu, dar limitele acestei soluţii se vor face simţite în curând.

2. Problemele agricole.

A. *Tehnică şi economie.* În partea aridă a Spaniei (podişuri şi bazine) s-a practicat întotdeauna o cultură extensivă *dry-farming*, adaptată în mod spontan climei, dar care a însemnat recolte sărace, randament minim. În plus, în aceste regiuni, creşterea vitelor a predominat mult timp. Când culturile s-au extins, a început să opereze legea randamentelor regresive. Până la urmă, după un progres datorat îngrăşămintelor, apare o limită pentru grâu, mai puţin de 9 q/ha! Noi defrişări deveneau absurde. Singurele succese fuseseră obţinute, de fapt, prin *localizarea, intensificarea şi specializarea* unor culturi mediteraneene. Dar pentru a extinde aceste succese în Aragon, în regiunile de sud-est, în Andaluzia, era indispensabilă irigarea, iar aceasta implica *lucrări de mari proporţii*.

În acest domeniu, capitalismul secolului al XIX-lea n-a avut succes, încercând să aducă viaţă într-un deşert. Rentabilitatea s-a arătat a fi foarte scăzută. Astfel, canalul din Urgell, construit spre anul 1860, a transformat o

întreagă regiune, dar cu asemenea întârziere, încât comanditarii i-au simţit inconvenienţele. Lucrurile se petrec în mod invers în sud-estul populat, fertil, dar cu un climat mai variabil. Marile lucrări (bazinul Lorca, mai târziu Riegos din Levant) au fost rentabile, *datorită faptului că apa se vindea la licitaţie*. Această exploatare a sărăciei apelor, în caz de secetă, îl ruinează pe ţăran.

Din cele două feluri de eşecuri, amintite mai sus, au fost trase anumite concluzii: în favoarea unei intervenţii a statului, capabil să reactualizeze, la scară naţională şi printr-o tehnică modernă, vechea *comună hidraulică*, unde era asigurată apa gratuită, iar distribuirea ei era echitabilă, după ce se amortiza preţul lucrărilor. Această *politică hidraulică* (socialism, în realitate) a avut ca apostol pe Joaquin Costa, tribun aragonez, cu o exprimare confuză, dar, fără îndoială, cel mai bun dintre reprezentanţii *lui '98*. Dar nu existau studii în acest domeniu. Statul era sărac, iar interesele locale şi corupţia pândeau concesiunile de lucrări. Astfel a eşuat „planul Gasset" din 1902 (un inginer propusese ca la fiecare defileu fluvial să fie construit câte un baraj!). *Politica hidraulică* devenise o parte componentă a oricărei încercări de înnoire. Succesul ei necesita o adevărată revoluţie. E drept însă că ea se izbeşte şi de *realitatea socială*.

B. *Problemele agrare.* Vechiul sistem agrar spaniol nu fusese înlocuit în secolul al XX-lea prin alternative viabile. Vechile obiceiuri cântăresc încă greu în balanţă; în Aragon, Andaluzia sau Extremadura, psihologia regimului seniorial a supravieţuit dispariţiei sale juridice. În Galicia, se percep încă (în secolul al XX-lea) dări ca *cens*[92] şi *foros*, pe *minifundia*, terenuri atât de mici, încât o familie cu greu putea trăi din ele.

[92] Rentă în bani plătită seniorului de către posesorul de pământ. (N.tr.)

Chiar în Catalonia, mai bine aşezată sub aspect social, există conflicte agrare. Vechiul contract viticol numit *rabassa morta* îi leagă pe fermieri de terenurile concesionate lor de secole, supravieţuirea lor depinzând de cea a butucilor de vie (filoxera compromite eficacitatea contractului). Lupta pentru pământ face ca sindicatele de proprietari să se opună sindicatelor de fermieri (*rabasseri*) provocând crizele din 1890, 1920, 1934; o bună parte a politicii catalane contemporane a fost determinată de această situaţie.

În sfârşit, în întreaga parte de sud, s-a pus problema „latifundiilor"; aceasta pentru că nu s-a obţinut nimic prin toate eforturile din secolul al XIX-lea, în privinţa fragmentării proprietăţii. În aparenţă, fenomenul *„secularizării"* proprietăţilor a fost unul dintre marile fenomene ale secolului. Între 1821 şi 1867, vânzarea bunurilor ecleziastice, răscumpărarea censului şi a rentelor etc. au reprezentat 2,7 miliarde de pesetas. Dar, o politică lipsită de continuitate (legile din 1821, 1835 şi 1854 sunt abrogate în 1823, 1845 şi 1856), sărăcia ţăranilor şi obiceiurile spaniole împiedică constituirea unor mari domenii bine exploatate, ca în Anglia sau în Prusia, ori formarea unei ţărănimi mulţumite asemenea celei din Franţa. Cei care speculează în procesul „secularizării" au creat alte *latifundia* în locul celor existente. Structura agrară nu s-a schimbat.

Astfel, la începutul secolului al XX-lea, 10 000 de familii posedau 50% din terenuri; 1% din proprietari, 42% din averea funciară. Întinderea maximă a domeniilor nu e enormă (în Cadiz, de pildă, 30 000 hectare la zece proprietari); se consideră, în general, ca *latifundio* o proprietate mai mare de 250 ha. Nu întotdeauna este vorba de terenuri neproductive. Pentru viile din Jerez, 3% dintre proprietari au 67% din recolte. Comune bogate (Carmona, Ecija, Utrera, Sevilla) au de la 45 până la 81% dintre pământurile lor în domenii mari. Or, chiar şi acolo, acestea sunt

exploatate *extensiv*. Terenuri necultivate, terenuri de vânătoare, terenuri pentru creşterea taurilor de luptă, păduri de stejari de plută, livezi de măslini, culturi de grâu neirigate: această structură nu coincide cu posibilităţile andaluze. Mult timp, familia Medinaceli a rezervat terenurilor de vânătoare 15 000 ha din cele 16 000 de teren bun, ducii de Alba dădeau în arendă cu 25 pesetas pe fanega[93] din domeniile lor, iar arendaşii lor percepeau pentru acelaşi teren subînchiriat o arendă de 60 pesetas. În modul acesta, capitalurile nici nu se acumulează, nici nu sunt investite. Un hectar irigat putea produce de 20 de ori mai mult decât unul neirigat; dar costa de şapte ori mai mult şi ar fi necesitat fonduri mari la început. Dezvoltarea agriculturii intensive nu se produce, iar vina o poartă latifundiul.

Bineînţeles că, sub un alt aspect, problema e socială. Cea mai mare parte din populaţia andaluză este formată din *braceros*, muncitori zilieri, care nu posedă altceva decât braţele lor. Din 1900 până în 1930, ei au avut un câştig mediu de 3 pesetas pe zi, cu un număr de 100–150 zile de şomaj pe an. Aspectul de proletariat este evident la acei ţărani care trăiesc în localităţi cu o populaţie de 10 000–15 000 de suflete, de unde sunt angajaţi pentru lucrări temporale la *cortijos*[94]. Natalitatea este ridicată; andaluzul emigrează rar. Astfel, suprapopulaţia, mizeria şi subalimentaţia erau o consecinţă previzibilă. Unii trag concluzia că ar fi o rasă *pasivă*. Această pasivitate nu a fost însă permanentă (există răscoale ţărăneşti, izbucniri de furie). Acest fenomen domină o treime din ţară – tocmai partea care a fost altădată cea mai frumoasă grădină a sa. Aceste milioane de oameni care produc puţin şi *consumă puţin* sunt un balast periculos pentru economia naţională şi totodată un element de dezechilibru social. După ce au

[93] Măsură agrară echivalentă cu 64,5 ari. (N.tr.)
[94] Cortijos – ferme (în sp. în original). (N.tr.)

negat multă vreme această problemă, conducătorii spanioli au dezvoltat cercetările pe tema respectivă. *Institutul de Reforme Sociale*, înființat în 1902, nu a fost însă decât un organ *de studiu*. El nu a încercat să facă reforme decât *la un nivel experimental*. Înainte de 1931 nu va fi aplicat nici un plan de ansamblu. Iar către 1917, în sud, renaşte o foarte puternică agitaţie social-agrară.

3. Industrializare şi dotare. Sub aspect industrial, Spania avea unele avantaje (minele sale şi mâna de lucru), dar îi lipseau capitaluri pentru industria grea şi debuşeuri pentru industria de consum. Aceste două realităţi vor avea urmări grave.

A. *Exploatarea minelor, dotarea generală şi industria grea* au rămas în urmă sau au ajuns în mâna străinilor.

Minele şi-au triplat valoarea producţiei între 1830 şi 1856, apoi între 1860 şi 1900. Din 1864 până în 1913, producţia creşte astfel: pentru minereul de fier – de la 280 000 la 9 860 000 tone, pentru cel de cupru – de la 213 000 la 2 268 000, pentru cărbune – de la 387 000 la 3 700 000. Dar societăţile spaniole, datorită lipsei mijloacelor, nu şi-au extins exploatările. Capitalul străin le-a depăşit (667 milioane de pesetas, faţă de 605 milioane în 1920). Acesta este concentrat în mari întreprinderi: belgiene (Minele Regale Asturiene), franceze (Peñarroya), englezeşti (Orconera, Tharsis şi mai ales Rio Tinto, care, cumpărând în 1873 minele denumite astfel cu 93 milioane de pesetas, declara în 1921 un capital de 337 milioane). Străinii vor dezvolta mai ales exportul de materii prime, cu randament economic, asigurat de mâna de lucru extrem de ieftină. Ţara nu a profitat deloc de această bogăţie.

Dotarea (maşini, transporturi, forţă motrice) a pus aceleaşi probleme. În Europa capitalistă, Spania se află în cercul vicios al ţărilor sărace şi înapoiate: ca să se

îmbogăţească, trebuia să se doteze; iar ca să se doteze, trebuia să fie bogată. Un raport făcut de inginerii de la poduri şi şosele constată acest fapt în 1840, în legătură cu primele concesiuni feroviare: nu se putea spera ca bogăţia publică să creeze căi ferate; ele vor fi create pentru a stimula bogăţia publică. Frumoasă luare de poziţie în favoarea priorităţii echipamentului în circuitul economic. Dar prea timpurie! Concesiunile sunt acordate străinilor (mai ales celor din familia Pereire). Statul nu s-a priceput decât să impună o absurditate geografică: reţeaua de căi ferate din jurul Madridului. Mai târziu, el se va ruina din cauza unor proaste *căi ferate secundare*. Spania suferă şi acum consecinţele acestor greşeli de început.

Naşterea industriei grele şi o a doua fază a dotării tehnice, între 1910 şi 1920, se vor realiza în condiţii similare.

În căutarea unei rentabilităţi rapide, transportul auto vine să concureze calea ferată, în loc să o sprijine. Întreprinderile electrice construiesc în grabă mari centrale în Pirinei, se concurează între ele, iar apoi se unesc într-un trust, patronat de *La Canadiense* (Barcelona Traction, Power and Light Cy). Urmează apoi alte trusturi: Pirelli, Siemens, I.G. Farben. O împărţire a influenţei se produce în legătură cu potasiul din Suria.

Astfel, asupra Spaniei apasă un sistem productiv care nu este însă naţional şi care, răspunzând atracţiei forţelor existente, sporeşte contrastul dintre cea mai mare parte a teritoriului ţării, rămas agricol şi câteva regiuni industriale, specializate.

B. *Industria uşoară* a putut, într-adevăr, între 1830 şi 1890, să continue, prin capitaluri naţionale de amploare medie, începuturile dezvoltării schiţate în secolul al XVIII-lea.

O industrie textilă s-a dezvoltat mai ales în Catalonia. Nu prea concentrată organic, dar avantajată din punct de vedere geografic, industria profită de reţeaua de drumuri care duc la Barcelona. Două milioane de fuse pentru bumbac; 50 000 de maşini de ţesut firele de bumbac; o industrie a lânii concentrată în două oraşe (Sabadell şi Tarrasa), o excelentă industrie de tricotaje; variate industrii de prelucrare a pieii, fabrici de hârtie, de plută, tipografii, ateliere de mecanică fină: toate existau în Catalonia. Numărul locuitorilor Barcelonei creşte de la 88.000 în 1818, la 190 000 în 1860 şi la 510 000 în 1897. Întreprinderile sunt de mărime medie, bazate pe capitaluri familiale, cu nevoi bancare limitate.

Aceste capitaluri fiind însă naţionale, iar respectiva industrie *de consum* fiind aproape singura de acest fel în Spania, catalanii consideră că ei reprezintă *munca naţională*. Cum ei nu puteau concura cu Anglia şi cum coloniile sunt de acum înainte mai reduse, protecţionismul ajunge pentru catalani o adevărată doctrină, o concepţie mistică aproape. Un Güell Ferrer, un Bosch Labrús capătă vigoarea doctrinară a lui List[95]. Industriaşii catalani organizează asociaţii ca *Fomento del Trabajo nacional*; au organele lor de presă, fac întruniri, au locuri în Parlament. Ei denunţă politica dusă de Madrid, povara unei Spanii sărace. Catalanii ar dori să ia ei conducerea economiei. Împotriva lor sunt conservatorii agrarieni şi liberalii anglofili, care condamnă egoismul industrial catalan. Astfel procesul de industrializare este grefat pe aspecte politice importante: probleme externe, regionalism şi mişcări sociale.

[95] Friedrich List (1789-1846), economist german; în lucrarea sa, *Sistemul naţional de economie politică* (1840), preconizează un protecţionism temporar, necesar în perioada de industrializare a unei naţiuni. (N.tr.)

4. Problemele politice izvorâte din evoluţia economică spaniolă.

A. *Problema externă şi colonială.* Vulnerabilă din punct de vedere politic, Spania va fi tratată în străinătate ca zonă de influenţă. Intervenţia din 1823, poziţiile luate faţă de carlism, *căsătoriile spaniole* sau intrigile din jurul lui Espartero şi Narváez reprezintă tot atâtea episoade ale rivalităţii anglo-franceze având ca obiect Spania. Trebuie accentuat rolul Angliei în pierderea coloniilor spaniole, în acapararea minelor, în eforturile lui Cobden de a lupta contra protecţionismului catalan din industria textilă, în orientarea lui Mendizábal şi Espartero spre liberul schimb. Spania a scăpat de rolul de satelit, pe care Portugalia l-a acceptat, dar bogăţiile şi poziţia sa nu vor înceta să atragă intrigile străinătăţii.

Pe de altă parte, pentru Spania nu se mai pune problema unei redresări în domeniul colonial. După pierderea imperiului, prima încercare în acest sens are loc în 1859, în Maroc; dar nu se realizează o instalare temeinică. Iar când, la conferinţa de la Algeciras, este creat un Maroc spaniol din raţiuni de echilibru, încercarea de a ocupa regiunea are grave consecinţe interne pentru Spania. În 1898, Cuba, Puerto Rico, Guam, şi Filipine sunt pierdute. Această slăbiciune nu lasă Spania indiferentă. Joaquin Costa, reclama o *politică africană* reală (care să nu se limiteze la un joc militar), iar înfrângerea din 1898 intensifică opoziţia faţă de regim, formulată de intelectuali. Înfrângerea are şi consecinţe economice: ea priva industria de ultimele sale pieţe externe. Astfel, protecţionismul este întărit. Catalanii şi-au sporit, cu dispreţul lor faţă de Madrid şi faţă de nivelul de viaţă scăzut din regiunile agrare, pretenţiile la conducere. Este vremea când Prat de la Riba ridică în slăvi *imperialismul producătorilor* în publicaţia

La Nacionalitat catalana. Este un termen îngrijorător. În 1900, ca şi în 1640 şi în 1700, slăbiciunile politice ale centrului spaniol duc la o revoltă a celor mai productive provincii.

B. *Probleme regionaliste*. De fapt, este curios de constatat că mişcarea *naţionalităţilor* a avut consecinţe nefaste asupra unui edificiu atât de vechi şi glorios ca unitatea spaniolă. Noi însă ştim că monarhia habsburgică nu a avut rolul unificator, pe care l-a jucat monarhia franceză şi nici Cortes-urile din Cadiz pe cel al Revoluţiei Franceze. La dreapta carlismul şi la stânga federalismul provoacă în secolului al XIX-lea o mişcare centrifugă. Mai e ceva în plus însă: la sfârşitul secolului, unele regiuni dobândesc un spirit de grup atât de evident, încât ele se afirmă ca *naţiuni*.

Naţionalismul basc se va dezvolta mai ales în secolul al XX-lea. El apare încă din secolul al XIX-lea, cu apostolul său, Sabio Arana. Se manifestă mai întâi la Bilbao, ceea ce sugerează că a fost mai puţin o moştenire a vechiului *fuerism* şi mai mult o reacţie a unei regiuni avansate economic împotriva conducerii politice a centrului retrograd.

Catalanismul, constituit mai de timpuriu, ameninţător încă de atunci, răspunde chiar mai bine definiţiei dinainte. Totuşi el începuse ca un *felibrige*[96]. Limba catalană şi-a regăsit demnitatea literară între 1833 şi 1850, cu *Odă Patriei* de Aribau, cu poeziile lui Rubio i Ors, cu *Jocuri florale*. Lucrările lui Bofarull, Milá Fontanals, Balaguer au atras atenţia asupra trecutului catalan. S-au ivit poeţi mari: Verdaguer, mai târziu Maragall. Întrebarea firească este de ce acest curent intelectual, a cărui valoare nu

[96] Şcoală literară din secolul al XIX-lea care propunea afirmarea provensalei ca limbă literară; felibre (fr.) – scriitor de limbă provensală. (N.tr.)

depăşeşte sub aspect literar opera lui Mistral, a putut pune în slujba sa un *teatru, o presă, asociaţii*, pentru ca, în final, să-şi pună amprenta asupra unui întreg popor, în loc să rămână o operă de grup restrâns şi de almanah.

Aceasta se datorează, fără nici o îndoială, faptului că *pământul, rasa şi limba* conturează în linii precise o Catalonie. Totuşi, presiunea acestor fapte nu este mereu aceeaşi; între 1750 şi 1830 ele erau aproape uitate. De altfel, în Cerdagne şi Roussillon[97] aceleaşi fapte au fost lipsite de sens politic. Chiar recucerirea limbii (mai ales prin opera lui Pompeu Fabra, între 1910 şi 1925) *urmează* mai curând, decât să preceadă, entuziasmul politic faţă de autonomie. Se poate spune că adevărata problemă nu constă în aceste *elemente distinctive* (geografie, etnie, limbă, drept, psihologie sau istorie), ci *în motivele pentru care un anumit mediu, într-un anume moment, le consideră semnificative*. Motivele sunt duble: pe de o parte, slăbiciunea statului spaniol; pe de alta, deosebirile crescânde dintre structura socială a regiunii catalane şi cea a restului naţiunii.

Slăbiciunea statului spaniol? Să ne gândim că, după Carol al III-lea nici o realizare deosebită nu s-a mai produs şi că statul nu face nici un efort eficace, *nici un efort şcolar de amploare* pentru a răspândi ideea de comunitate.

Deosebiri între structuri? În Catalonia există o burghezie activă şi tot felul de pături sociale destul de înstărite, cu respect faţă de muncă, de economie, de efort personal, interesate de protecţionism, de libertate politică, de creştere a puterii de cumpărare. În Spania, domină moduri de viaţă învechite: ţăranul cultivă pământul ca să trăiască din el, nu ca să facă negoţ; proprietarul nu caută să acumuleze, nici să investească; *hidalgo*, pentru a nu decade, îşi

[97] Două provincii catalane anexate de Franţa, în 1659. (N.tr.)

caută refugiu în armată sau în Biserică, iar burghezul madrilen, în politică sau în administraţie; conservatorii condamnă aici libertatea politică, iar liberalii, protecţionismul. Două structuri, două psihologii, care polemizează una cu cealaltă.

Se nasc polemici cu prilejul fiecărei discuţii pe probleme de fisc sau de vamă. Mitinguri, presă, discursuri parlamentare, memorii adresate guvernului agită Catalonia, îmbină orgoliul regional al intelectualilor cu argumentele economiştilor şi cu nemulţumirea maselor populare. Aproape mereu, această agitaţie obţine câştig de cauză, dar de fiecare dată creşte şi solidaritatea regională. Or, în regimurile neindustrializate, un atac general se declanşează împotriva comis-voiajorului catalan, *exploatator, organizator al vieţii scumpe*, cu toate dificultăţile pe care psihologia precapitalistă ştie să le rezerve pentru omul banului. Astfel, se conturează două imagini: castilianul nu vede la catalan decât asprime, sete de câştig, lipsa grandorii; catalanul nu vede la castilian decât orgoliu şi lene.

Un dublu complex de inferioritate – politic la catalan, economic, la castilian – duce la suspiciuni de neînvins, pentru care limba este un simbol, iar trecutul un arsenal de argumente.

Astfel se explică însăşi evoluţia catalanismului: de la un regionalism intelectual, el trece la autonomism (1892 – *Bases de Manresa*[98]). După 1898, el vorbeşte despre *naţionalitate*. În 1906, o *Solidaritate catalană* obţine, învingând toate partidele, un mare succes electoral. În jurul aceleiaşi date are loc o altă cotitură. Cum primul partid catalan, *Liga Regionalistă*, reunea mai ales elemente moderate (savanţi înstăriţi, *forţe* industriale, ţărani şi mici comercianţi catolici), Madridul a crezut că, pentru a-l contrabalansa, poate conta pe demagogul Lerroux, idolul mulţimilor populare barceloneze. Însă Lerroux e scos din cursă în 1909, datorită rolului lipsit de glorie pe care l-a avut în *săptămâna tragică*. După aceea, catalanismul include şi opoziţia *de tip democratic şi mic burghez*; un catalanism *de stânga* va reuni

[98] Aşa era intitulat programul politic al Uniunii Catalane, redactat de Prat de la Riba. (N.tr.)

mici proprietari (*rabasseri*), slujbaşi, funcţionari, intelectuali modeşti. Împotriva Madridului se profila un bloc regional.

C. *Mişcarea socială şi organizaţiile muncitoreşti.*

În secolul al XIX-lea, proporţia populaţiei industriale din Spania nu a fost niciodată mare: trei nuclee regionale (Catalonia, Asturiile şi Biscaya), patru sau cinci oraşe (Madrid, Sevilla, Valencia, Malaga, Zaragoza), mine izolate (Peñarroya, Rio Tinto, Union) – slabă bază pentru o mişcare muncitorească de tip englez sau german. *Şi totuşi, încă din secolul al XIX-lea, clasa muncitoare spaniolă a jucat un rol remarcabil.*

În secolul al XX-lea, se va vorbi de Spania *anarhistă, sindicalistă, marxistă* – generalizări abuzive, dar semnificative. Proletariatul industrial spaniol a fost mai important din punct de vedere istoric decât era de aşteptat, dat fiind numărul lui mic. Acest fapt nu aminteşte oare analiza pe care Lenin o face asupra Rusiei? Într-o ţară predominant agricolă, în care ia amploare criza agrară, iar catastrofele politice macină un sistem aristocratic uzat, unde clasele de mijloc au o pondere socială redusă, nu sunt oare suficiente câteva centre proletare, supraexploatate de un capital adesea străin, pentru ca mişcarea proletară să dobândească o valoare decisivă? Pentru aceste motive, Lenin vedea în mod justificat în Spania ţara destinată pentru a cunoaşte a doua revoluţie, după cea rusă. Iar comparaţia dintre Spania şi Rusia a fost la modă în toate taberele, din 1917 până în 1923, fie pentru a anunţa, fie pentru a nega iminenţa unor fărâmiţări sociale. În plus, mişcarea revoluţionară spaniolă avea o adevărată *tradiţie*.

În Catalonia, începând din anii 1830–1860, se afirmaseră deja tendinţele de asociere (*societatea ţesătorilor, tres clases de vapor, uniunea manufacturieră*), cu izbucniri de violenţă

(distrugerea maşinilor, în 1835, grevă generală, în 1855), cu agitaţii sociale în timpul unor incidente politice (1835, 1840, 1854). Toate acestea trebuie să fi fost mai frecvente decât indică studiile incomplete, căci înflorirea organizaţiilor muncitoreşti în 1868 nu s-ar putea explica fără un stadiu de incubaţie.

În 1868, soseşte în Spania Fanelli, discipol al lui Bakunin[99]. El înfiinţează secţii ale *Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor* (şi, subversiv, grupuri ale *alianţei* bakuniniste). Succesul este răsunător. În câteva luni, *federaţia*, organ al Internaţionalei Socialiste, depăşeşte 100 000 de aderenţi, având două mari centre: Catalonia şi Andaluzia. Spania devine acum, împreună cu Franţa Comunei, un larg câmp de experienţă pentru mişcarea revoluţionară internaţională. Marx şi Engels, din Londra, şi bakuniniştii, din Elveţia, se lansează într-o luptă acerbă în jurul mizei spaniole. James Guillaume a lăsat mărturii despre aceste fapte. Şi Engels, într-o celebră broşură, (un text fundamental al marxismului împotriva anarhiştilor) face o critică a mişcării *cantonaliste* după eşecul ei. Până la urmă, cu toată misiunea eficientă a lui Lafargue[100], bakuninismul învinge. Sciziunea persistă şi când, după represiunea din anii 1874-1876, se formează din nou organizaţiile muncitoreşti.

Partidul Socialist Mucitoresc se naşte atunci la Madrid, dublat fiind, în 1888, de *Uniunea Generală a Muncitorilor*, o federaţie sindicală. El trebuie să fi avut succes în regiunile de *concentrare organică* a industriei (mine asturiene, metalurgie bască) şi în rândul muncitorilor instruiţi din Madrid, pentru care rămâne tipică figura fondatorului partidului, tipograful Pablo Iglesias – teoretician fără originalitate, dar figură nobilă – care menţine mult timp socialismul spaniol în tradiţia lui Lafargue şi Guesde. Mai târziu, această tradiţie este treptat uitată. Sub influenţa unor adevăraţi politicieni (Indalecio Prieto) sau jurişti universitari (Besteiro, Jiménez Asúa, de los Ríos), se trece la

[99] Mihail Alexandrovici Bakunin (1814-1876), unul dintre fondatorii şi ideologii anarhismului. (N.tr.)

[100] Paul Lafargue (1842-1911), om politic şi teoretician marxist francez, unul dintre fondatorii Internaţionalei a II-a. (N.tr.)

parlamentarism şi la reformism. De fapt, temperamentul revoluţionar spaniol tindea spre altceva.

În 1881, 50 de militanţi barcelonezi fondează şi ei o *federaţie* muncitorească în spirit anarhist. În doi ani (congresele de la Sevilla şi Valencia), aceasta regrupează 50 000 de aderenţi, din care 30 000 în Andaluzia şi 13 000 în Catalonia. Sciziunile şi represiunea i-au făcut mişcării viaţa grea. Între 1890 şi 1910, anarhismul trăise zile de glorie: *acţiunea directă* prin atentate, grevele din 1890 şi 1902, procesul de la Montjuic, *săptămâna tragică*. În 1911 începe o fază mai organizată: este fondată centrala anarho-sindicalistă. Această *Confederaţie Naţională* a Muncii, sau CNT, va domina mişcarea muncitorească spaniolă până la războiul civil.

Mai mult decât anarhismul anilor '90 (care are caracter internaţional), importantă este această *persistenţă contemporană* a mişcării. A o explica prin *temperament* e o soluţie prea simplificatoare.

De ce Spania lui Cisneros şi a Tribunalului Apelor, sau Catalonia moderată şi cooperatistă ar fi, în mod special, indicate pentru formele individualiste subversive? Este mai bine (şi mai puţin simplist) ca anarhismul spaniol să fie analizat în raport cu *structura* şi *istoria* mediilor în care el a apărut.

1) Legăturile mişcării muncitoreşti cu problema agrară: jurnalele anarhiste se numesc *Tierra, Tierra y Libertad*, revoltele ţărăneşti andaluze atârnă greu în viziunea spaniolă a revoluţiei.

2) Dispersia organică a industriilor catalane: patronul şi muncitorul au rămas apropiaţi, lupta a păstrat un caracter individual.

3) Mizeria din marile oraşe: în aceeaşi măsură cu mizeria *muncitorească*, exista şi o mizerie a emigranţilor, a şomerilor, a micilor meseriaşi, a cartierelor sordide (*distrito quinto* barcelonez). Noţiunea de *uzină* pierde din importanţa sa; dar există o animaţie sensibilă a maselor urbane, o agitaţie care favorizează provocările.

4) Raporturile între muncitori şi politică: cele din secolul al XIX-lea i-au dezamăgit întotdeauna. Aceasta explică *apolitismul* lor. În acelaşi timp, însă, faţă de un autoritarism poliţienesc permanent, ei au făcut o pasiune pentru libertate, au început să urască statul. Liberalismul îşi păstrează, în ochii lor, un prestigiu secret. De aici, acea pendulare în alegerile spaniole: după o perioadă *de stânga*, anarhiştii, dezamăgiţi, spun „nu votaţi!", iar abţinerea lor duce la victoria dreptei; după dominaţia celor de dreapta, muncitorul, revoltat, renunţă la absenteism, dar nu are un candidat propriu; *stânga* ajunge să câştige, fără însă a-l reprezenta.

5) Tradiţia revoluţionară: M. Diaz del Moral a arătat rolul esenţial al *tradiţiei* în revoltele andaluze. Anarhismul barcelonez are şi el strămoşii săi, amintirile sale, martirii săi. Socialismul şi comunismul vor avea mult timp împotriva lor tot ceea ce un asemenea trecut reprezintă ca ecouri sentimentale.

6) În sfârşit, amprenta ideologică: atunci când Anselmo Lorenzo, patriarh al anarhismului spaniol, îl vizitează pe Marx la Londra, în 1870, el se poartă ca un autodidact admirativ şi intimidat. Preferă să acorde mai multă încredere mişcării muncitoreşti instinctive, doctrinelor sentimentale sau pline de pasiune, decât ştiinţei *burgheze* a lui Marx. Lorenzo organizează, cu ajutorul lui Francisco Ferrer, o adevărată operă de educaţie, cu atât mai influentă, cu cât şcoala oficială abandonează analfabetismului un număr tot mai mare de tineri. *Şcoala modernă*, broşurile ieftine şi *Ateneele populare* îşi vor pune amprenta asupra unor generaţii întregi. Această cultură se va considera mai vastă (*enciclopedică*) decât cultura marxistă, dar ea îi va lăsa pe militanţi mai dezarmaţi faţă de problemele reale. Anarhismul se întâlneşte, în fine, cu vechile particularităţi spaniole: fidelitatea faţă de anumiţi oameni, glorificarea actului personal şi, îndeosebi, această nevoie de eliberare (mai mult pasională decât intelectuală) faţă de presiunea ancestrală a religiei. Din acest punct de vedere, anarhismul nu e decât un caz particular al unei alte probleme, care nu încetează să tulbure secolul: problema spirituală.

D. *Problemele spirituale* rezultă, ca şi în secolul al XVIII-lea, dintr-un dublu conflict: împotriva tradiţiei, dorinţa de înnoire; împotriva dorinţei de înnoire, orgoliul originalităţii naţionale.

Prima parte a secolului aduce puţine lucruri noi în acest conflict. Romantismul este literar. Liberalismul, mai mult decât în secolul al XVIII-lea, este o copie. Spania tradiţională nu este decât o amintire. Spre 1840, vechea Spanie există mai mult în gesturi decât în idei. Acest fapt este suficient ca să menţină, în locuri izolate, impresionante tradiţii medievale, dar nu poate să apere, în regiunile active şi în marile oraşe, siguranţa credinţei. La mijlocul acestui secol, un preot catalan, Balmes, şi un liberal convertit, Donoso Cortès, vor face un apel insistent în favoarea reînvierii tradiţiei. Poziţia lor este însă defensivă, influenţa lor nu se manifestă imediat. Clerul spaniol, în majoritatea lui, nu va pricepe lecţia. El îşi va păstra pretenţiile de totală dominare a poporului, fără să o poată justifica printr-o cultură sporită şi va confunda menţinerea practicilor cu trăinicia credinţei. Şi astăzi străinii pot să rămână uimiţi de forţa pe care o păstrează, în Spania, instinctul religios şi de necunoaşterea, de către omul de rând, a elementelor esenţiale ale doctrinei catolice. În aderarea la religie, ca şi în respingerea ei, componenta intelectuală este slabă, de unde şi luptele pătimaşe. Acesta este semnul eşecului în educaţia poporului: atât în ceea ce priveşte şcoala cât şi învăţătura dogmei creştine. Acest eşec nu poate fi contestat în nici un fel. În secolul al XX-lea, Biserica spaniolă va visa uneori să fie în fruntea unei noi Contrareforme, dar Prereforma lui Cisneros, care a educat clerul secolului al XVI-lea, nu şi-a avut un corespondent istoric în secolul al XIX-lea. Mişcarea spirituală spaniolă contemporană, chiar în aspectele ei tradiţionale şi mistice, s-a făcut *în afara Bisericii* sau *împotriva* acesteia: este o mişcare a *intelectualilor*.

Ea se naşte, între 1860 şi 1880, sub trei forme. Mai întâi, o înflorire a romanelor inegale ca valoare literară şi curioase prin orientarea lor. Un Pereda apără vechea Spanie, nu fără ironie. Un Valera, un Palacio Valdès, un Pardo Bazán o critică, nu fără tandreţe. Or, la toţi, dincolo de divergenţe, domneşte o grijă: să identifice caracterul naţional, să definească *spaniolul*. Descoperi aici un popor afectat de criza morală, nesigur de sine, dar, în primul rând, legat de particularităţile sufletului său.

O altă mişcare intelectuală pare foarte diferită la început. Este ciudatul *krausism*[101], importat din universităţile germane, în anii '40, de către un tânăr bursier de stat, Julian Sanz del Rio, şi a cărui influenţă, între 1855 şi 1865, determină o mică *reformă*. Este vorba mai puţin de idei şi mai mult de atitudini de viaţă. Dar de aici au izvorât acest spiritualism laic, această rigiditate a principiilor, această încredere în educaţie care îi însufleţesc pe oamenii primei Republici. Extinderea grupului se va face mai târziu. Să ne gândim totuşi, că spre 1865–1875 se precizează, prin conflictul Marx-Bakunin, cele două curente ale gândirii revoluţionare spaniole: şi vom fi de acord că în acest deceniu trebuie căutate sursele din care s-a inspirat Spania din zilele noastre. Există, totuşi, obiceiul ca ele să fie căutate mai ales în legătura cu *generaţia de la '98*. Se poate şi aşa, cu condiţia de a defini această generaţie într-un sens mai larg, incluzând aici orice reacţie împotriva noului *complex de decadenţă*, pe care înfrângerea din 1898 l-a făcut dureros.

După 1880, *krausismul*, prin Francisco Giner de los Rios, se leagă de educaţie. Un fel de universitate, *Institución libre de Enseñanza*, face o înnoire a pedagogiei şi a cercetării, care vor înflori în 1912, în instituţia oficială *Junta para Ampliación de Estudios*, cu instituţii secundare, *centre de studiu* ştiinţifice şi burse în străinătate. Formulele practice sunt noi: anchete, excursii, grupe mixte de băieţi şi fete, dragoste pentru natură şi pentru cultura

[101] Curent filozofic bazat pe teoriile germanului Krause: a avut mare influenţă în Spania, în secolul al XIX-lea. (N.tr.)

populară, accent pe biologie şi sociologie. Graţie acestei *Institución*, Spania nu numai că egalează, dar adesea chiar depăşeşte ţările vecine în domeniul educaţiei superioare. Cu o rezervă: această operă nu cuprinde nici vechea Spanie, rămasă fidelă educaţiei religioase, nici masele populare, care rămân sacrificate; spre 1900, mai mult de jumătate dintre spanioli nu ştiau să citească. Astfel *intellighenţia* krausistă constituie un fenomen limitat, artificial, extra-social. Acest fapt va avea consecinţe când ea va veni la putere, cu lipsa de experienţă şi neputinţa sa dovedite.

Se poate face o legătură între Institución şi acei istorici şi sociologi din anii 1890–1900, cu mijloace încă insuficiente, dar deschizători de drum, al căror efort aminteşte de cel din secolul al XVIII-lea, prin deschiderea sa către spiritul universal, îmbinat cu simpatia pentru vechiul fond naţional. Aşa este Joaquin Costa, care caută, cu un fel de nelinişte, particularităţile spaniole în materie de drept cutumiar, de folclor, de economie rurală, de tehnică hidraulică colectivă. Apoi un Hinojosa şi un Altamira care, în mod ştiinţific, pun bazele unei istorii sociale şi psihologice a ţării lor. După 1898, Costa se lansează, de altfel, în politica activă, coalizează ţăranii aragonezi împotriva impozitelor, se consideră republican, apoi revoluţionar; el propune tot felul de formule pentru viitor; este un *reformator* al secolului al XIX-lea. Este admirat, dar gloria sa păleşte repede în faţa celei dobândite de cei mai străluciţi scriitori. *Generaţia de la 1898* capătă, de aici înainte, o valoare mai mult literară.

Aşa cum Quevado condamnase *propunerile reformatorilor* în numele unei disperări orgolioase, tot astfel, spre 1898, unele persoane se întâlnesc în dispreţul lor comun faţă de realitatea concretă, pentru a comenta liric decepţiile lor naţionale. Aceştia nu formează o *şcoală*, nu

se aseamănă între ei, dar îşi fundamentează opera în jurul aceloraşi amărăciuni, aceloraşi orgolii. Baroja calcă în picioare tradiţia, dar refuză lecţiile care vin din afara ţării. Antonio Machado, tânăr profesor la Soria, îşi centrează meditaţia poetică pe peisajul Vechii Castilii, dar denunţă *sângele lui Cain, burta goală şi capul sec* ale spaniolului. Ganivet moare de deznădejde, departe de patria sa, după ce creionase un *Idearium*, ca să dovedească lumii că nu există o măsură comună între Spania şi Europa. Unamuno cere pentru Spania un loc de prim rang în această reacţie contra scientismului şi contra încrederii în progres, care se schiţează câte puţin, mai peste tot, în aceeaşi epocă. El încearcă să răstoarne formulele aşteptate, propunându-şi *hispanizarea Europei* şi adoptarea lui Don Quijote ca model. El este, de secole, cel mai mare geniu al cuvântului din Spania. Dar acest verbalism şi paradoxurile sale aşază pentru viitor incertitudini şi contradicţii în sufletul spaniol.

O primă contradicţie: spiritului ştiinţific, moştenit de la Giner, din care se inspiră mari şcoli filologice, istorice, biologice, cu Menéndez Pidal, Sánchez Albornez, Marañón, i se opune un prestigiu periculos al sclipirii literare, al snobismului filozofic, prin imitarea unui Ortega y Gasset şi a unui Eugenio d'Ors.

A doua contradicţie: scriitorii spanioli, pe urmele celor din '98, s-au *angajat,* convinşi că au fost meniţi să dirijeze din punct de vedere moral noua Spanie în timpul crizei din 1931. Însă ei nu puteau fi urmaţi nici de Spania tradiţională, care îi blama, nici de proletariatul pe care ei înşişi îl ignorau. Când vor constata violenţa ciocnirilor politice pe probleme materiale, ei se vor retrage; unii cu vâlvă mare, alţii în tăcere, nu fără dispreţ pentru cei care vor rămâne *angajaţi.* O nouă dramă a Spaniei zilelor noastre se

conturează: această sciziune şi această nesiguranţă spirituală.

O ultimă contradicţie constă în faptul că oamenii generaţiei de la '98 au vrut, în acelaşi timp, să *critice* complexul spaniol şi să-i *preamărească mitul.* Discipolii nu vor reţine decât denigrarea: vor fi nişte descurajaţi. Alţii vor reţine numai orgoliul, atribuind, în mod simplist, temelor lui Ganivet şi Unamuno rolul pe care l-au avut rasismul, la nazişti, şi imperiul, la fascişti. Un Maeztu poate că ar fi dorit aceasta, un Azorín o acceptă implicit, dar Unamuno, în pragul morţii, va avea momentul său de angoasă.

Şi totuşi, ca întotdeauna în Spania, se va realiza o sinteză *între suflul tradiţional şi nonconformism.* Pentru aceasta, vor fi necesare câteva genii: Federico Garcia Lorca, Miguel Hernández sau Pablo Picasso şi un mare elan popular, cel din 1936.

Capitolul V

CRIZELE CONTEMPORANE

I. Criza monarhiei (1917—1931)

1. Prima fază (1917–1923). Tulburările.

A. *Criza din 1917.* Euforia economică datorată războiului se atenuează în 1917. Scumpirea vieţii, ştirea despre revoluţia rusă, îmbogăţirile scandaloase, ciocnirile între *susţinătorii Antantei* şi *germanofili* ajung să agite şi să divizeze spiritele.

Agitaţia s-a concretizat în luna mai printr-o *mişcare militară.* Ofiţerii de infanterie au constituit *junte* împotriva favoritismului. Acestea au fost întâi blamate, apoi admise, constituind un exemplu *pentru toţi cei ce simţeau nevoia de a fi bine guvernaţi. Subofiţerii şi funcţionarii de la poştă şi-au creat propriile* junte. Atunci s-a declanşat o mişcare politică. Regionaliştii, reformiştii, radicalii şi socialiştii cereau convocarea Cortes-urilor, în care guvernul nu avea o majoritate asigurată. O reuniune ilegală de 80 de deputaţi opozanţi s-a întrunit la Barcelona, cerând formarea unei Adunări constituante. Ea a fost dizolvată. Este o *simplă chestiune privind Garda civilă,* spune Guvernul; formulă prea des folosită, care evalua greşit gravitatea crizei. La sfârşitul lui iulie, agitaţia politică se transformă într-o *mişcare socială.* Au loc greve la Valencia, Santiago, Bilbao.

Se formează *junte* până şi în rândul oamenilor care asigură siguranţa. În 13 august, greva devine generală. În 15, la Cuatro Caminos (Madrid), mitralierele trag şi ucid. În Catalonia şi în nordul minier, au loc adevărate lupte. Guvernul iese învingător. Şefii socialişti (Saborit, Anguiano, Besteiro, Caballero) sunt arestaţi. Alţi oameni politici fug (Lerroux, Maciá). Maura, generalul Primo de Rivera[102] protestează împotriva slăbiciunii guvernamentale. Regimul va mai dura cinci ani, dar într-o confuzie crescândă.

[102] Miguel Prima de Rivera y Orbanejo (1870-1930), general şi om politic spaniol; a ajuns la putere în urma unei lovituri de stat (1923). A instaurat cu sprijinul regelui şi al armatei un regim de dictatură militară. (N.tr.)

B. *Perioada tulburărilor (1917–1923).* Confuzia politică reiese din instabilitatea guvernelor: în şase ani au fost 13 crize totale şi 30 parţiale. Un *guvern de uniune naţională* Maura–Romanones–Cambó eşuează. Maura se orientează spre intransigenţa anticatalană. Cambó reintră în opoziţie printr-un discurs faimos: *Monarhie? Republică? Catalonia!* În felul acesta, problema regională redevine acută.

Confuzia socială se agravează. Scumpirea vieţii îi face pe micii funcţionari să se revolte. În 1919, izbucneşte criza industriei. Totuşi, Spania agrară se agită; mai întâi: perioada 1918–1921 este denumită, în Andaluzia *„trienio bolchevique"*[103]; ţăranii scriu pe zidurile fermelor *Trăiască Lenin*, pentru că ei doresc cu înflăcărare împărţirea pământurilor. Acestea nu presupun însă o concepţie *comunistă* a conducătorilor. Când Partidul Socialist se scindează, în 1921, numai Ţara Bascilor (zonă industrială), pare atrasă de comunism. Marele focar revoluţionar este tot sindicalismul *apolitic* şi înclinat spre anarhie.

La Congresul de la Sabadell (1919) al CNT, acesta are 300 000 de aderenţi. Greva de la *Canadiense* (întreprinderea catalană de electricitate) reprezintă apogeul mişcării sindicale. Apar ca şefi: Salvador Seguí şi Angel Pestaña. Guvernul discută cu ei, acceptă *cele opt ore*. Dar, patronatul, combativ, trece la închiderea întreprinderilor. Atunci intră în joc terorismul. El izbucneşte, în prima jumătate a anului 1921, în Catalonia, la Zaragoza, la Bilbao. În iunie, represiunea va fi reprezentată, la Barcelona, de generalul Martínez Anido şi poliţistul Arleguí. Ei vor folosi un *pistolero* contra altui *pistolero, sindicat liber* contra *sindicat unic*; şi mobilizează poliţia civilă (*somaten*). Tot ei aplică şi *ley de fugas*, care constă în provocarea unei evadări, pentru a lichida un deţinut. Salvador Seguí este ucis, la fel şi avocatul

[103] „Cei trei ani bolşevici". (sp.) (N.tr.)

său. Opinia publică este indignată. Martínez Anido se face remarcat în octombrie 1922. Dar, faţă de recrudescenţa atentatelor, *forţele viguroase* catalane (mari comercianţi şi industriaşi) îşi manifestă adeziunea pentru căpitanul general al regiunii, Primo de Rivera. Este semnul regrupării *partidelor de ordine*.

În acelaşi timp, *problema marocană* cerea o soluţionare. Spaniolii socoteau Marocul o ţară a ambiţiilor personale ale militarilor şi a intereselor financiare ale politicienilor. Ei nu acceptau sacrificiile pentru Maroc decât cu mare neplăcere.

În 20 iulie 1921, generalul Silvestre, asediat în Anual, este ucis împreună cu statul său major. Regiunea Rif[104] se răscoală în urma retragerii dezordonate a spaniolilor. Au fost 14 000 de morţi şi prizonieri. Din 1921 până în 1923, generalul Berenguer cere mereu întăriri şi credite pentru o recucerire greu de realizat. Miniştrii, regele (acuzat de a fi influenţat în secret comandamentul militar), *juntele* dau vina unii pe alţii. Oamenii politici de diverse opinii protestează: Maura, Cambó, socialistul Prieto. Însuşi generalul Primo de Rivera are o intervenţie neaşteptată în Senat, în favoarea abandonării Marocului. Trimis din Castilia în Catalonia, el îşi pregăteşte acolo, sprijinit de tulburările sociale, rolul despre care am amintit.

În 13 septembrie 1923, asigurat de ajutorul claselor conducătoare şi al garnizoanelor militare, generalul se proclamă şef al unui *directorat*, pe care regele îl acceptă. Nimeni nu sare în apărarea unui parlamentarism lipsit de prestigiu. Acest fapt va face ca, mai târziu, (în mod greşit) să se vorbească despre pasivitatea constantă a poporului spaniol faţă de iniţiativele luate prin *pronunciamiento*.

[104] Regiune muntoasă din Nordul Marocului, de-a lungul Mediteranei, în dreptul strâmtorii Gibraltar. (N.tr.)

2. A doua fază (1923–1930). Dictatura. Istoria politică a dictaturii este uşor de relatat. *Directoratul militar* devine *civil* la sfârşitul anului 1925, formează o Adunare consultativă în 1927, face proiectul unei Constituţii (în 1929). Acestea nu-i schimbă nici esenţa, nici metodele. Din perspectiva marilor probleme naţionale care se cereau rezolvate, a fost soluţionată doar *problema marocană*. A fost menţinută alianţa cu Franţa. După 1925, în regiunea Rif nu mai sunt mişcări. În schimb, armata spaniolă din Maroc (legiunea sau *tercio*, trupe indigene, numite *regulares*) va deveni un instrument autonom şi puternic, sub ordinele generalilor săi.

Proiecte economice importante sunt prezentate de contele de Guadalhorce şi Calvo Sotelo. Li se va reproşa o creştere a datoriei publice: în 1926, 18 miliarde pesetas – datorie flotantă, iar în 1928, un deficit bugetar de 1 miliard. Totuşi, statul va finanţa de aici încolo marile întreprinderi publice.

Cel puţin unul dintre aceste proiecte era de amploare: cel al *Confederaţiilor Sindicale Hidrografice*. Visul lui Costa părea că se înfăptuieşte. În fiecare bazin fluvial, statul obliga pe agricultori şi pe industriaşi să se sindicalizeze ca să finanţeze, cu ajutorul său, un plan de regularizare a apelor, de irigare şi de electrificare. În acest cadru, una dintre confederaţii a realizat ceva – cea de la Ebru. Şi aceasta, pentru că un mare inginer, Lorenzo Pardo, a găsit ocazia să materializeze aici nişte speranţe mai vechi: un baraj la izvoarele fluviului Ebru, bazine în regiunile de la poalele Pirineilor, extinderea canalului Aragon-Catalonia, o serie amplă de studii hidrologice. Din nefericire, această operă avea defectele ei: bugetele alcătuite la întâmplare, maşinaţiuni ale furnizorilor. Proiectul rămâne totuşi un fapt singular: nici o altă confederaţie nu se ridică la acest nivel. Industriaşii se arată rezervaţi, agricultorii sunt fără resurse importante. Statului îi revine o sarcină grea. Planul rămâne pe hârtie. Cum era o

hârtie de lux, confederaţiile eşuează, discreditate ca şi întreaga dictatură. Pe de altă parte *Circuitul automobilistic rutier* şi expoziţiile din 1929 au fost socotite manifestări de prestigiu, dar prea costisitoare, adevărate manifestări de megalomanie.

Intenţiile bazate pe teorii (naţionalism economic, economie dirijată) dăduseră şi mai puţine rezultate; nu s-a respectat procentul de capitaluri şi de tehnicieni autohtoni impus întreprinderilor; monopolul telefoanelor a fost cedat americanilor; avantajele oferite porturilor andaluze şi descentralizării geografice a industriilor nu aduc nici o schimbare în structura economică spaniolă şi îi nemulţumesc pe catalani şi pe basci. În sfârşit, posturile din economie oferite agenţilor politici şi militarilor, subvenţionarea companiilor feroviare şi maritime deficitare au declanşat cu atât mai multe scandaluri, cu cât se interzisese denunţarea lor. Se va instala aceeaşi atmosferă, pe care dictatura pretinsese că o combate. Regimul a putut profita, totuşi, de excepţionala prosperitate mondială, atribuindu-şi meritele pentru acest fapt. Dar chiar şi aceasta îi aduce probleme: oamenii de afaceri, întăriţi de conjunctura economică, nu văd decât aspectele dezavantajoase ale intervenţionismului de stat. Regimul costa mult şi, în consecinţă, ei îl abandonează.

Programul social anunţase, după modelul italian, *suprimarea luptei de clasă*: au fost stabilite jurii mixte obligatorii; li s-au făcut concesii reformiştilor Caballero şi Prieto; a fost reglementată munca de noapte a femeilor. Muncitorii observă, însă, că salariile nu urmează aceeaşi curbă ca cea a spectaculoasei prosperităţi patronale şi că grevele erau interzise. Un fapt mai grav este că se neglijase problema agrară. Au fost aşezaţi 4 000 de colonişti pe 20 000 ha, dându-li-se credite de 2 milioane de pesetas – arată statisticile cele mai favorabile; de zece ori mai

puţin, spun alţii. Oricum, cifrele nu corespund reformei dorite. În 1930 se va vedea cât de acut rămăsese conflictul social.

Problema regională nu a fost rezolvată prin măsuri serioase, ci prin hărţuieli. Acea *Mancomunitat* din 1912 şi opera sa au fost distruse în Catalonia. Sprijinul claselor conducătoare catalane şi basce a fost repede pierdut. Cum însă patriotismul regional devenise suspect, de acum înainte, opoziţia democratică va fi cea care va alimenta *naţionalismele*, prin care unitatea morală spaniolă este şi mai ameninţată.

Eşecul politic ajunge să fie evident. Imitarea fascismului fusese superficială: nici un partid de masă, nici un fel de spirit mistic printre tineri. *Uniunea patriotică* şi miliţiile cetăţeneşti au înlocuit, pur şi simplu, vechile sisteme bazate pe promovarea oamenilor influenţi (caciques). Generalul s-a prefăcut optimist mult timp, adoptând o atitudine bonomă şi a făcut referiri neaşteptate la simbolurile bărbăţiei.

El îl exilase pe Unamuno, îi surghiunise la Cuenca pe conducătorii studenţilor, crease nemulţumiri în cadrul corpului de artilerişti. Maciá încercase (în 1926) la Prats, de Molló o aventură romantică şi înflăcărată. În 1929, un pronunciamiento este încercat la Ciudad Real. Sánchez Guerra, campion al egalităţii constituţionale, debarcă la Valencia pentru a răsturna regimul. Eşuează, dar e achitat. Valoarea pesetei scădea. Nici bancherii, nici străinătatea nu mai susţineau dictatura. Conducătorii militari, consultaţi, arătându-se ostili, Primo de Rivera se retrage la 30 ianuarie 1930 şi moare la Paris, puţin mai târziu. Se ştie că unul dintre fiii săi, José-Antonio, va trage în viitor, din acest eşec, unele învăţăminte privind constituirea unui nou fascism.

3. A treia fază. Căderea monarhiei (1930–1931). O semidictatură asumată de generalul Berenguer nu putea constitui decât o etapă. Vechile partide reînviau: cele ale lui García Prieto, Romanones, Sánchez Guerra, Melquiades Alvarez, Cambó. Antimonarhiştii semnează între ei *Pactul de la San Sebastian* pentru instaurarea Republicii. Au semnat: moderaţii (Miguel Maura, Alcalá Zamora), radicalii (Lerroux, Martínez Barrio), şefii de partide mai noi (Azaña[105], Quiroga, A. de Albornoz, M. Domingo), catalanii republicani (Nicolau d'Olwer), socialiştii (Caballero, Prieto, de los Ríos). Acest comitet era politic: o problemă delicată era cea a relaţiilor cu sindicatele, a cărei alianţă era dorită, dar de puterea cărora comitetul se temea. Noiembrie 1930 a fost o lună de mare agitaţie socială.

Faptele politice sunt şi mai uimitoare: întoarcerea lui Unamuno şi a lui Maciá, o joacă de-a v-aţi ascunselea între aviatorul Franco şi poliţie, manifestaţii studenţeşti. În fine, evenimentul aşteptat se produce la 12 decembrie: garnizoana din Jaca, întărită şi cu câţiva tineri entuziaşti, proclamă Republica şi înaintează spre Huesca. Un dezacord profund sau o neînţelegere? Ea depăşise planul Comitetului. La Ayerbe, garnizoana se ciocneşte cu trupele care opun rezistenţă. Cei doi şefi, căpitanii Galán şi García Hernández, sunt împuşcaţi: *Republica avea martirii ei.* La 15 decembrie, aviatorii încercară în zadar să reia luptele. Comitetul republican este arestat.

Şi totuşi, nu era vorba decât de o amânare. *Regalitatea trebuie să cedeze în faţa realităţii*, a spus Sánchez Guerra. Partidele refuză alegerile sub un regim de semi-dictatură. Berenguer se retrage şi este înlocuit cu

[105] Manuel Azaña y Diaz (1889-1940), republican de stânga, prim ministru (1931-1933, februarie-mai 1936) şi preşedinte al Republicii (1936-1939). (N.tr.)

un cabinet de concentrare monarhistă: La Cierva, García Prieto, Romanones şi Ventosa, care organizează un scrutin municipal lipsit de importanţă în aparenţă; jumătate din sate aleg candidaţii propuşi, fără concurenţi. La 12 aprilie, însă, alegerile orăşeneşti depăşesc toate aşteptările: stânga cea mai avansată triumfă peste tot. La 14 aprilie, Eibar, Barcelona, San Sebastian proclamă Republica. La Madrid, Romanones negociază cu Alcalá Zamora. Şeful Gărzii civile, Sanjurjo, nu mai dă garanţii regimului. Regele trebuie să se resemneze şi să plece din ţară. Ziua aceasta dobândeşte un caracter de apoteoză. În faţa acestei revoluţii, în care nu a curs o picătură de sânge, vechii republicani şi intelectuali consideră că Spania se află pe cel mai înalt nivel al maturităţii politice. Muncitorii, pe care cuvântul de libertate îi atrage prin tradiţie, trăiesc o mare speranţă. Însuşi José-Antonio Primo de Rivera va recunoaşte odată că 14 aprilie are o valoare unică în istoria Spaniei. Ideea că *există ceva de schimbat* pare a fi acceptată de orice spaniol. Dar la întrebarea ce anume, Republica trebuia să dea un răspuns.

II. Republica (1931—1936)

Dictatura guvernase, dar nu transformase nimic. Republica a vrut să transforme, dar a guvernat cu greu. Cel puţin ea a abordat, chiar din primii doi ani, marile probleme. Cortes-urile constituante, alese în mai 1931, prezentau o majoritate republicană şi socialistă foarte coerentă: orientarea reformatoare părea asigurată.

1. 1931–1933 „Bienio"[106] reformator. Pentru cei mai mulţi dintre membrii Constituantei, intelectuali, jurişti şi

[106] Bienio (sp.) – cei doi ani. Este o noţiune folosită curent în istoria Spaniei. (N.tr.)

vechi politicieni, problemele Constituţiei, Şcolii, Bisericii, Armatei erau de primă importanţă. Ele au fost dominante în istoria secolului al XIX-lea.

A. *Problemele politice. Constituţia* a avut-o ca model pe cea de la Weimar, cea mai democratică din Europa. Spania este proclamată *Republică a muncitorilor*, ceea ce stârneşte zâmbete. Parlamentarismul triumfă: o Cameră unică, ministere responsabile în faţa legii, sufragiu universal (şi pentru femei, şi pentru soldaţi). Şi totuşi, ideea de *putere moderatoare* joacă un mare rol. Preşedintele Republicii putea dizolva Camera în două rânduri, urmând să justifice ulterior decizia sa. Primul preşedinte, Alcalá Zamora, va da o importanţă de prim ordin acestui rol de organ politic de echilibru. Un Tribunal al Garanţiilor judeca orice abatere de la Constituţie. Regiunile puteau cere un *statut* de autonomie, dar cuvântul *federalism* nu apărea nicăieri. În sfârşit, Spania renunţă la război şi aderă în mod hotărât la Societatea Naţiunilor.

Domeniul şcolar şi intelectual preocupa şi el pe fondatorii republicii: profesori, studenţi, intelectuali din *Ateneo* şi din grupul *În serviciul Republicii. Institución libre* devine modelul de universitate şi de *institute* secundare. Cel mai greu de înfiinţat este însă şcoala primară. Ca să se facă o şcoală cu caracter laic, în stil francez, ar fi fost nevoie de 27 000 de clădiri noi; dar fondurile nu permiteau decât o tranşă de 7 sau 8 000. Lipseau învăţătorii necesari. În sfârşit, a disputa cu congregaţiile religioase cei 600 000 de elevi, punea, pe lângă problemele practice greu de rezolvat, şi cea mai delicată dintre problemele psihologice: aceea a religiei.

Problema religioasă era gravă. A trece de la o Biserică a vechiului regim la sistemul laic de tip francez însemna un salt enorm. Catolicii liberali, reprezentanţi ai puterii, ar fi acceptat o *separare*, lăsând Biserica liberă, fără a-i lua

însă nimic din forţa pe care şi-o dobândise. Republicanii vedeau însă în această forţă un pericol. Ei au aplicat iezuiţilor, asociaţiilor şi învăţământului religios legi speciale care amintesc de legislaţia franceză. Nu era în afara tradiţiei. Dar şocul a fost puternic. Azaña declară că *Spania a încetat să mai fie catolică*. O aripă extremistă de stânga – *jabalíes* (mistreţii) – etalează acest anticlericalism popular specific spaniol, pentru care jocul politic se învârteşte mereu în favoarea sau împotriva acestor *curas y frailes*[107]. La 11 mai 1931 a fost reluată o tradiţie seculară: incendierea mănăstirilor de către mici grupuri, pe care mulţimea o tratează cu indiferenţă ironică. Cimitirele capătă un caracter laic, iar crucifixele sunt scoase din şcoli. Aceste acţiuni sunt victorii pentru unii, încălcări *de neiertat* ale *libertăţii* pentru alţii. Prelaţii au protestat, dar au fost urmăriţi în justiţie. Episcopul îndrumă spre opoziţia legală, care este totuşi opoziţie. Lovitura a fost gravă pentru un sistem nou şi supraîncărcat cu alte sarcini.

Se punea, de asemenea, *problema forţei armate*. Mulţi militari erau, în adâncul sufletului, monarhişti. Pentru a atenua acest caracter de castă, Azaña le-a oferit soldă ofiţerilor care cereau să treacă în retragere. Zece mii au acceptat. Ei au păstrat însă, deşi primeau solda întreagă, o ranchiună de conspiratori cu jumătate de normă. Alt caz spinos îl reprezintă Garda civilă, temută pentru forţa ei şi detestată de popor. Nimeni, însă, nu şi-a asumat riscul să o dizolve. Azaña a preferat să o dubleze cu o Gardă de asalt selecţionată cu grijă.

Problema regională a fost, în sfârşit, rezolvată, dar nu fără tulburări. Maciá proclamase, la 14 aprilie, *Republica catalană*, depăşind prevederile din pactul de la San Sebastian. O conciliere a dus la acceptarea vechiului

[107] Preoţi şi călugări (sp.). (N.tr.)

termen de „Generalitat" catalană. Dar Catalonia şi-a votat *statutul* aproape în unanimitate. Discuţiile din Cortes-uri au fost aproape penibile.

Azaña a determinat adoptarea printr-un discurs convingător. *Statutul* îi dădea regiunii o guvernare proprie, parlament, administraţie, justiţie, buget, dreptul la cultură. Catalanii erau pregătiţi bine pentru această experienţă. Dar problemele spinoase de ordin public (va avea regiunea o poliţie proprie?) şi transferul serviciilor au prelungit controversele. Bascii abia au aşteptat să-şi elaboreze propriul lor „statut". Dar câte regiuni ar face la fel? Ca o ironie, castilienii se pregăteau să prezinte un statut al Castiliei. Unitarismul devenea astfel o excelentă platformă pentru opoziţie.

B. *Problemele sociale*. Cu toate acestea, *fondul social* al speranţelor şi al temerilor a apărut repede. Clasele sărace sperau într-o schimbare a vieţii lor. Şi încă din aprilie 1931, capitalurile erau exportate.

Reforma agrară era singura reformă de structură promisă formal. Dar nu se realizase acordul asupra principiilor. *Pământul este al celor ce-l muncesc*, susţineau anarhiştii şi comuniştii. Socialiştii spuneau: „Pământul este al statului, exploatarea lui revine sindicatelor de ţărani". Liberalii îl numeau: *proprietate individuală*, iar catolicii cereau proprietate familială şi despăgubiri substanţiale celor expropriaţi. A fost nevoie să se discute mult timp, în condiţiile unor garanţii provizorii: interzicerea alungării fermierilor, a deplasării mâinii de lucru, ajutoare date şomerilor din lista civilă a regelui.

Studiul în comisii va dura până în luna mai 1932, iar dezbaterile până la 15 septembrie. Apoi a avut loc recensământul. Legea se aplica numai regiunilor din zona cu latifundii:

Andaluzia, Extremadura, Mancha, Salamanca, Toledo. S-a făcut exproprierea peste un *maximum agro-social*, putând merge de la 10 ha de pământ irigat, până la 700 ha de păşuni şi pământ sărac. Despăgubirile calculate prin capitalizare, de la 5% la 20% în raport cu averile, erau plătite parţial în numerar şi parţial în bonuri, cu 5% dobândă, amortizabile în 50 de ani. Totodată, ţăranul beneficiar (zilier, mic fermier sau mic proprietar) nu avea decât un *uzufruct inalienabil* şi plătea o rentă redusă statului. Prin unele avantaje, se încuraja exploatarea colectivă. Un Institut de Reformă agrară, comitete provinciale şi comunităţi locale urmau să aplice reforma. La sfârşitul anului 1933, vor fi împroprietărite 8 600 de familii, vor fi expropriate 89 000 ha de pământ şi va fi autorizată *ocuparea temporară* a acestuia. Era foarte puţin şi, în bună parte, aplicarea se datora unui incident politic: exproprierea fără despăgubire a marilor nobili *(grandes de España)*, după o tentativă de lovitură de stat militară, în august 1932. O reformă normală ar fi fost încă şi mai lentă.

Este adevărat că şi salariile crescuseră (de la 3 la 5 pesetas, în medie, pe zi), iar arendele scăzuseră. Dar scăderea corespunzătoare a preţului pământului, aşteptarea reformei şi agitaţia ţărănimii au dus la abandonarea unui număr de exploatări agricole; în consecinţă, şomajul a crescut. Socialiştii au vrut să orienteze nerăbdarea ţăranilor; în doi ani, *Federaţia Lucrătorilor Pământului*, organizată de ei reunea 392 000 de aderenţi. Erau suspectaţi că urmăresc să obţină sprijinul puterii. Andaluzia rămânea anarhistă. Şi agitaţia şi-a reluat formele din secolul al XIX-lea: ocupări de pământuri, tăieri de păduri, vânători ilegale, uneori incendieri. Conflictul zilnic cu Garda civilă a căpătat proporţii care alarma opinia publică: la Castilblanco, masacrarea gărzilor, la Arnedo, executarea populaţiei prin împuşcare. Totul a culminat la 12 ianuarie 1933, la Casas Viejas, (în Andaluzia). Înăbuşirea unui puci anarhist a făcut 21 de victime, dintre care

12 prizonieri executaţi prin ordin. De data aceasta, fusese acţiunea Gărzii de asalt: Azaña a fost făcut răspunzător. Evenimentul de la *Casas Viejas* devine un incident *politic* hotărâtor. În realitate, el însemna încă mai mult: reforma agrară, prea bine calculată, nu cucerise sufletul ţăranului. Ea n-a fost nici noaptea de 4 august[108], nici decretul lui Lenin. În 1933, masa agricultorilor, întorcând spatele Republicii, se unea în opoziţie cu mişcarea muncitorească.

Mişcarea muncitorească i-a surâs mai întâi Republicii. Socialiştii aveau trei reprezentaţi în guvern. Conducătorii sindicatelor din Barcelona (Pestaña, Peiró) îl ajutaseră pe Maciá să fie votat. O legislaţie socială inspirată de directivele de la Geneva a fost votată rapid şi s-a aplicat o politică a salariilor mari. *Dar ne găsim în anii 1931–1933, în plină criză mondială.* Pentru a nu afecta producţia, trebuia să se aibă în vedere o anumită *orientare* a economiei şi a monedei. Dar se menţineau în conducerea Finanţelor reprezentanţi ai capitalismului mijlociu, cu tradiţii liberale, cum era catalanul Carner. Această contradicţie nu putea să dureze. Şi când UGT socialistă a vrut să limiteze revendicările, CNT anarho-sindicalistă s-a grăbit s-o considere *galbenă*[109].

Încă din iunie 1931, Indalecio Prieto crezuse că trebuie să spargă o grevă. Şi imediat, evoluţia celor din CNT a fost clară: în luna mai, unul din congresele sale aprobase conducerea barceloneză a moderaţilor Pestaña şi Peiró; în iunie, însă, ei fuseseră criticaţi; în august, sunt puşi în minoritate; după un manifest senzaţional (manifestul *celor treizeci*), ei trebuie să lase conducerea sindicatului în seama Federaţiei Anarhiste Iberice (FAI), care începe să editeze jurnalul sindical *Solidaridad*

[108] La 4 august 1789, în timpul Revoluţiei Franceze, s-a hotărât desfiinţarea *privilegiilor feudale*. (N.tr.)

[109] Sindicatele galbene erau cele antirevoluţionare. (N.tr.)

obrera. Anarhistul Durruti spera din nou să facă din Barcelona muncitorească *capitala spirituală a lumii*.

În fine, guvernul ia unele măsuri sângeroase: la Sevilla, în iulie 1931, cad primele victime din rândul muncitorilor; în septembrie, la Barcelona, guvernatorul Auguera de Sojo îşi face o reputaţie comparabilă cu cea a lui Martínez Anido, iar *legea de apărare a Republicii*, elaborată de el şi de Azaña, suspendă garanţiile liberale ale Constituţiei. În ianuarie 1932, izbucneşte o revoltă în regiunea montană catalană, în legătură cu salariile din industria textilă (se cerea o creştere a salariului de la 12-30 pesetas la 25-40 pesetas pe săptămână). Unele sate proclamă *comunismul anarhist*. Armata restabileşte ordinea, conducătorii fiind deportaţi la Villa Cisneros. Tot anul, propaganda muncitorească se va înverşuna împotriva *Legii Apărării* şi în favoarea deportaţilor. FAI speră încă totul de la un „puci". În ianuarie 1933, ea încearcă să facă legătura între o nouă grevă generală şi tulburările de la sate. Aşa s-a produs drama de la Casas Viejas. A urmat o dezlănţuire de furie împotriva lui Azaña. Socialiştii nu mai îndrăznesc să menţină nici o alianţă cu el. Izolaţi la alegerile din noiembrie 1933, ei îşi vor pierde jumătate din deputaţi, iar abţinerea anarhiştilor – de data aceasta generală – va asigura celor de dreapta un succes neaşteptat, prin proporţiile lui.

Republica reformistă şi iacobină îşi găseşte astfel sfârşitul, pentru că şi-a închipuit că ar putea să reformeze Spania, fără să dea satisfacţie imediată maselor ţărăneşti şi luptând pe faţă împotriva celui mai puternic sector muncitoresc.

C. *Unificarea forţelor de opoziţie: eşecul lui Azaña.* Opoziţia se ridică împotriva lui Azaña şi a majorităţii parlamentare aflate ea însăşi în criză.

O opoziţie de centru îi uneşte pe liberalii doctrinari cu susţinătorii unei Republici conservatoare (două psihologii care, fără să o recunoască întotdeauna, coincideau cel

mai adesea). Intelectualii deplângeau o realitate prea îndepărtată de idealurile lor. Presa era plină de articole care exprimau decepţiile lui Ortega y Gasset şi Unamuno. Doar un om pretindea că este singurul în stare să conducă de pe poziţii centriste: Lerroux, *republican istoric*, antisocialist, demagog de mult pocăit, care îşi găsea adepţi printre cei cu opinii prudente. Însă, chiar de pe atunci, tradiţionalismul sentimental şi mişcările din rândul armatei făceau să se prevadă şi forme de opoziţie mai violente.

Opoziţia de dreapta dovedise deja o anumită inadaptare la regulile parlamentare, când minoritatea, învinsă în problema legilor privind Biserica, părăsise Cortes-urile. Începând cu 1931, unii generali conspiră. În 10 august 1932, Sanjurjo, fost şef al Gărzii civile, îndepărtat din funcţie după incidentul din Arnedo, răscoală garnizoana din Sevilla. Era prea devreme. Mişcarea eşuează la Madrid, ceea ce îl întăreşte un timp pe Azaña. Dreapta revine la opoziţia legală. Ea era împărţită: *agrarienii*, *Acţiunea populară*, *Înnoirea spaniolă*, monarhiştii, tradiţionaliştii etc. Cuvintele de ordine aveau caracter negativ: contra Constituţiei, contra laicismului. Liantul rămânea însă vechiul complex al *Spaniei negre*: în păturile de sus, interesele agrare; în păturile de jos, tradiţia şi religia. Clerul mobiliza populaţia rurală şi masa electorală feminină. În sfârşit, o coeziune parţială este asigurată prin *Confederaţia Dreptelor Autonome* – CEDA – cu un conducător tânăr, care părea strălucit, Gil Robles.

Totodată, îşi făceau loc *forme noi de opoziţie* ale căror denumiri erau adesea (pe nedrept) mai des amintite decât ar fi trebuit, dar care, între 1931 şi 1933, abia apăreau sau se organizau cu greu.

În 1931, *comunismul* se manifestase puţin, faţă de socialism şi anarho-sindicalism.

Partidul Comunist Spaniol, aderent la a III-a Internaţională, număra atunci abia 3000 de membri. Forţele lui erau mai ales în Asturii şi în Ţara Bascilor. El intervine, totuşi, în iulie 1931, în luptele de stradă din Sevilla. La Madrid, el dispune de grupuri de tineri entuziaşti, dar puţin numeroşi. În plus, pentru comunism era o epocă de afirmare doctrinară (*clasă contra clasă*) şi de epurări. Este primul curent care denunţă *Republica burgheză*, dar ziarul său *Mundo obrero*, cu apariţii neregulate, de format mic, adesea interzis, nu putea concura presa anarhistă şi socialistă. În primele Cortes-uri nu există comunişti. În Catalonia, principal centru muncitoresc, *Federaţia Comunistă Catalano-Baleară* (lărgită în *Blocul Muncitoresc-Ţărănesc*) reprezenta o dizidenţă în conflict violent cu Internaţionala. Manevrând între anarhism şi catalanism, ea avea propagandişti buni (Nin, Maurin, Arquet, Miravitlles), o presă activă, dar nu a obţinut, în 1931, mai mult de 10 000 de voturi.

Comunismul („Moscova" şi mai puţin) nu joacă, deci, un rol conducător în Republică, ci doar în imaginaţia şi în propaganda adversă. Însă, denunţând, în acelaşi timp, reformismul şi apolitismul, el îi va atrage în curând pe cei pe care epoca îi dezamăgeşte: tineri anarhişti lacomi de doctrină, tineri socialişti nerăbdători să acţioneze. Abia mai târziu, în 1936, comunismul va valorifica această şansă.

Fascism este un termen peiorativ dat de stânga oricărei mişcări de dreapta. Gil Robles oferă ocazia să fie acuzat de fascism: el vizitează Germania, organizează adunări cu forţă simbolică, se lasă salutat cu strigăte de *Jefe, jefe*[110]. Totuşi, în curând, unele grupări mai înflăcărate îl vor respinge, pentru temperamentul moderat, pentru că respecta legile şi parlamentul.

[110] Şeful, şeful (sp.). (N.tr.)

Unul dintre aceste grupuri îşi are actul de naştere cu o lună înainte de 14 aprilie, o dată cu primul număr din *La Conquista del Estado*[111], aparţinând lui Ledesma şi lui Giménez Caballero. Inspiraţia hitleristă este de netăgăduit, rasismul fiind înlocuit cu exaltarea trecutului imperial spaniol. La Valladolid, în *Libertad* al lui O. Redondo, unitarismul castilian este ideea fundamentală. Cele două tendinţe se reunesc în Juntele de Ofensivă Naţional-Sindicalistă (JONS), *sindicalismul* apărând ca un termen *specific* spaniol. Simbolul (jugul şi săgeţile regilor catolici) este propus de către un student din Granada, Aparicio. În 10 octombrie 1931 apare programul JONS: antiliberalism, antimarxism, antisemitism, statul bazat pe *entităţi protejate*, ideal al tradiţiei hispanice, pretenţii asupra Gibraltarului şi Tangerului.

Falanga lui José-Antonio Primo de Rivera a apărut puţin mai târziu. Ea se naşte din micile grupări monarhiste, convinse de critica dictaturii din 1923, făcută chiar de fiul dictatorului. Acesta îşi expune doctrina la 19 octombrie 1933, la Teatrul de Comedie din Madrid: *nici dreapta, nici stânga*, nici capitalism, nici socialism; revoluţie în *modul de viaţă*, apel la cultul eroului. Spania a refuzat capitalismul, Reforma, liberalismul. Ea poate astfel conduce *revoluţia secolului al XX-lea*. Chemarea finală este una lirică. Tânărul conducător are prestigiu; folosirea violenţei este în spiritul tradiţiei. Cum gruparea este încă neînsemnată şi neglijată de dreapta tradiţională, republicanii nu sunt prea îngrijoraţi. Gil Robles pare un inamic mai serios.

Unificarea grupurilor opoziţiei împotriva lui Azaña găseşte ca pretext cazul Casas Viejas. În aprilie 1933, alegerile parţiale îi sunt defavorabile; la fel şi în septembrie, alegerile de la Tribunalul Garanţiilor. Alcalá Zamora îl obligă atunci să se retragă. Un minister Lerroux nu reuşeşte. În cele din urmă, în octombrie 1933, Martínez Barrio ia asupra sa alcătuirea unui cabinet de lichidare. Cortes-urile constituante sunt dizolvate. Azaña, crezând că ţara îl mai susţine încă, izbutise să facă să se voteze o *lege electorală favorabilă majorităţii compacte*.

[111] „Cucerirea statului" (sp.). (N.tr.)

Combinată cu *abţinerea anarhiştilor*, această lege accentuează schimbarea opiniei electoratului. Cu 200 de locuri ale dreaptei şi cu 150 pentru centru, grupat în jurul lui Lerroux, se anunţă o reacţie violentă împotriva primului *bienio*.

2. 1934–1936. *Bienio* de reacţie sau *bienio negro*.

A. *Din ianuarie 1934 până în octombrie*, trei probleme se agravează, conducând la un conflict violent: problema politică, problema socială şi problema catalană.

Problema politică este dificilă. Ca să nu se scindeze, dreapta nu a aderat la Republică. Presa republicană scria că opinia publică nu ar putea admite ca regimul existent să fie dat pe mâna duşmanilor săi. Lerroux va guverna deci, fără cei de dreapta, dar sub presiunea lor. „Noi vom prelua puterea, când o să vrem", declară Gil Robles într-o mare reuniune, la Escorial. Radicalul Martínez Barrio îl critică pe Lerroux, se desparte de el în aprilie, iar în cursul verii scindează partidul. Însuşi preşedintele Republicii, îngrijorat de *actul* de la Escorial şi consecvent cu rolul său de *moderator*, refuză să-i cheme la ordine pe militarii care se răsculaseră în august 1932. Lerroux cedează puterea lui Samper, un radical prea cunoscut, într-o atmosferă de nelinişte.

Tulburările sociale au început încă de la alegeri. În decembrie 1933, un puci *anarhist* zdruncină Aragonul şi Extremadura. CNT, dizolvată în principiu, instigă totuşi la greve; Zaragoza, în aprilie-mai, este paralizată de o grevă generală, pe care o susţin cu generozitate celelalte oraşe muncitoreşti. Situaţia se agravează. Există 600 000 de şomeri. UGT optează pentru Caballero împotriva lui Besteiro, adică preferă tactica revoluţionară. Evenimentele din februarie 1934, din Austria şi Franţa, apoi, *cotitura* comunistă îşi fac resimţită influenţa. Circulă un cuvânt de ordine, de *unitate:* cel al *Alianţelor muncitoreşti*. Prieto recunoaşte că elanul unificator *vine de la mase*.

Dar, din 600 000 de şomeri, 400 000 sunt ţărani. *Federaţia* agrară se agită. În februarie, *juriile mixte* au fost reorganizate şi orientate împotriva ei. S-a dat ordin să fie părăsite terenurile ocupate temporar. În mai, se revine asupra exproprierii nobililor care purtau titlul de *grande* de Spania, asupra legilor contractelor de închiriere şi a salariilor. Ţăranii încearcă să declanşeze o *grevă a secerişului*. Guvernul, care intervine în forţă, declară că *nu se întâmplă nimic*, deşi au fost morţi în urma represiunii. Greva eşuează şi provoacă o mare amărăciune.

Problema regională izbucneşte tot atunci, în legătură cu un alt conflict agrar. Maciá moare (la sfârşitul lui 1933). Alegerile municipale au confirmat în Catalonia o majoritate de stânga. În contrast cu Madridul, catalana „Generalitat" a devenit *bastion al Republicii*. Ea sprijină revendicările sociale ale simpatizanţilor partidului dominant (Esquerra Catalana): funcţionari (CADCI) şi fermieri. În aprilie 1934, o *lege a contractelor de cultură* face obligatorie, în anumite cazuri, cedarea pământurilor către fermierii care doresc să le obţină. Proprietarii, cu ajutorul partidului *Lliga regională*, denunţă legea, ca fiind neconstituţională, la Tribunalul Garanţiilor, iar acesta o anulează. Parlamentul catalan o votează din nou. La rândul lor, se agită şi bascii, convocând alegeri municipale ilegale.

La sfârşitul vacanţei parlamentare, cabinetul Samper, acuzat de slăbiciune în urma atâtor incidente, este înlăturat. Lerroux, formând un nou cabinet, include în el şi trei membri din CEDA. Era încercarea aşteptată.

Azaña face apel *la toate mijloacele de apărare a Republicii*; Martinez Barrio şi Sánchez Román refuză „orice colaborare" cu guvernul. Însuşi moderatul Miguel Maura condamnă *Republica desfigurată*. Dar se va rămâne oare numai la condamnări verbale? Madrid şi Andaluzia par

să-şi cam fi uzat combativitatea; manifestările de aici sunt lipsite de amploare. Dar, în două puncte din ţară, izbutesc două revoluţii adevărate, de altfel foarte diferite.

B. *Octombrie 1934. Revoluţia din Catalonia şi cea din Asturii.*

În Catalonia, mişcarea porneşte din păturile de sus şi eşuează repede. Companys, succesorul lui Maciá la coducerea „Generalitat", susţine, la 5 octombrie, o grevă generală, declanşată de UGT, CADCI, comuniştii dizidenţi şi tineretul naţionalist catalan, înarmat de ministrul de Interne din Generalitat. Acesta din urmă (Dencàs) vrea însă să înlăture FAI. De aici înainte, FAI menţine CNT într-o neutralitate ironică. Muncitorimea barceloneză, scindată astfel, nu primeşte arme. Când, în 6 octombrie, Companys proclamă fără prea mare convingere *statul catalan în Republica federală*, generalul Batet, comandantul garnizoanei, nu are nevoie decât de 500 de oameni şi de câteva salve de tun, ca să obţină predarea insurgenţilor în centrele lor din fortificaţiile improvizate (tactica tradiţională). La ţară, se produc incidente sângeroase, dar nu o insurecţie generală. La Madrid, această înfrângere a catalanilor îl avantajează pe Lerroux. *Falanga* îl aclamă. Gil Robles se raliază Republicii!

În Asturii, mişcarea, pornită de jos, este, dimpotrivă, caracterizată prin *unitatea revoluţionară şi înarmarea muncitorilor.* Anarhiştii din Gijón, minerii socialişti, comuniştii, a căror influenţă este în creştere, uitând de conflictele din *Alianţa Muncitorească*, încep insurecţia în 5 octombrie.

Centrul ei a fost la minele din Mieres. Cazărmile forţei publice sunt ocupate, urmând apoi fabricile de armament din Trubia şi Vega. Oviedo este cucerit de 8000 de mineri. Trupele rezistă. Aviaţia bombardează. Nouă zile, oraşul şi regiunea au trăit sub o strictă organizare revoluţionară, militară şi economică. Ele au fost însă curând izolate. Armata şi Garda civilă înainta prin

defileuri, în timp ce regimentele marocane ale generalului López Ochoa debarcau. Revoluţionarii au fost siliţi să se împrăştie prin sate şi în munţi. Conducători, militanţi, femei au acoperit retragerea cu un eroism disperat. Episodul durase cincisprezece zile.

Timp de un an, presa oficioasă va relua zilnic tema *atrocităţilor* revoluţionare. În acelaşi timp, pe ascuns circulau relatări înfricoşătoare despre represiune. Spania îşi avusese propria *Comună*: o sperietoare pentru unii, un simbol încărcat de eroism şi de suferinţe ale muncitorilor pentru alţii.

C. *Octombrie 1934 - februarie 1936.* În februarie 1936, pendula electorală revine spre extrema-stângă, fapt datorat câtorva evenimente majore din cursul anului 1935:

1. *Deflaţia*, în plin marasm economic.

2. *Reacţia socială.* Starea excepţională de după octombrie determină o reacţie socială violentă (muncitori concediaţi, salarii diminuate). La ţară, mai ales în Catalonia, expulzările fermierilor dobândesc caracter de represalii. Reforma agrară este întreruptă. Jiménez Fernández, ministru creştin-social, vrând să pregătească cel puţin dreptul de proprietate pentru *yunteros* (muncitori zilieri, proprietari de atelaje) din Extremadura, este apostrofat de către un deputat că, dacă prin enciclice[112] el ar fi fost deposedat de pământ, atunci s-ar face schismatic! Ceea ce a surprins şi mai mult a fost votarea unei despăgubiri considerabile – cam 230 de milioane – pentru toţi acei cu titluri de grande de Spania, care fuseseră expropriaţi în 1932. Cei de stânga declară măsura ca fiind ilegală. Ţăranii, uitându-şi decepţiile provocate de primul *bienio*, se raliază în masă la *Frontul Popular.*

[112] Scrisori ale papei adresate episcopilor. (N.tr.)

3. *Politica preşedintelui Republicii.* În mod paradoxal, sub un regim constituţional ultra-parlamentarist, au fost schimbate şapte guverne într-un an şi jumătate, deşi opoziţia se afla într-o situaţie aproape ilegală. Aceasta se datorează preşedintelui Alcalá Zamora, care nu-l simpatiza pe Lerroux şi care se temea de excesele de dreapta. În decembrie 1935, el formează un cabinet centrist pe gustul său (condus de Portela Valladares), pentru a dizolva Parlamentul şi pentru a convoca noi alegeri. Campania electorală readuce libertatea presei, prin care alte elemente de ordin psihologic, intră în joc sau sunt amplificate.

4. *Efectele psihologice ale represiunii din octombrie.* Dreapta dorise severitate, Lerroux – să cadă câteva capete: Alcalá Zamora îi salvase pe conducători, dar lăsase să fie executaţi subalterni. Datorită libertăţii presei, iese la iveală drama trăită de cei cu situaţie modestă. Urmările campaniilor contra insurgenţilor au fost răstălmăcite, iar Octombrie, sanctificat. Sperietoarea era, de acum înainte, Garda civilă şi Maurul.

5. *Scandalurile în jurul lui Lerroux.* Anturajul lui Lerroux avea o proastă reputaţie, fapt confirmat prin două scandaluri: corupţie la autorizarea unor jocuri de noroc şi o despăgubire excesivă într-o afacere colonială. Mai grav era faptul că fuseseră încredinţate posturi importante (dintre care şi în „Generalitat" catalană) unor persoane compromise cu mult timp în urmă. Numele de *straperlo* (ruletă trucată) era frecvent folosit.

6. *Echivocul în jurul lui Gil Robles.* Gil Robles îi îndepărtase pe monarhişti prin alianţele lui, iar pe fascişti, prin parlamentarismul lui. El rămânea însă suspect pentru republicani, datorită faptului că ceruse să fie ministru de război şi nu se ştia ce punea la cale cu Franco, şeful său de stat-major general. Tineretul din partidul său primea

funcţii în poliţia militară. Iar campania electorală se făcea în numele unei singure persoane (el însuşi), în strigăte de *Jefe, Jefe*, cu portrete înalte cât patru etaje. Blocul *antifascist* se considera total justificat.

Ne putem imagina, pe fondul acestui mănunchi de elemente, cum a izbutit Azaña să-şi recâştige popularitatea şi cum a reuşit *Frontul Popular* să se constituie, între iunie şi august 1935, prin negocieri între sindicate şi partidele de stânga asupra unui program în paisprezece puncte. Pentru a treia oară în şase ani, în 16 februarie 1936, alegerile au constituit o mare surpriză.

3. Februarie–iulie 1936. De la alegeri la *pronunciamiento*. De fapt, puţine şanse se acordau celor de stânga, ai căror militanţi erau închişi, adunările municipalităţilor suspendate, campania electorală scurtă. Puterea susţinea centrul. Dreapta realizase mobilizarea spectaculoasă *contra revoluţiei*, anunţase că speră să aibă trei sute de deputaţi, refuzase să modifice legea electorală favorabilă majorităţilor locale. De aici înainte, un prim tur – asigurând aceste majorităţi Frontului Popular (chiar dacă el nu obţinuse în total decât 50% din voturi) – însemna o răsturnare zdrobitoare, pe care o vor confirma alegerile din al doilea tur. Tandemurile simbolice erau învinse (Gil Robles–Calvo Sotelo, la Madrid, Lerroux–Cambó, în Catalonia). Deruta a fost atât de mare, încât i s-a cedat puterea lui Azaña în 24 de ore. Guvernatorii provinciilor s-au retras, fără să-şi mai aştepte succesorii. Eşecul lozincii *contra revoluţiei* dă un sens revoluţionar alegerilor, activităţii Cortes-urilor, unui program, în aparenţă, mai moderat decât cel din 1931.

Tulburări izolate au urmat după această surpriză. În sate, se consideră că *preoţii au pierdut*, trebuie ca prietenii lor să fie dezarmaţi, să fie răzbunate măsurile înjositoare. De aici,

numeroase atacuri împotriva bisericilor, mănăstirilor, sediilor Acţiunii Populare. Mişcarea ţărănească este astfel reluată: fermierii alungaţi revin pe pământurile lor, reforma este relansată în mod spontan: în trei luni, în două provincii (Toledo şi Badajoz), se împart 250 000 ha de pământ, mai mult decât în întreaga Spanie, după 1900. Sate întregi (cu 3 000 de locuitori) intră în conflict cu Garda civilă.

În oraşe, agitaţia are alte obiective: *eliberarea deţinuţilor* (în număr de 30 000, conducătorii ies repede, dar femeile din cartierele mărgineşe găsesc că mişcarea se face în ritm prea lent); *reparaţii* pentru represaliile suferite.

Poziţia guvernului a fost atunci atacată dur. Gil Robles şi Calvo Sotelo redau situaţia în culori foarte sumbre (care se întunecă, în mod bizar, datorită campaniei electorale din Franţa). Extrema stângă răspunde cu un argument afectiv, dar convingător: *Nici o vorbă despre călăii din octombrie*. De fapt, guvernul se gândeşte mai ales să nu se mai repete Casas Viejas; cel mai neînsemnat ordin către forţele armate s-ar putea transforma într-o tragedie. Azaña nu mai vrea să se lase izolat de popor. El îi urmează pe alţii, nu conduce. Sprijinul dat străzii lipseşte şi este interpretat ca o dovadă de neputinţă. Formaţiile fasciste adoptă metoda folosită de *pistoleros*; vice-preşedintele socialist al Cortes-urilor este atacat, magistratul care-i condamnă pe agresorii lui este asasinat. În fapt, atât în Parlament cât şi în stradă, *obiceiurile secolului al XIX-lea* învinq din nou. Pasiunile se dezlănţuie în legătură cu situaţia preşedintelui, care nemulţumise pe toată lumea; este destituit şi înlocuit cu Azaña. Stânga pierde, astfel, pe singurul său candidat capabil să conducă guvernul. Madridul dă dovadă de o sensibilitate primitivă, demnă de anul 1835: o poveste cu nişte bomboane otrăvite provoacă un asalt împotriva mănăstirilor. Bineînţeles,

generalii conspiră; ei n-au încetat să o facă din 1931. Dar când comuniştii cer arestarea marilor suspecţi (Goded şi Franco), guvernul preferă să-i demită din funcţii. Astfel, unul este exilat în Canare, iar celălalt în Baleare: precedent clasic pentru orice pronunciamiento! Preşedintele Consiliului, Casares Quiroga, s-a proclamat totuşi *luptător contra fascismului*. Fără nici o îndoială, el află despre un complot, dar se preface că n-ar fi vorba decât de *un zvon de cafenea*. Între timp, în 12 iulie, şeful opoziţiei, Calvo Sotelo, este asasinat de către ofiţeri de poliţie. Răzbunare, spun ei, pentru moartea unuia dintre camarazii lor republicani. Dar aceasta angajează răspunderea guvernului. Iar guvernul nu îndrăzneşte nici măcar să interzică la funeraliile celor două victime manifestaţiile contradictorii. La 18 iulie, izbucneşte revolta militară.

III. Războiul civil (1936—1939)

1. De la *pronunciamiento* la războiul civil.

Pronunciamiento? Nu! Ridicare naţională[113], spune regimul franchist, referindu-se la punctul său de pornire. Şi totuşi, ziua de 18 iulie 1936 a fost un caz tipic de *pronunciamiento*!

De luni întregi, ofiţerii conspiră. Îl au ca şef pe organizatorul exilat al ultimului complot, Sanjurjo, asociat cu politicianul Calvo Sotelo. Ei au legături în garnizoane, în partide politice din alte ţări (Germania, Italia, chiar şi Anglia). Intenţionau să înceapă revolta în mai, apoi la sfârşitul lui iulie, decid apoi să profite de efectul moral produs de moartea lui Calvo Sotelo. La 17 iulie, armata din Maroc, instrument sigur, dă semnalul. În 18, generalii în exil (Goded, în Baleare, şi Franco, în Canare) iau unele măsuri locale, apoi se deplasează în punctele fierbinţi: unul la

[113] Termenul spaniol este „alzamiento". (N.tr.)

Barcelona, celălalt în Maroc. În acea zi, toate garnizoanele *se pronunţă*, ies în stradă şi proclamă *stare de război*. Dacă era de aşteptat o rezistenţă slabă, autoritatea civilă *cedează în faţa forţei*; dacă se aştepta mai multă rezistenţă, militarii au îndoieli; unii nu trec la acţiune decât fiind ameninţaţi. Soarta se schimbă continuu. La Sevilla, Queipo del Llano câştigă de partea sa garnizoana printr-o tragi-comedie şi zdrobeşte periferiile. La Malaga, însă, victoria se datorează energiei guvernatorului civil. În Aragon, poliţia asigură victoria *mişcării*. La Barcelona, Garda civilă rămâne de partea guvernului. În cazurile disperate, prevalează tradiţia defensivei: se simulează fidelitate, pentru a câştiga timp şi arme, apoi se dă un asalt încrâncenat. Aşa s-a întâmplat la cazarma Montaña, la Madrid, la Alcazar, în Toledo şi la Oviedo, unde conduce colonelul Aranda.

Toate acestea ţin încă de secolul al XIX-lea. Numai în măsura în care pronunciamiento, reuşit sub aspect *tehnic*, eşuează din punct de vedere *politic*; în zonele vitale ale naţiunii, va avea semnificaţia de revoluţie şi de război civil.

Într-adevăr, lovitura de stat *reuşeşte*, în sensul că privează Republica de aproape toate cadrele forţelor armate. În secolul al XIX-lea, nici un guvern n-a rezistat vreodată într-un caz similar. Dar lovitura de stat *eşuează*, în sensul că armata nu poate forma organe ale puterii decât pe o porţiune restrânsă a teritoriului; în alte părţi *populaţia o dezarmează*, iar guvernul nu se recunoaşte învins, *cu toate că forţa militară este distrusă*. În felul acesta, îşi fac loc marile schimbări. Aşa cum parlamentarismul din 1932 nu a putut guverna *fără* popor, tot aşa, pronunciamiento n-a fost capabil să-şi impună puterea *împotriva* poporului.

În *armată*, pentru prima dată, contează şi *soldaţii*. La Madrid, Valencia, Barcelona, dacă pot, ei trec de partea mulţimii. La patru cincimi din unităţile de marină, mateloţii şi subofiţerii îi execută şi îi înlocuiesc pe comandanţii lor

insurgenţi. *Poporul*, pe de altă parte, nu mai este o mulţime nedefinită: partidele, sindicatele, *tineretul* formează cadrele combatanţilor populari, îndată ce puterea acceptă să se sprijine pe ei. De aici înainte, forţa comandanţilor militari are o contrapondere. În plus, *blocuri regionale* se manifestă împotriva actului de pronunciamiento: e un efect al *naţionalismului* basc şi catalan. În fine, guvernul dobândeşte şi sprijinul (cel puţin în mediul rural) *păturilor sociale de mijloc*, mai numeroase decât în secolul al XIX-lea, pentru că el are de partea lui legalitatea şi contra lui *Spania neagră*, a preoţilor şi a generalilor, vechi coşmar al liberalismului.

Această *Spanie neagră* nu mai reprezintă masa. Totuşi, ea nu a dispărut. Generalul Mola îi mobilizează pe membrii vechiului curent carlist. Mănăstirile oferă azil insurgenţilor, propovăduind *cruciada*. Partidele de dreapta sunt gata să-şi reocupe poziţiile din *bienio negru*. Tineretul lor, dezamăgit de Gil Robles, trece la grupările fasciste. De data aceasta, nu mai este o luptă de suprafaţă, între mici forţe minoritare. S-a intrat, în mod real, într-un război civil.

2. Operaţiunile militare. Din zilele de 20 şi 21 iulie, apăruse deja o separaţie militară şi geografică, de altfel favorabilă guvernului. În afară de Maroc şi de insule, răsculaţii nu aveau decât munţii din Aragon, Navarra, Galicia şi podişul din Vechea Castilie, cu o fâşie de pământ în sud, până la Cáceres; apoi coasta andaluză de la Algéciras până la Huelva. Ce părţi dintr-un teritoriu astfel divizat se vor reuni cu celelalte? Acesta a fost, la început, scopul operaţiunilor militare.

A. Bătălia pentru asigurarea legăturilor de trupe. Zona răsculată Navarra-Castilia putea duce un război de tip carlist, dar rezultatul depindea de trupele marocane de şoc. Însă marina, împotrivindu-se mişcării, bloca strâmtoarea. Aici, Franco (ajuns comandant al zonei de sud, prin moartea accidentală a

lui Sanjurjo) găseşte sprijin în exterior: el poate cumpăra avioane de transport. La Tanger, aprovizionarea este ameninţată de flota guvernamentală; bombardiere italiene au dispersat-o la momentul potrivit. Câteva transporturi aeriene şi o debarcare la Algéciras au rezolvat pentru Franco partea cea mai dificilă a problemei. La 14 august, coloana marocană a lui Yagüe era la Badajoz, unde lupta s-a terminat printr-un masacru; joncţiunea sud-nord era astfel asigurată. În acest timp, Mola (la nord) atacase localitatea Irún, prin ocuparea căreia (la 15 septembrie) era izolată zona basco-asturiană. În lipsa unei forţe de şoc, republicanii pierduseră prima lor şansă, care era aceea de a menţine inamicul dispersat.

B. *Bătăliile pentru Madrid.* A controla Madridul putea însemna obţinerea victoriei. Yagüe începe asedierea lui, îndată ce eliberase Alcazarul din Toledo (27 septembrie). La sfârşitul lui octombrie, Madridul era împresurat din trei părţi, la 6 noiembrie guvernul îl abandonează; la 7 noiembrie maurii sunt la podurile de peste râul Manzanares; la 9 se dă atacul general. Surpriză: acest atac eşuează. Întăririle curgeau din toate părţile. *Brigăzile internaţionale*[114] au adus apărării din 14 noiembrie experienţa luptătorilor. Frontul se stabilizează. Alte două atacuri vor eşua: în februarie, atacul de pe Jarama (combinat cu o ofensivă italiană victorioasă asupra oraşului Malaga), apoi un atac motorizat spre Guadalajara, zdrobit printr-o o contraofensivă. De aici încolo, Madridul nu va mai fi atacat.

C. *Supunerea zonelor încercuite.* Ofensiva împotriva zonei basco-asturiene a început la 31 martie 1937. Ea a fost marcată de experienţe noi: bombardamentele masive asupra localităţilor Durango şi Guernica şi ineficacitatea liniei de fortificaţii de la Bilbao, care cade la 19 iunie. Republicanii reacţionează prin diversiuni: la Brunete (aproape de Madrid, între 5–24 iulie) şi la

[114] Unităţi militare formate din voluntari străini care luptau alături de forţele republicane, în timpul războiului civil spaniol (1936–1939); au participat la toate marile bătălii, începând cu cea din Cetatea Universitară din Madrid; iniţiativa şi organizarea lor aparţin Kominternului. (N.tr.)

Belchite (Aragon, la 3 septembrie). În august, italienii cuceresc Santander. Asturiile cad în octombrie. Guvernul nu mai controlează decât o treime din teritoriul ţării, dar aici se află jumătate din populaţie. Greutăţile economice vor creşte pentru el, deşi războiul mai poate dura.

D. *Bătăliile din Aragon.* Sfârşitul lui 1937 este marcat de un mare efort republican. Ocuparea oraşului Teruel, întârzie până în martie 1938 o mare ofensivă franchistă, care urmărea să izoleze Catalonia şi să taie ieşirea la mare a Madridului. În aprilie, primul dintre aceste obiective va fi totuşi atins: Catalonia este separată de Valencia la gurile Ebrului. În mai şi iunie, marşul spre Valencia depăşeşte Castellónul. Acesta este oprit brusc, când, la 24 iulie, armata guvernamentală trece la ofensivă pe Ebru. Toată vara continuă luptele de hărţuire şi de artilerie, care amintesc, pentru prima dată, de luptele din 1914. Acestea uzează armata republicană din Catalonia (se vorbeşte despre 80 000 de pierderi). În noiembrie, aceasta este împinsă, metru cu metru, dincolo de fluviu. Ofensiva hotărâtoare va fi de Crăciun.

E. *Căderea Cataloniei şi sfârşitul războiului.* Atacul, susţinut din aer, creează două pungi, exploatate, graţie coloanelor motorizate, prin încercuiri rapide: o tactică de război nouă. Surprinsă şi slab dotată, armata republicană trebuie să se retragă sau va fi încercuită. La 26 ianuarie, Barcelona e cucerită. În februarie, campania se încheie. 400 000 de refugiaţi trec în Franţa. Guvernul Negrin revine la Valencia. Numai comuniştii îl sprijină să continue lupta. Împotriva lor, la Madrid, se formează o juntă pentru a negocia predarea. Pentru ca opoziţia comunistă să fie învinsă, sunt necesare câteva zile de lupte. Franco ocupă Madridul, la 28 martie. Acesta este sfârşitul războiului.

3. Condiţiile războiului. Trecerea de la un război de insurecţie, de mici coloane în mişcare, de „gherilă", la un război cu adevărat modern, depindea de condiţiile militare şi sociale din Spania şi din alte ţări.

Rebelii, neavând destule trupe de şoc, au fost nevoiţi să-i mobilizeze pe tinerii din clasele avute şi să le dea grade de ofiţeri. Totuşi, fără echipament, fără marină, fără industrie, modernizarea armatei care a obţinut victoria n-ar fi fost posibilă, dacă nu primea ajutor din străinătate.

Republicanii dispuneau de mase de oameni entuziaşti, de marină, de regiuni industriale. Într-un război spaniol de tip vechi, ei şi-ar fi putut asigura superioritatea, dar cu condiţia de a câştiga timp pentru reorganizarea armatei. Ofiţerii de carieră, chiar dacă rămăseseră fideli, erau suspecţi, iar pe tineretul instruit nu se putea pune bază. Nu se putea conta decât pe entuziasmul militanţilor. Dar mai întâi trebuia să fie anihilat mitul lor anarhist de *indisciplină (miliţieni, da; soldaţi, nu)*, care a împiedicat mult timp mobilizarea şi unitatea conducerii. Armatele de la început sunt o bizară creaţie revoluţionară. Îndată ce a apărut un front adevărat, era nevoie de altceva. Comuniştii au realizat o vastă muncă de organizare: regimente model, şcoli de ofiţeri, sprijin dat unor străluciţi generali populari, pe care Spania i-a stimulat şi de data aceasta (ca, de pildă, pe Lister). Rezultatele s-au văzut cam târziu, sub Negrín, în 1938, când trupele bune erau uzate, spatele frontului prost hrănit, Catalonia izolată şi incapabilă să producă un material modern de luptă, împotriva celui care, venit din afară, schimba aspectul războiului.

Intervenţia străină dominase schimbarea. Italia lui Mussolini intervenise în mod teatral. Avioanele ei făceau strâmtoarea sigură pentru Franco; Mallorca era controlată. *Săgeţile negre* au fost prezente la Malaga, Guadalajara, în nord, la Tortosa şi în ultima campanie. 70 000 *de voluntari* erau plătiţi jumătate de către Franco, jumătate de către Mussolini. Ajutorul hitlerist, mai discret, a fost mai egoist. El a rămas în domeniul tehnic şi sub comanda nemţilor. Prin stagii de şase luni, în urma unor convocări secrete, tehnicienii de legătură, cei de la radio, de la AAA, din aviaţie, au venit să se antreneze în Spania. În 1940, aviatorii germani îşi vor contabiliza victoriile din Spania în statele lor de serviciu. Din punct de vedere tehnic, campania din Catalonia a reprezentat necesara experienţă a luptelor motorizate, înaintea campaniilor din Polonia şi din Franţa.

Pe câmpul de luptă advers, a fost recunoscut numai ajutorul rusesc. S-au trimis tehnicieni şi un material grosolan, dar abundent şi solid, transportul fiind stânjenit, totuşi, de intermediari şi de distanţele mari de parcurs. La început, republicanii contaseră mai mult pe Anglia şi pe Franţa. În Anglia, politica lui Chamberlain şi influenţa unor mari interese, iar în Franţa, existenţa unui adevărat război civil moral duc, pe de o parte, la o ineficace construcţie juridică de *non-intervenţie*, iar pe de alta, la o luptă între mijloacele de propagandă, organele politice, comerţul clandestin, tendinţele contradictorii ale funcţionarilor. Republicanii au putut recruta voluntari, au primit materiale, dar nu au reuşit să compenseze masiva intervenţie italo-germană.

În aceast joc, Spania din 1936, asemenea celei din 1808, devine scena pe care se înfruntă pasiunile şi decepţiile lumii întregi. Tocmai de aceea, e greu să i se scrie istoria. Aici vom încerca doar să prezentăm fiecare dintre cele două Spanii în raport cu marile probleme pe care această carte s-a străduit să le formuleze, făcând, pe cât posibil, o separare între vorbe şi psihologie, legislaţie şi realităţi practice.

4. Evoluţia internă a celor două Spanii (1936–1939).

A. *Evoluţia politică.* Restabilirea autorităţii şi împăcarea tendinţelor novatoare cu vechile formule, aceasta a fost (însă cu accent pe nevoile de război, pe starea resurselor, pe atitudinea ţărilor străine) problema politică a celor două tabere aflate în luptă.

În zona republicană, are loc, la 18 iulie, o dizolvare a autorităţii, clasică în Spania.

În Aragon şi în nordul Cataloniei apare din nou experienţa *cantonalismului* din 1873. Guvernul catalan, în faţa forţelor muncitoreşti înarmate, recunoaşte oficial o revoluţie sindicalistă (nu marxistă), limitată, de fapt, la iniţiative locale. La Madrid, apoi la Valencia, unde masele populare erau comuniste sau

socialiste, Giral dorea să salveze legalitatea, iar apoi Caballero să formeze o coaliţie revoluţionară. După anumite tatonări, hotărârea de a asigura autoritatea se încarnează într-un om nou, universitarul socialist Negrín, sprijinit de organizaţiile comuniste, care câştigau teren prin disciplina lor, prin modul de a duce războiul şi prin prestigiul datorat ajutorului ruşilor. Etapele acestei evoluţii au fost: în mai 1937, o luptă de stradă împotriva unei mişcări barceloneze de stânga, în septembrie, instalarea lui Negrín la Barcelona, apoi procesul comuniştilor dizidenţi (POUM). Disciplina triumfă când resursele s-au epuizat. După căderea Cataloniei, Negrín este înlăturat la Madrid de către o coaliţie a moderaţilor, anarhiştilor şi comandanţilor militari.

Antifasciştii au avut de suferit în mod sigur de pe urma dezbinării lor.

Movimiento[115] fusese mai uşor de controlat politic, însă nu pentru că ar fi fost mai puţin divers. Masele conservatoare au acceptat însă autoritatea clerului şi a armatei; conflictele dintre conducători au fost ascunse. Generalul Franco, ajuns pe primul loc prin dispariţia lui Sanjurjo, Calvo Sotelo, José-Antonio, apoi Mola, a avut şansa de a se găsi la o încrucişare de tendinţe diferite şi abilitatea să se menţină acolo. Atribuind munca de propagandă şi alte multe responsabilităţi locale unor tineri fascişti, a dat siguranţă Bisericii, tradiţionaliştilor, celor avuţi şi mai ales a pregătit dominaţia armatei. El amână mult timp precizarea naturii regimului.

În octombrie 1936, o clasică *Juntă de apărare* cedează locul *generalisimului Franco* şi *Juntei sale tehnice*. Negocierile pentru crearea unui *partid unic* au durat până în aprilie 1937. Partidul avea un titlu complex: *Falanga Spaniolă Tradiţionalistă şi a*

[115] „Mişcarea" (în sp. în original) este altă denumire a rebeliunii conduse de Franco. (N.tr.)

Juntelor de Ofensivă Naţional-Sindicalistă (FET y de las JONS). În august 1937, Franco este proclamat *caudillo*[116] al acesteia şi, în acelaşi timp, şeful statului. În ianuarie 1938, Junta devine guvern, dar legile organice ale regimului vor fi elaborate după război. Crizele (eliminarea carliştilor şi a falangiştilor intransigenţi) au rămas mult timp secrete, fiind cunoscute mult mai târziu.

Forţa lui Franco se datorează faptului că atât în interior, cât şi în exterior, coaliţia contra-revoluţionară a rămas solidă. În ciuda câtorva scrupule doctrinare, Biserica se acomodează cu acţiunea fascistă; iar capitalismul străin îl susţine financiar pe Franco. Cu aceste garanţii morale şi economice, regimul disimulează brutalitatea metodelor sale în interior şi pregăteşte un joc internaţional dublu.

B. *Represiune şi teroare.* Ar fi absurd să fie subestimate violenţele a căror amintire este şi acum copleşitoare pentru spaniolul de mijloc. Teribile atât la *roşii*, cât şi la *albi*, (datorate la primii dezordinii, la ceilalţi îndeplinirii unor ordine) aceste violenţe au lăsat loc unor interpretări care, adesea, ar trebui revizuite.

Nu trebuie uitat faptul că anumite *aspecte* ale evenimentelor sunt *tipic spaniole*: unii preoţi au binecuvântat cele mai grave execuţii prin împuşcare; mulţimile i-au urmărit pe călugări până în mormânt. Acesta este conflictul dintre o religie şi o antireligie, care îşi trag concepţiile lor despre moarte şi sacrilegiu din aceleaşi surse, păstrate din secolul al XV-lea sub clopotul etanş al Contrareformei, în lupta contra instinctului de eliberare. În capriciile lui Goya, agoniile lui Unamuno şi filmele lui Buñuel, Spania duce mereu împotriva trecutului ei un război personal, anxios, cu crize violente.

La rândul lor, anumite *cifre*, trebuie apreciate critic. S-a vorbit despre un milion de morţi, despre 20 000 de călugări ucişi,

[116] Conducător, căpetenie (sp.). (N.tr.)

de *teroare* în masă. Cu siguranţă că este vorba despre o iluzie. În legătură cu execuţiile franchiste de la Zaragoza, trei aragonezi mi-au propus următoarele cifre: cinci împuşcaţi; al doilea, 14 000 de victime; al treilea, cel puţin 30 000! Calculele demografice arată că pierderea suferită de populaţia spaniolă (datorită războiului) ar fi de 560 000 de persoane, fiind incluse aici şi victimele din lupte şi bombardamente. Este drept că, privind critic cifrele, nu trebuie să lăsăm impresia că traumele psihice pot fi trecute cu vederea: îndosebi ele contează mult pentru viitor.

Efectul psihologic al *terorii roşii*, necontrolată, spectaculoasă, lovind persoane cunoscute, nu este de neglijat; zilnic, regimul franchist îl exploatează în presă, prin comemorări şi prin sloganuri. Totuşi, opinia publică nu face mai puţin caz astăzi de teroarea exercitată de *movimiento* – iniţiativele falangiste sau represiunile militare care lovesc cu brutalitate din primele zile, pentru un simplu delict de opinie, nefiind mai moderate decât represiunea populară. În plus, aceasta a durat mult mai mult decât izbucnirile revoluţionare, a însoţit înaintarea armatelor şi a continuat să se manifeste şi după terminarea războiului. Din această cauză, mulţi adversari ai violenţei au refuzat să se ralieze lui Franco, iar spectacolul închisorilor, al lagărelor de concentrare, al presiunii morale asupra victimelor este încă o vie mărturie.

Cu toate acestea, fondul evenimentelor este altul. El se afla într-o criză a *naţiunii* şi a *societăţii*, atât de clar recunoscută, în 1936, încât în cele două tabere se vorbeşte deopotrivă despre *apărarea patriotică* şi *voinţa revoluţionară*. Rămâne de ştiut care au fost sensurile diferite ale acestui vocabular unic.

C. *Problema naţională*. Din punct de vedere psihologic, *naţională* a fost reacţia catalanilor şi a bascilor, în sensul că spiritul de grup a putut, la ei, să-i aducă pe catolicii fervenţi alături de militanţii antireligioşi fanatici. Şi dacă în cele două regiuni, marea burghezie îşi uită trecutul *naţionalist* pentru

lupta de clasă, ea este considerată ca *trădătoare*, ceea ce leagă şi mai puternic sentimentele regionale de apărarea democraţiei. Astfel, aceste sentimente se leagă cu tradiţia federală, cea mai apropiată de psihologia anarhistă. La rândul său, şi comunismul acceptă să se sprijine pe orice patriotism regional cu adevărat popular, în măsura în care acesta nu stânjeneşte, ci ajută lupta.

Pe de altă parte, în toată zona republicană, intervenţia italo-germană a fost odioasă, pentru că lovea, deopotrivă, şi în libertate, şi *în patrie*. Se puteau auzi oratori anarhişti invocând anul 1808 şi Recucerirea. Se vorbea despre Front Naţional. Intelectualii ştiau, de la Giner, să combine tradiţia spaniolă cu voinţa novatoare. De la Antonio Machado la Albertí, Altolaguirre şi Hernández, poeţii oferă poporului aflat în război *romanţe*, satire, cântece cu atât mai patetice, cu cât cel mai mare dintre ei, unul dintre cei mai uimitori poeţi ai tuturor timpurilor, Federico García Lorca, fusese executat la Granada, prima victimă a mişcării militare. Spania a fost preamărită pentru pământul, arta şi istoria ei de către instituţiile de educaţie şi de propagandă. Minţile luminate au contat pe acest patriotism nou, *legat de aspiraţiile populare, fără ostilitate faţă de personalităţile regionale*, pentru a fi rezolvată criza naţiunii.

Cu totul altul este *naţionalismul* din tabăra adversă, *unitar*, mai presus de toate şi care dorea *expansiune*. *Falanga* şi JONS recunosc că au împrumutat de la fascism o mistică a *unităţii*. Dar, în Spania prin *unitate* se înţelege, înainte de toate, lupta contra naţionalismelor locale. „Orice separatism este o crimă pe care nu o vom ierta", a afirmat Falanga, sperând să speculeze astfel singura teamă adevărată a Spaniei, cea a dezbinării. Cu toate acestea, pentru a-i condamna pe catalani şi pe basci, trebuie eliminat din cuvântul *naţiune* sensul romantic,

mistralian, de comunitate asumată instinctiv. Măreţia Spaniei, fiind inclusă în istoria ei, naţiunea va fi deci o *unitate istorică*. Cu condiţia (fiindcă *istorică* ar putea însemna *schimbătoare*) să i se recunoască un *scop*, o *unitate de destin, permanentă, transcendentă, supremă*. Garanţie în acest sens va fi pentru Spania orgoliul de *castă*, echivalentul orgoliului de rasă nazist. Hidalgo, cavaler creştin, spaniolul îşi are valoarea în *stilul său de viaţă*, pe care îl determină *imperativul poetic*. Este o altă consecinţă a curentelor literare, o reabilitare a lui Don Quijhote şi a spiritului mistic şi războinic.

Din acest unghi, *naţionalismul* este greu accesibil maselor largi. Partizanul franchist de rând ascultă de vechi obişnuinţe spirituale: tradiţia ţărănească, patriotismul ofiţerilor copleşiţi de revenirea drapelului bicolor[117], de imnul regal, confuzia (încurajată de preoţi) între religie şi patrie; sunt teme care au asigurat succesul facil al intelectualilor conformişti, care se inspiră din arsenalul erudit al lui Pereyra şi al lui Menéndez Pelayo. Şi propaganda trece repede, de la naţionalismul neliniştit al lui José-Antonio, care chema la refacerea Spaniei – *această ruină fizică – prin critică*, la un ton de vanitate satisfăcută, pentru care clişeul istoric este locul comun, este argumentul preferat.

Pe de altă parte, *Falanga* anunţase un sistem activ, *imperial*, revendicând Gibraltarul, Tangerul, Marocul francez, conducerea *axei hispanice* împotriva panamericanismului anglo-saxon. În vremea succeselor germane, această revendicare poate alimenta iluzii. Când destinul va obliga diplomaţia spaniolă şi propaganda ei la ocolişuri şi apoi, la o raliere grăbită la „democraţiile", altădată atât de dispreţuite,

[117] În 1931, Republica adopta drapelul tricolor (roşu, galben, violet). Drapelul bicolor (roşu, galben) era simbolul „vechii Spanii", monarhiste. (N.tr.)

acest nou eşec al primelor principii răpeşte componentei naţionaliste din ideologia regimului, valoarea dinamică, motrice, care i se atribuise. Campaniile împotriva altor spanioli (exilaţi, autonomişti), împotriva Franţei, *duşman prin tradiţie*, împotriva îndepărtatei Rusii vor încerca – fără bune rezultate se pare – să redea forţă naţionalismului.

D. *Problema transformării sociale*. Ar putea o schimbare socială profundă să aibă la origine un conflict sângeros? În zona republicană, răsturnarea socială a fost imediată. Nu că n-ar fi existat şi conservatori printre republicani. Dar aşa cum acel pronunciamiento ratat din 1932 a adus singura măsură radicală a Republicii în domeniul agrar, tot astfel, este de înţeles cum reacţia faţă de revolta din 18 iulie, va duce la o revoluţie a structurii sociale.

Comitetele muncitoreşti controlau întreprinderile, iar municipalităţile şi sindicatele, serviciile publice importante. Ţăranii ocupă terenuri agricole sau încetează să mai plătească arendă. În Aragon şi în Catalonia, FAI şi CNT fac experienţe *anarhice*, apropiindu-se uneori de formulele vechiului *colectivism agrar*. În octombrie 1936, un decret dat de „Generalitat" legiferează pentru Catalonia o colectivizare de proporţii a industriei. Decretul este obligatoriu pentru întreprinderile cu mai mult de 100 de muncitori, iar aplicarea se face la cererea personalului şi în întreprinderile mijlocii (de la 50 la 100 de muncitori); el se aplică oricărei întreprinderi abandonate de către proprietar sau când acesta are funcţii politice. Un Comitet economic trebuia să asigure o planificare.

În restul Spaniei republicane, se iau măsuri importante privind ţărănimea. Un decret din octombrie 1936 sistematizează măsurile deja aplicate de către ţărani: exproprierile celor cu funcţii politice sau care au fugit, împărţirea unor mari proprietăţi. Exploatarea individuală sau colectivă a terenurilor era lăsată la alegerea comunităţilor. În mai 1938, sunt prezentate următoarele

date: 2 432 202 ha expropriate pentru abandon sau funcţii politice, 2 008 000 pentru folosul public, 1 252 000 ocupate provizoriu, urmând a fi revizuite. Un program de credite, măsuri de ordin tehnic, un plan de culturi, de mecanizare, erau prevăzute de Institutul Reformei Agrare. Din lipsă de timp, măsurile nu au mai fost aplicate. În Andaluzia şi în Extremadura, agricultura era lipsită de mijloace materiale şi de ţărani cu experienţă în domeniul agricol. Regiunile cu cooperative, cu mici proprietari şi cu mici arendaşi au menţinut producţia. Aici problema era de a se asigura controlul cerut de economia de război.

Şi atitudinea partidelor, şi cea a sindicatelor faţă de toate aceste înnoiri a fost diferită. Considerând că victoria era o condiţie a revoluţiei, comuniştii subordonau totul războiului şi refuzau să atace mica proprietate, înfierând colectivizările fără rost. Anarhiştii şi comuniştii dizidenţi, considerând că numai revoluţia totală poate asigura victoria, numeau trădare orice limitare la experienţele de început. Studii recente au scos în evidenţă caracterul interesant al unor încercări, rezultatele lor pozitive. Nici una nu a lăsat vreo urmă durabilă, dar necesitatea unei schimbări profunde în structura societăţii spaniole a fost astfel afirmată.

O atare necesitate apărea în 1936 destul de evidentă pentru ca un *pronunciamiento*, care avea un program negativ, să fie forţat să accepte, atunci când s-a confruntat cu realitatea, *cele 26 de puncte* falangiste, versiunea spaniolă a concepţiei fasciste, bazate pe condamnarea teoretică a ordinii stabilite, de care se speriaseră moderaţii în trecut.

„Noi repudiem capitalismul", „Nu e îngăduit ca masele largi să trăiască în mizerie, în timp ce câteva persoane se bucură de tot luxul posibil". Spania va fi „naţional-sindicalistă", termen care permite o imitare a nazismului fără a-l copia, o evocare a tradiţei corporatiste spaniole şi, în sfârşit, o apropiere (printr-o tendinţă opusă celei din 1923) de sindicalismul anarhist, *reprezentat de*

omul cu pistol în gabardină, mai spaniol decât marxistul, *materialist* şi disciplinat, devenit acum inamicul numărul unu.

Este vorba în realitate de o doctrină economică precisă? Formulările sunt vagi: *să îndreptăm abuzurile capitalismului*, să nu acordăm celor care nu muncesc *nici cea mai neînsemnată consideraţie*. Psihologia este contradictorie sub anumite aspecte: prin *sindicat al producătorilor* pare a se defini o societate bazată pe muncă; dar, pe de altă parte, se repetă ceea ce spusese José-Antonio: că un astfel de fundament este materialist, antispaniol, anticreştin (munca este o pedeapsă, nu ceva demn de laudă; numai sensul religios-militar este cel care trebuie să orienteze viaţa).

Fără îndoială că este culpabilizat acel *señorito*, domnişorul de familie, care nu ştie să facă nimic. Dar acesta luptă şi răspunde la chemarea castei. Este condamnat ca *señorito*, dar ridicat în slăvi ca *hidalgo*. Cum să se vadă în lupta lui *defensivă* garanţia unei revoluţii? Glorificând vechea Spanie, pentru că a *refuzat* revoluţiile din secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, noua Spanie se declară, implicit, contrarevoluţionară şi nimeni nu se îndoieşte de acest fapt. Mulţimea care se aliniază în spatele lui Franco, în pofida lozincilor folosite de *Falangă*, este cea care a votat, în februarie, *împotriva revoluţiei*, din instinct de conservare sau din tradiţionalism.

Iar Franco, deşi acceptă să folosească în scopuri proprii dinamismul falangist, recurge, în primul rând, la formule mai moderate: *justiţie socială*, *învăţământ religios*, *nici un spaniol fără pâine, nici un cămin fără foc*. În 1938, o dată realizată unitatea partidului, el promulgă, în fine, Legea muncii (fuero), care cere unele precizări.

Cuvântul *fuero* reprezintă o concesie făcută modei „istorice" şi tradiţionalismului. *Fuero* medieval era un contract clar între o comunitate şi o anumită autoritate. Noul *fuero* este o declaraţie de drepturi, lipsită de orice fel de sancţiune. Pe de altă parte, acest *fuero* reprezintă, în mod evident, un pas înapoi faţă de programul Falangei.

Promisiunile sociale ale acestuia sunt modeste (concedii, asigurări, salariu minim). Iar dacă se avea în vedere organizarea naţiunii ca un *sindicat vertical*, sub ierarhia partidului, vedem că *paragraful agrar este sacrificat*. Spre deosebire de fascismul italian, influenţat de marea industrie şi mai liber în privinţa agriculturii, fascismul spaniol se arată dispus să controleze industria (patronatul catalan şi cel basc rămân suspecte), dar se teme să tulbure interesele agrare.

Cât despre acţiunea practică din timpul războiului, aceasta prezintă diferite aspecte. Mai întâi, o *reacţie împotriva realizărilor Frontului Popular*: salarii readuse la nivelul din februarie 1936, pământuri înapoiate proprietarilor (ţăranii instalaţi din vechime şi demni de încredere putând rămâne ca arendaşi), despăgubiri persoanelor private de bunurile lor, pentru activitate politică. Pe de altă parte, *acţiunile* preced legislaţia: cum ar fi controlul (mai mult politic decât economic) sindicatelor falangiste în întreprinderi. Invers, sunt luate *măsuri legislative* care nu se aplică: asigurări sociale, exproprierea terenurilor lăsate necultivate. La acestea, trebuie adăugată *activitatea economică de război*, care poate avea influenţă pe viitor: distribuirea controlată a produselor industriale, serviciul naţional al grâului, impunând suprafeţele ce urmau a fi însămânţate şi achiziţionând întreaga recoltă, prin intermediul unui sindicat agricol unic. De circumstanţă a fost şi remarcabilul *efort social*: reconstrucţii, ajutor dat victimelor războiului, *Auxilio social*, care a încercat să remedieze cumva, printr-o campanie spectaculoasă, mizeria cea mai evidentă. Instituţia de caritate, ca soluţie socială, este drept că răspundea unei tradiţii, care constituie adesea fondul concepţiei sociale a claselor avute spaniole. Dacă Biserica a avut unele rezerve, explicaţia este în faptul că antrenarea femeilor în opere caritabile avea un aspect exterior, mai mult hitlerist decât tradiţional.

În concluzie, departe de a declanşa *revoluţia* anunţată prin lozincile falangiştilor, războiul nu a adus cu sine, în zona naţionalistă, nici o schimbare profundă în structura

societăţii. Dimpotrivă, clasele conducătoare – cler, armată, tineretul bogat asociat cu Partidul, cu cadrele militare şi cu Ajutorul Social – se impun, în mod decisiv, fără să se fi concretizat vreo noutate. Va rămâne, oare, aceeaşi situaţie şi după victorie?

IV. Regimul generalului Franco (1939—1975)

1. **1939–1942.** Înainte de mai 1940, Franco, îngrijorat, dorea să-i regrupeze pe *occidentali*. În urma victoriei armatei germane, el trece la *non-beligeranţă*, ocupă Tangerul, se sprijină pe germanofilul Serrano Suñer, se întâlneşte cu Hitler şi Mussolini. În schimbul unei adeziuni teatrale, el speră să aibă unele avantaje materiale. De fapt, Ribbentrop şi Hitler nu doresc deloc să deschidă un front pe un teren nesigur. O întrevedere hispano-portugheză îi liniştеşte pe englezi şi pe nemţi cu privire la neutralitatea iberică. În interior, este o perioadă grea: mizerie şi izolare. Falanga inspiră o economie şi o legislaţie după modelul nazist.

2. **1942–1944.** Debarcarea aliaţilor în Africa obligă diplomaţia frachistă (generalul Jordana) să cedeze presiunilor anglo-saxone. Oferta sa de reconciliere *occidentală* este prost primită. Spania obţine însă comenzi de mărfuri şi provizii. Limbajul totalitar este atenuat.

3. **1944–1948.** După victoria aliaţilor, politica externă spaniolă (Lequerica, Martin Artajo), deşi răspunde printr-o adeziune promptă iniţiativelor americane, evită sfaturile de democratizare. Opinia publică mondială obligă ONU să condamne franchismul, iar Franţa să-şi închidă graniţele. Guvernul, într-o stare de sărăcie acută, nu obţine sprijinul naţional la care apelează. oscilările şefului statului între falangişti şi catolici, negocierile cu don Juan[118], camuflarea dictaturii sub *regenţă* sunt dovezi că regimul franchist trecea prin dificultăţi.

[118] Fiul lui Alfons al XIII-lea şi moştenitorul de drept al tronului Spaniei. (N.tr.)

4. **1948–1955.** *Războiul rece* permite, dimpotrivă, supraviețuitorului fascismului să se considere precursor. El acționează în raporturile sale cu Statele Unite, așa cum procedase mai înainte cu Germania, mai mult în calitate de creditor decât de solicitant. La rândul lor însă, Statele Unite intenționează să profite de Spania, nu să o lase să profite de ele. Numai în 1953 îi dau un ajutor *militar* de 141 milioane de dolari, plus alte 85 milioane *pentru a întări baza economică a cooperării militare*. Cum tocmai se semnase și un concordat, regimul se poate lăuda cu succesele sale în domeniul politicii externe.

5. **1956–1962.** Un început de redresare economică și de industrializare este însoțit de inflație și de puternice mișcări sociale și universitare. Spania intră însă în ONU și în organismele europene. Un *plan de stabilizare* frânează fuga de capital, dar provoacă o recesiune. 1962 este un an de manifestații și de greve (în Asturii).

6. **1963–1973** este o perioadă de creștere economică rapidă, orientată prin *planuri*. Regimul își serbează jubileul sub lozinca *25 de ani de pace*. *Legea organică* din 1966 îl menține pe Franco șef de stat și menține *Cortes*-urile corporative. Aceasta este supusă unui referendum, la care eșecul absenteismului recomandat de opoziție, adăugat la măsurile de precauție luate împotriva acesteia, dau un număr de votanți superior celor trecuți în liste. Înmulțirea proceselor împotriva presei compensează suprimarea legală a cenzurii. În iulie 1970, prințul Juan Carlos capătă un rol oficial, ca succesor desemnat al lui *Caudillo*. În decembrie, *procesul din Burgos*, condamnând la moarte șase tineri din ETA (organizație naționalistă bască în luptă declarată cu poliția), stârnește un val de proteste. Franco îi grațiază, dar, la Madrid, partizanii unui regim dur fac demonstrații. Ajunși la putere, tehnocrații din *Opus Dei* par să-i fi înlăturat de aici înainte de falangiști. Totuși, în fruntea lor, amiralul Carrero Blanco[119] rămâne un autoritar intransigent. La 20

[119] Amiralul spaniol Carrero Blanco fusese desemnat, în 1972, să asigure interimatul ca președinte al guvernului, în cazul morții generalul Franco. (N.tr.)

decembrie 1973, în plin Madrid, mașina lui este aruncată în aer de o bombă. ETA revendică acest atentat.

7. **1974–1975.** Situația economică este mai puțin favorabilă. Revoluția portugheză, vecină, face să reînvie temeri și speranțe. Sănătatea generalului Franco pune problema succesiunii, chiar pentru viitorul foarte apropiat (iulie 1974). Se bănuiesc tot felul de mașinații secrete. Guvernul lui Arias Navarro anunță reforme liberale, care se vădesc derizorii. Susținătorii regimului sunt de acum în opoziție. Se poate vorbi despre o oarecare viață politică, despre o oarecare presă critică. Dar, în același timp, represiunea devine mai dură: executarea anarhistului Puig Antich, torturi și condamnări la moarte împotriva membrilor sau complicilor presupuși ai ETA și ai FRAP (Frontul Revoluționar Antifascist și Patriotic).

A rezolvat regimul *problemele* Spaniei? Cea a *structurii naționale* rămâne încă deschisă. Autonomismul fusese obsesia Falangei. Spre 1955–1960, Madridul autorizează unele manifestări de regionalism cultural. Abia aprobată, publicarea în catalană are un succes nebănuit. Limba a devenit din nou simbolul grupului și aceasta se extinde, mai mult ca altă dată, în alte regiuni, cum sunt Valencia, Baleare, Roussillon. Intelectualii și preoțimea rămân animatorii acestui domeniu. Dar părți ale burgheziei active revin, în 1975, la limbajul din 1906. Pentru masele muncitorești, nemulțumirile naționale sunt din nou legate de cele sociale. O *Adunare a Cataloniei*, interzisă de către putere, dovedește că poate mobiliza o diversitate de oameni. Fenomenul, deși de proporții, se manifestă cu moderație. În Țara Bascilor, dimpotrivă, aspirația națională preluată de o minoritate formată din tineri, capătă forme mai dure; gruparea ETA (Euzkadi ta asktasuna, Țara Bască și Libertatea), deși dezbinată în privința tacticii și a teoriei, s-a impus prin eroismul luptătorilor săi, în stradă,

în faţa torturii şi a tribunalelor, asociind libertatea naţională şi revoluţia socială. ETA inspiră teamă celorlalte forţe ale opoziţiei, obligându-le astfel să fie solidare.

Ce se poate spune despre *problemele economice*? Douăzeci de ani de stagnare, urmaţi de un avânt fulgerător, impun o încercare de bilanţ.

Până în 1962 persistă „inegalitatea recoltelor" (grâu: 1958, 48 milioane q; 1961, 30), iar cifrele medii din 1931–1935 nu mai sunt atinse. Cantitatea de grâne pe cap de locuitor a scăzut cu 35%, valoarea produsă pe agricultor, cu 18%. Or, în 1960, agricultura deţine încă un procent de 47% din populaţia activă, 33% din produsul naţional global şi numai 13% din investiţii. „Colonizarea" (Planul pentru Badajoz[120], cu 35 de sate) este limitată. Mai există pământuri fără oameni, oameni fără pământ şi regiuni suprapopulate.

În 1962, începe modernizarea. Producţia medie de grâu trece de la 40 milioane q (1954–1958) la 50 (1965–1969), randamentul de la 9,4 la 12,5 q/ha. Agricultura progresează rapid. Se utilizează masiv îngrăşăminte. În 15 ani, parcul de tractoare urcă de la 26 000 la 243 000. *Latifundio* oferea oare un cadru propice modernizării? Exodul rural depăşeşte situaţia optimă, iar investiţiile sunt insuficiente (15 dolari/ha, în timp ce în Europa erau 60 de dolari).

Reculul pe care îl cunoaşte agricultura în ceea ce priveşte produsul intern (de la 33 la 15%) şi populaţia activă (de la 42 la 26%) este un semn pozitiv; realizat însă în zece ani, acesta este costisitor din punct de vedere uman.

Industrializarea tardivă a fost *rapidă*.

Până în 1953, Institutul Naţional Industrial (INI) s-a inspirat din concepţia dirijismului falangist: autarhie, întărirea centrului peninsular. Acesta a investit 55 miliarde de pesetas înainte de

[120] Badajoz, este una din cele două provincii care compun Extremadura, regiune din vestul arid al Spaniei. (N.tr.)

1960, dintre care 42 pentru industriile de bază, fără să poată controla dezechilibrul regional.

Din 1954 până la 1962, *calea autarhică* cedează locul intervenţiei directe a capitalului străin, iar dirijismul, liberalismului. *Boom*-ul european şi ajutorul american din 1954–1958 (341 milioane de dolari, dintre care, 31 pentru electricitate, 30 pentru căi ferate, 8 pentru irigaţii) converg pentru a crea o situaţie inflaţionistă şi schimburi deficitare (în 1951–1954, importurile din Statele Unite urcă de la 62 la 112 milioane de dolari, iar exporturile în Statele Unite scad de la 65 de milioane la 46). Preţurile cresc cu 15,5%, din 1956 până în 1957. *Planul de stabilizare* din 1958 este plătit printr-o stagnare a creşterii.

În 1961, consumul ţării în materie de energie şi oţel nu depăşeşte o treime din cea medie a OCDE. Produsul naţional brut pe cap de locuitor a câştigat 18% în şapte ani. Indicele industrial creşte repede (automobile, aluminiu), dar rezultatele demarajului nu se vor vedea decât în 1962.

Din 1964 până în 1969, PNB creşte cu 35%, iar venitul pe cap de locuitor cu 28% (în mod inegal, 1964-1965 – 6,7%, 1966-1967 – 3%), consumul de energie se dublează în 10 ani, tot cu diferenţe mari (de la 0,06 la 10,9%, în funcţie de ani). În 1969, Spania produce 6 milioane de tone de oţel şi consumă 8. În 1969, rezultatele sunt încă modeste: venitul mediu pe locuitor, 720 de dolari; electricitate, 1600 Kwh; energie consumată (echivalentă în cărbuni), 1,78 t. Oraşele şi-au schimbat înfăţişarea: Burgos, Valladolid, Pamplona, Zaragoza au suburbii întinse; Madridul este un oraş industrial cenuşiu, poluat; Barcelona şi Bilbao sunt nişte gigantice aglomeraţii. Bănci mari (de depozit şi de afaceri, în acelaşi timp) controlează acest demaraj. Capitalul străin se leagă strâns de interesele oligarhiei spaniole.

Unele aspecte rămân îngrijorătoare: exodul mâinii de lucru, adesea calificată; rolul turismului şi cel al investiţiilor hoteliere cu randament şi cu viitor nesigure; creşterea importurilor; creşterea continuă a inflaţiei.

Problemele sociale rămân acute.

Timp de 15 ani (1940–1955), a avut loc o împovărare a claselor muncitoare, fără a se da nimic în schimb. De aici, va rezulta o acumulare masivă de capital, pe care băncile îl vor investi. Demarajul va scoate atunci în evidenţă disproporţia dintre diferitele sectoare. La ţară, *minifundio*[121] rămâne în mizerie, iar dacă pe *latifundio* se plăteşte mai bine mâna de lucru, aceasta rămâne la condiţia de proletariat, care poate să emigreze sau să ajungă în şomaj. În schimb, apare de acum înainte o populaţie ţărănească bogată în anumite regiuni. În industrie, sectoarele înapoiate sunt şi ele ameninţate de şomaj (minele asturiene) sau de crize de export, acolo unde salariile mici au permis menţinerea întreprinderilor (confecţii, încălţăminte). Noile sectoare cunosc o diferenţiere a salariilor, bazate acum pe un complex de prime, de plăţi pentru ore suplimentare, sau muncă dublă, în goana zadarnică după preţurile în creştere. Astfel, conflictele sunt numeroase, îndelungate şi extinse. Depăşite, sindicatele pe ramură servesc la camuflarea ciocnirilor faţă de opinia publică, în timp ce apar comisii muncitoreşti pentru negocieri şi pentru luptă. Adesea clerul găzduieşte reuniunile. Represiunile sunt violente (Granada, Ferrol, Madrid, Barcelona).

Ce rol joacă, de acum înainte, *opoziţia politică*?

Desigur că ea nu a dispărut din 1940 până în 1950–1953; există *guerrillas* locale, sindicate clandestine, falangişti dezamăgiţi, liberali neresemnaţi, monarhişti nerăbdători. Fără nici o eficacitate. Conducătorii opoziţiei populare sunt morţi, exilaţi sau arestaţi. Clasele de mijloc, paralizate de frică, se mulţumesc să facă fronde verbale. Imaginea unei Spanii, *specific săracă*, condamnată şi resemnată faţă de regimuri tiranice, temperate prin neglijenţă şi prin anarhie, reeditează pentru intelectuali versiunea sceptică şi pesimistă a crizelor spirituale.

La rândul său, regimul, chiar după 1944, nu s-a liberalizat decât în vorbe. *Cortes*-urile sale nu sunt nici Parlament, nici

[121] Proprietate agricolă de mici dimensiuni (sp.). (N.tr.)

Stări[122]. Nici *fuero* al spaniolilor[123], nici cel al muncii nu asigură garanţii individuale. Patronajul nazisto-fascist a lăsat urme profunde în domeniul presei, al poliţiei, al oraganizaţiilor de tineret. Represiunea este dozată cu pricepere după tipul opozanţilor.

Ne-am referit la combativitatea *muncitorească* şi la loviturile pe care le-a primit în stradă şi în întreprinderi. Opoziţia *intelectuală* este, în funcţie de moment, toleratã, combătută prin cenzură, pedepsită cu închisoarea, sau lăsată pe seama jignirilor aduse de grupurile de activişti oficioşi (librării şi expoziţii devastate). O poezie angajată (Celaya, Blas de Otero), romane negre[124], un cinema care critică cu virulenţă (Bardem, Berlanga, Buñuel, Ferreri) reinventează versiunea Spaniei triste; universităţile trăiesc ca sub asediu; fiii personalităţilor importante iau parte la proteste. Începând cu anii '70, mulţi dezertează, unii chiar din fruntea sistemului; ei pot fi teoreticieni, dizidenţi pe faţă (Calvo-Serer), sau politicieni, în căutarea unei formaţiuni de opoziţie tolerate (Fraga Iribarne).

În faţa unei atare fărâmiţări, moştenitorii vechilor partide şi o mulţime de noi grupări încearcă să-şi precizeze poziţia. La primii persistă încă efectul paralizant al amintirilor. Putea fi evitat războiul civil? A fost el fatal? se întreabă moderaţii. Cine avea dreptate (sau mai bine zis, cine se înşela), se întreabă cei înfrânţi. Anarhiştii? Comuniştii? Socialiştii? Partidele burgheze? Partidele mici aveau condiţii favorabile pentru a le ataca pe cele mari, fără a fi nevoite să-şi justifice retroactiv metodele. Iar tinerii soluţionau adesea dogmatic problemele pe care ei nu le trăiseră.

[122] În Franţa Vechiului Regim, Stările generale reprezintă adunarea politică reunită de monarhie, fără o strictă periodicitate, şi compusă din cele trei ordine sau stări (nobilime, cler şi starea a treia), cu scopul de a-l ajuta pe rege în momente dificile. (N.tr.)

[123] Document cu valoare constituţională adoptat în 1945 de regimul franchist; prin el se acordau formal unele drepturi cetăţenilor. (N.tr.)

[124] Romanul de groază, gen de roman cultivat la începutul secolului al XIX-lea, sub influenţa literaturii engleze, cu teme specifice (aventuri macabre, bandiţi, fantome), precursor al romanului modern de aventuri sau poliţist, în care abundă violenţele criminale. (N.tr.)

În 1962, prezenţa lui Gil Robles la o reuniune internaţională a făcut să se creadă că se revine la *centrismul* cu legături *europene*. Regimul adoptă o poziţie suplă, fiindcă nu avea mult de riscat. Dimpotrivă, executându-l pe Julián Grimau, el subliniază intransigenţa faţă de comunismul din timpul războiului.

De altfel, dezbinarea dintre comunişti, reminiscenţele anarhiste şi troţkiste, apariţia unui curent revoluţionar basc duc la crearea unei opoziţii de extremă stângă, prea fragmentată pentru a dobândi un rol hotărâtor, prea activă pentru a putea fi ignorată mult timp. Sfârşitul iluziei *desarrollista*[125], atentatul reuşit împotriva lui Carrero Blanco şi apropierea revoluţiei portugheze determină bizare perioade de destindere şi, în acelaşi timp, unele subite înăspriri; Puig Antich, executat prin strangulare, şi 11 condamnări la moarte, în septembrie 1975, dintre care, cinci executate. ETA şi nucleul marxist-leninist din FRAP au îndrăznit să atace aparatul represiv, rămas inima regimului!

Ceea ce s-a schimbat după 1936 este atitudinea unei părţi a clerului, care se angajează în acţiuni politice, chiar ilegale, fiind pedepsită fără ezitare. Orice opoziţie nu are însă de ales decât între două căi posibile: fie o simplă revenire la forme democratice (chiar pe Franco cuvintele *Occident* şi *lume liberă* l-au ajutat mult), fie o răsturnare a relaţiilor sociale de producţie. Partidul Comunist Spaniol a ales prima cale, calea *italiană*, criticând activitatea Partidului Comunist Portughez. El se aliază, în cadrul Juntei democratice, cu oameni asemenea lui Calvo Serer; antirevizioniştii îi reproşează acest fapt.

Coaliţia conservatoare este încă solidă?

Clasele aristocratice, marii proprietari funciari, de aici înainte strâns legaţi de activitatea băncilor şi de industrie, nu mai au mentalitatea de altă dată. Restaurarea monarhiei nu-i interesează decât dacă văd în ea o reală garanţie a ordinei publice.

Armata şi forţele de represiune sunt solidare cu sistemul, fiindcă au fost făurite în timpul războiului civil, beneficiind mereu

[125] Dezvoltare (sp.). (N.tr.)

de bunăvoinţa lui Caudillo. Într-o ţară care nu are probleme în exterior, ponderea armatei în cadrul naţiunii este paradoxală. Ea aminteşte de rolul claselor sociale neproductive din perioadele de decadenţă; gradele inferioare şi trupele de poliţie au reprezentat nişte locuri de refugiu pentru cei care nu aveau ce mânca. Poate fi coeziunea unei baze atât de precare definitivă? Nu se ştie. Cât despre ofiţeri, aceştia rămân prin excelenţă fideli castei franchiste.

Lumea oamenilor de afaceri ar fi fost bucuroasă să depăşească ultimele obstacole dirijiste, moştenite din anii '40. Dar Spania nu este Germania, să poată realiza un *boom* cu adevărat liberal. O putere burgheză are aici mai puţine şanse să lase să funcţioneze fără risc un sistem parlamentar şi electoral. Mediile bancare şi industriale nu se vor lăsa pradă tentaţiei. Franco a fost atât de abil în 1969, încât i-a sacrificat pe liderii Falangei în favoarea conducătorilor tehnocraţi legaţi de *Opus Dei*. Împotriva lor, păgubaşii au încercat să profite de afacerea *Matesa* (exporturi fictive profitând de miliardele primite prin subvenţii). Dar solidaritatea marilor capitaluri nu depinde de asemenea incidente. Îndată ce pericolul politic ia o formă revoluţionară, reapare şi mentalitatea represivă. E drept că succesele din economie au constituit, în acelaşi timp, efectul şi cauza creşterii prestigiului social al tehnocraţilor inteligenţi, care au cochetat sau vor cocheta cu grupurile de opoziţie *democratice*. Ameninţările alternate cu favoruri vor neutraliza cu uşurinţă aceste grupări.

Biserica este departe de timpul când, ca primă beneficiară a cruciadei, îşi savura succesele: privilegii fiscale, căsătorii religioase obligatorii, predarea catehismului în şcoală, poziţie dominantă în învăţământ, în universitate şi în cercetare. Această identificare a regimului cu un catolicism obtuz este înlocuită acum cu o împărţire a catolicilor în trei tendinţe; 1) Acţiunea Institutului secular *Opus Dei* care, fără să recunoască, a avut un timp ambiţia să-şi subordonaze societatea laică, ajungând să joace un rol, uneori decisiv, în relaţiile dintre aparatul guvernamental, capitalismul de stat, tehnocraţia *planurilor*, personalul industrial şi bancar; 2) Pe de altă parte, un fenomen invers este faptul că, după Conciliu, călugării tineri, preoţii din periferii şi

chiar preoţii catolici de la sate, ca o reacţie împotriva conformismului trecut şi a ambiţiilor actuale, redescoperă în opoziţia populară un anticapitalism tradiţional; 3) Masa preoţească oscilează între aceste două curente, iar cei de la conducere o manipulează. În orice caz, *Spania neagră* este dezbinată.

Franchismul însă nu a depăşit nici criza socială, nici criza naţională şi nici pe cea spirituală. Dincolo de o unitate afirmată prin declaraţii, evidenţa conflictelor a ajutat ordinea stabilită prin apelul la blocul instinctiv al conservatorismului. Opoziţia pretindea că nu ar avea împotriva ei decât un grup restrâns de radicali (*ultras*). Regimul rezistă însă. Şi doar unele grupuri militante (ETA, FRAP), înarmate cu dublul ideal de Patrie şi de Revoluţie, îndrăzneau să sfideze vechiul aparat militar represiv.

V. Începuturile monarhiei constituţionale

Imediat după cele cinci execuţii din septembrie 1975, într-o atmosferă tensionată, generalul Franco (bolnav din octombrie) moare la 20 noiembrie, după o agonie prelungită, prezentată ostentativ, demnă de un scenariu al lui Arrabal[126] sau al lui Ferreri[127].

Trecerea puterii de la *caudillo* la *rege* a fost ambiguă. Păstrând la conducere pe omul care deţinea funcţia în septembrie (Arrias Navarro), tânărul suveran pare să cedeze în faţa *bunker*-ului, nucleul rezistenţei franchiste.

Totuşi, trei miniştri de mare abilitate (Fraga, Garrigues, Areilza) au fost însărcinaţi în mod evident să integreze Spania, după modelul grecesc sau portughez, într-o Europă centristă sau social-democratică, cu aprobarea Americii. „Două săptămâni, două luni, doi ani", cerea M. Fraga.

[126] Autor dramatic şi regizor spaniol de limbă franceză, cultivă în scrierile sale sentimentul de revoltă şi nonconformismul. (N.tr.)
[127] Realizator de film italian, face în anii 1960 şi 1961 două filme în Spania, satirizând drastic realitatea spaniolă. (N.tr.)

Pe neaşteptate, la 3 iulie 1976, regele aduce în fruntea guvernului un tânăr politician puţin cunoscut, Adolfo Suárez, format în cadrul *mişcării* franchiste. El este cel care accelerează mersul schimbării prin amnistieri, alegeri, Cortes constituţional, Senat ales (în afară de 40 de membri numiţi de rege). Supusă referendumului (la 15 decembrie 1976), reforma este aprobată cu 94% din voturi *pentru* şi numai 2,6% din voturi *contra*, probabil ale franchiştilor intransigenţi (au fost 2,3% abţineri).

Era o *deschidere* fără *ruptură*, o amnistie largă, dar făcută treptat; partide şi grupări politice (în jur de 200!) au fost legalizate în mod eşalonat. Tranziţia s-a făcut uşor, dar nu fără incidente: masacrarea, în plin centrul Madridului, a patru avocaţi ai *Comisiilor muncitoreşti*, acţiuni violente ale mişcării basce ETA.

Aşteptate cu nerăbdare, alegerile din 15 iunie 1977 îi strânge pe moderaţi în jurul lui Suárez (*Uniunea Centrului Democratic*, cu 166 de locuri şi 23 pentru aliaţii săi), stânga, în jurul Partidului Socialist Muncitoresc (118 locuri, 8 ale aliaţilor). Se remarcă eşecul lui Fraga, care încercase să reunească o grupare de dreapta (*Alianţa Populară*, cu 16 locuri), şi scorul slab obţinut de comunişti (în jur de 10%), în pofida (sau poate tocmai din cauza) poziţiei de prim plan a lui Santiago Carrillo, acesta înscriindu-se pe traiectoria *eurocomunismului*.

Au fost unele suprize pe plan regional: Catalonia dă 20% din voturi comuniştilor (PSUC), 35% socialiştilor şi mai puţine moderaţilor şi partidelor vechi. Dar la 11 septembrie – ziua naţională a catalanilor –, un milion de persoane adunate la Barcelona, strigă *Volem l'Estatut*[128].

Madridul reînfiinţează atunci catalana „Generalitat" şi pune în fruntea ei pe preşedintele Tarradellas, desemnat în exil ca succesor al preşedinţilor Companys şi Maciá, şi care nu încetase să pretindă această poziţie. Era o manevră? Dar ce dezminţire clară a unei propagande injurioase care a durat timp de 40 de ani!

Problema bască este mai delicată. O aripă de stânga *abertzale* (patrioţii intransigenţi), cu ramura sa extremistă, ETA militară, îşi păstrează un prestigiu neatins în ochii poporului,

[128] *Vrem statut* (catalană) cu sensul de „Vrem autonomie". (N.tr.)

care nu-şi uită martirii. Menţinerea în Euskadi[129] a corpurilor poliţieneşti din timpul franchismului este resimţită ca o ocupaţie străină.

Dezbaterea constituţională (1978) a mobilizat opinia publică mai puţin decât în 1931. Grija de a se realiza un *consens* face ca Spania să fie proclamată *indisolubilă*, dar formată din *naţionalităţi*; poporul este suveran, dar regele rămâne inviolabil; libera iniţiativă este garantată, dar planificarea este şi ea menţionată! Pragmaticii sunt mulţumiţi, dar entuziasmul lipseşte (la consultarea populară sunt 36% abţineri şi 23,8% răspunsuri negative în Euskadi). În martie 1979, alegerile pentru Cortes-uri confirmă majoritatea moderată, dar la cele municipale, ies câştigători socialiştii, comuniştii şi bascii intransigenţi (în numeroase oraşe). Sunt votate statute de autonomie (basc şi catalan), dar, spre deosebire de cele din anii '30, acestea provoacă unele rezerve (40% abţineri). Alegerile pentru Parlamentul catalan permit liderului moderat Jordi Pujol (*Convergenţă şi Uniune*) să fie ales preşedinte al „Generalitat". Dar o lege de *armonizare* a autonomiilor (LOAPA) creează temeri pentru o interpretare restrictivă. În Euskadi, *PNV* (Partidul Naţionalist Basc, moştenitor al anilor '30) îşi face greu jocul între partidele spaniole; ETA militară duce mai departe lupta armată şi condiţionează orice negociere de retragerea *forţelor de ordine*.

Anul 1981 a rămas ca an al lui *23 februarie*. În acea zi, locotenent-colonelul Tejero ocupă, cu pistolul în mână, tribuna Cortes-urilor, iar garda sa civilă îi obligă pe deputaţi să se ascundă sub bănci. Televiziunea înfăţişează această imagine lumii întregi, producând în Spania o stupoare plină de ruşine, care compromite aventura respectivă. La Valencia însă, generalul Milans del Bosch îşi scosese tancurile în stradă, iar generalul Armada, un apropiat al regelui, se gândise la un compromis în stil argentinian. Actul lui Tejero a fost urmat de un proces, în care solidaritatea armatei face ca opinia publică să fie înspăimântată de eventualitatea unei noi ameninţări.

[129] Ţara Bascilor. (N.tr.)

Anul 1982 este martorul unei scindări a partidelor de centru. Se produce o bipolarizare: la dreapta, *Alianţa Populară* a lui Fraga Iribarne, îndepărtându-i pe cei de extremă dreaptă (Blas Piñar, Tejero); la stânga, Partidul Socialist (PSOE), lăsând din ce în ce mai în puţin loc extremiştilor de stânga (inclusiv PC). Acesta are ca urmare, în alegerile din octombrie 1982, o majoritate socialistă absolută în Cortes-uri şi ascensiunea la Guvern a lui Felipe González, tânăr avocat socialist andaluz. *Felipe* şi prietenii săi tehnocraţi (Boyer, Serra) nu şi-au ascuns poziţia moderată în problemele sociale. Ei ştiau ce dificultăţi au de întâmpinat: agitaţia militarilor, crahul trustului RUMASA (trust care trebuia expropriat), eşecul socialist în alegerile parlamentare basce şi catalane, agravarea şomajului şi a acţiunilor executate de ETA, în pofida (sau datorate) brutalităţii metodelor poliţieneşti. Succesele au fost pe plan extern: ajutorul Franţei împotriva mişcării ETA, intrarea în CEE. Dar a fost amânat şi făcut neclar referendumul în legătură cu NATO. Şansa PSOE consta în lipsa de coerenţă a forţelor de dreapta şi a celor din mişcarea muncitorească (divizarea Partidului Comunist).

VI. Spania azi

39,6 milioane de locuitori. O demografie brusc încadrată în modelul cel mai evoluat al Europei îmbătrânite (indice de fecunditate 1,2). O industrializare rapidă (34% din active). Autostrăzi, un început de TGV[130], industrii de vârf. Se poate spune că Spania a depăşit un prag.

Să nu supraestimăm însă miracolul. Produsul intern brut pe cap de locuitor (14 256 $ în 1995) rămâne inferior faţă de media europeană. Se constată încă neregularităţi ale producţiei în anumite etape (recolte slabe, crize în industria textilă), inegalităţi între regiuni (persistentă pauperizare în Galicia şi în Andaluzia, terenuri părăsite în Navarra sau în Aragon, P.I.B.-ul catalan mereu superior faţă de media produsului spaniol, reconversia

[130] Tren de mare viteză. (N.tr.)

din zona bască încă fragilă). Madridul, devenit enorm (5 milioane de locuitori) este, de acum înainte, un mare centru al lumii financiare internaţionale. Dar, de la beţia unui *take off*[131] prin care unii preziceau situarea Spaniei în vârful ierarhiei mondiale, s-a ajuns în ceea ce priveşte şomajul, aproape la un record european (22,7%).

Aceasta se datorează faptului că societatea spaniolă, ca şi înainte, în Secolul de Aur, este scindată, în mod riscant, între cei care etalează imense averi şi cei care sunt pradă mizeriei. Dar există numeroase moduri de a trăi la un nivel scăzut, fără a munci: asistenţă şi marginalizare. Alfred Sauvy a arătat temeiurile societăţilor de acest tip. Nu toţi sunt capabili să facă faţă mereu concurenţei. La rândul lor, veniturile muncitorilor au avut de suferit din cauza inflaţiei, care tinde, în sfârşit, să scadă. Grevele generale sporadice vin să arate cât de mari sunt nemulţumirile, dar nivelul de sindicalizare a scăzut, ca şi în Franţa. Se poate vorbi despre un alt *prag*!

În politică, acesta poartă numele de *consens*. Partidele moderate, implicate în realizarea unei *tranziţii* democratice (adesea luate ca model), s-au dizolvat, pentru a lăsa locul unei regrupări progresive a dreptei tradiţionale, din care nu lipsesc nostalgii franchiste. După 14 ani de hegemonie guvernamentală, Partidul Socialist (PSOE) a văzut cum se poate pierde un electorat, poate sensibil la scandalurile care au afectat unele vechi instituţii, ca Banca Spaniei sau Garda civilă. La ora bilanţului, partidul lui Felipe González, a obţinut, prin referendum, aprobarea intrării Spaniei în NATO, intrare pe care o criticase înainte. El a girat bine intrarea Spaniei în Europa (CEE) şi *Spania regiunilor*, mai puţin bine *Spania naţionalităţilor* (ETA n-a putut fi potolită nici prin negocieri, nici prin represalii). Executarea unui ostatic în iulie 1997 – un tânăr şi modest consilier municipal din Ermua (Biscaya), fiul unor emigranţi – a declanşat o mişcare de protest extraordinară. Pot fi puse emoţiile colective de acest tip pe seama modernităţii? Pe fondul

[131] A-şi lua avânt (engl.). (N.tr.)

indignării generale, se discerne reapariţia unor atitudini ostile faţă de unele prevederi ale Constituţiei şi faţă de Franţa. Paradoxal este faptul că liderul Partidului Popular, José-María Aznar, devenit după alegerile câştigate cu greu preşedinte al Guvernului (în martie 1996), depinde şi el, de aici înainte, de exigenţele deputaţilor catalani apropiaţi de Jordi Pujol (pe care el nu-l cruţase în campania electorală) şi de vechiul Partid Naţionalist Basc. Sloganurile catalane (*Suntem şase milioane, Catalonia e milenară, Vorbiţi în catalană*) rănesc opinia publică castiliană. Pentru a face o demarcaţie între el şi franchism, i se întâmplă lui Aznar să pretindă, în unele ocazii, că ar fi moştenitorul spiritual al lui Azaña sau Giner. Dar cei din opoziţe îl suspectează că ar organiza, camuflat sub un proiect de ultra-modernizare a mass-media, sufocarea unei anumite părţi a presei. De altfel, el vizează, cu multe şanse de reuşită, adoptarea prioritară în Spania a monedei *euro*, recurgând la o tactică devenită clasică.

Într-o atmosferă nesigură, instituţia monarhică garantează consensul, fiind acceptată fără rezerve. Oamenii îşi pot aminti de Franţa din timpul lui Ludovic-Filip: un rege recunoscut ca fiind *cel mai bun dintre republicani*. Totuşi, cercul familiilor aristocrate şi bogate rămâne restrâns, iar titlurile de nobleţe, ca şi în Anglia, îşi păstrează prestigiul. Cei doi eroi ai *tranziţiei*, Adolfo Suárez şi Josep Tarradellas, au fost făcuţi, unul duce, iar celălalt marchiz. În 1992, succesul Jocurilor Olimpice de la Barcelona şi cel al expoziţiei organizate cu ocazia celui de al Cincilea Centenar[132] au dovedit că Spania a realizat o mutaţie care, după 1950, se explică prin jocul compensator al exodului muncitorilor, pe de o parte, şi al afluenţei turiştilor şi capitalurilor, pe de altă parte. Ridicând în slavă provocările savuroase ale regizorului Pedro Almodóvar, publicul străin nu îşi dă seama câte rădăcini culturale tradiţionale se găsesc în acel *postmodernism* spectaculos. Căci Spania nu se rezumă la excentricităţile acelei

[132] De la descoperirea Americii de către Cristofor Columb (1492). (N.tr.)

movida[133] între Madrid şi Marbella. În timpul războiului civil, o reprezentare a suferinţelor lumii – Spania era, cum spune Neruda, în *sufletul* tuturor oamenilor de bună credinţă. Un Lorca, un Falla, un Picasso, un Miró au pus amprenta spaniolă pe spiritul secolului al XX-lea. Prin însăşi complexitatea sa, exemplul spaniol oferă încă lumii multe învăţăminte.

[133] Deplasare, călătorie de plăcere (sp.). Marbella este o cunoscută staţiune turistică pe Costa del Sol (Andaluzia). (N.tr.)

CUPRINS

Cuvânt înainte 5

Capitolul I - CADRUL NATURAL ŞI ORIGINEA OAMENILOR 7
I. Cadrul natural 7
II. Originea oamenilor şi a civilizaţiilor 10

Capitolul II - TRĂSĂTURILE GENERALE ALE ISTORIEI CLASICE: EVUL MEDIU 15
I. Spania musulmană 15
II. Spania Reconquistei 18
III. Sfârşitul Evului Mediu: factori de dezbinare şi factori de unitate 28

Capitolul III - TRĂSĂTURILE GENERALE ALE ISTORIEI CLASICE: TIMPURILE MODERNE 33
I. Structura politică 33
II. Avântul colonial şi economic 44
III. Apogeul spiritual. Secolul de Aur 46
IV. Decadenţa marelui Imperiu 51

Capitolul IV - TRĂSĂTURILE GENERALE ALE PERIOADEI CONTEMPORANE 55
I. Secolul al XVIII-lea şi despotismul luminat 55
II. Războiul de independenţă 62
III. Tatonările secolului al XIX-lea 67
IV. Problemele fundamentale 77

Capitolul V - CRIZELE CONTEMPORANE..... 99
I. Criza monarhiei (1917-1931)..... 99
II. Republica (1931-1936) 106
III. Războiul civil (1936-1939)..... 123
IV. Regimul generalului Franco (1939-1975).... 139
V. Începuturile monarhiei constituţionale.... 148
VI. Spania azi 151

În colecţia *Microsinteze* au apărut:

Nr. 1 **Istoria Veneţiei**
de Christian BEC, 144 pagini

Nr. 2 **Istoria Statelor Unite ale Americii**
de René REMOND, 152 pagini

Nr. 3 **Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin**
de Nicolas WERTH, 144 pagini

Nr.4 **Istoria Austriei**
de Jean BÉRENGER, 160 pagini

Nr. 5 **Invaziile barbare**
de Pierre RICHÉ şi Philippe LE MAITRE, 152 pagini

Nr. 6 **Istoria Germaniei**
de Jacques DROZ, 144 pagini

Nr. 7 **Istoria Londrei**
de Hugh CLOUT, 128 pagini

Nr. 8 **Vechea Rusie**
de Tamara KONDRATIEVA, 152 pagini

Nr. 9 **Viaţa în Evul Mediu**
de Geneviève D'HAUCOURT, 144 pagini

Nr. 10 **Viaţa în Roma antică**
de Pierre GRIMAL, 128 pagini

Nr. 11 **Istoria Spaniei**
de Pierre VILAR, 168 pagini

Nr. 12 **Istoria Uniunii Sovietice de la Hruşciov la Gorbaciov**
de Nicolas WERTH, 136 pagini